

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXIII

Beograd

No. 1/2011

IZ SADRŽAJA

RASPRAVE I ČLANCI

Srđan KORAC i Aleksandra BULATOVIĆ, Evropsko odbrambeno tržište u nastajanju

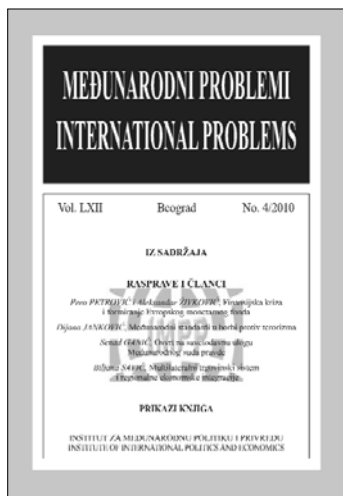
Miloš MILOVANOVIĆ, Krivično delo agresije između konsenzusa i osporavanja

György SIMON Jr., Germany and the European Economy

Vladimir TRAPARA, Uloga OEBS operacija na terenu u zemljama u tranziciji

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 63, (2011), br. 1, pp. 1–204

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Baldassarre ARMATO, Institute for Euro-Mediterranean Studies, Rome
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25
Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824,
E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
“Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata
Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXIII

BEOGRAD

BROJ 1/2011

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Srđan KORAC i Aleksandra BULATOVIĆ,</i> Evropsko odbrambeno tržište u nastajanju	7
<i>Miloš MILOVANOVIĆ,</i> Krivično delo agresije između konsenzusa i osporavanja	24
<i>György SIMON Jr.,</i> Nemačka i evropska privreda (na engleskom)	52
<i>Vladimir TRAPARA,</i> Uloga OEBS operacija na terenu u zemljama u tranziciji	99
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ,</i> Zahtevi pripadnika nekadašnje nemačke manjine za restituciju imovine u Srbiji	126
<i>Hasiba HRUSTIĆ,</i> Uticaj zaduživanja Srbije kod međunarodnih finansijskih institucija na stanje njene privrede	160
PRIKAZI KNJIGA	182
PREGLED SADRŽAJA ČASOPISA „MEĐUNARODNI PROBLEMI” U 2010.	192

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXIII

BELGRADE

No. 1/2011

CONTENTS

ARTICLES

<i>Srđan KORAC' and Aleksandra BULATOVIĆ,</i> The Emerging European Defence Market	7
<i>Miloš MILOVANOVIĆ,</i> The Crime of Aggression between Consensus and Contestation	24
<i>György SIMON Jr.,</i> Germany and the European Economy (in English)	52
<i>Vladimir TRAPARA,</i> The Role of OSCE Field Operations in Transition Countries	99
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ,</i> Demands for Property Restitution of the Former German Minority in Serbia	126
<i>Hasiba HRUSTIĆ,</i> Impact of Loans from International Financial Institutions on the Economy of Serbia	160
BOOK REVIEWS	182
REVIEW OF CONTENTS OF “INTERNATIONAL PROBLEMS” IN 2010	192

Srdan KORAC i Aleksandra BULATOVIĆ¹

UDK: 336.76(4)

Biblid 0025-8555, 63(2011)

Vol. LXIII, br. 1, str. 7–23

Izvorni naučni rad

Februar 2011.

DOI: 10.2298/MEDJP1101007K

EVROPSKO ODBRAMBENO TRŽIŠTE U NASTAJANJU²

APSTRAKT

Rad analizira perspektivu izgradnje zajedničkog tržišta Evropske unije u oblasti vojnog naoružanja i opreme i to sa stanovišta privrednih efekata, uspostavljanja institucionalnog okvira i unapređenja vojnih kapaciteta Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike. Proces stvaranja jedinstvenog tržišta roba i usluga zaobišao je vojnu industriju kao neprikosnoveno polje u nadležnosti nacionalnih vlasti zemalja članica, pa usled njene rascepanosti EU postepeno gubi konkurentsku sposobnost na globalnom tržištu. Utoliko važan korak napred predstavlja uspostavljanje Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme kao dobrovoljnog i pravno neobavezujućeg međuvladinog režima, i Kodeksa ponašanja u vojnim nabavkama kao dokumenta koji predviđa osnovna načela funkcionisanja liberalizovanih vojnih nabavki. Autori zaključuju da se uvođenjem međuvladinog režima vojnih nabavki otvara perspektiva za ostvarenje ušteda u nacionalnim budžetima, jačanje konkurentnosti vojne industrije članica EU na globalnom tržištu i za izgradnju respektabilnih vojnih kapaciteta za Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku.

Ključne reči: vojne nabavke, odbrambena industrija, Kodeks EU za vojne nabavke, Evropsko tržište vojnog naoružanja i opreme, Evropska odbrambena agencija, Evropska/Zajednička odbrambena i bezbednosna politika.

Ideja o izgradnji jedinstvenog tržišta Evropske unije u oblasti vojne industrije rezultat je širih strateških razmišljanja o bezbednosnoj ulozi Evrope u svetu. Početna ideja evropske integracije koju su formulisali evropski federalisti, a koja je ponekad formulisana kao „Sjedinjene države

1 Srdan Korać, istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd; E-mail adresa: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs; Aleksandra Bulatović, istraživač-saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd; E-mail adresa: abulatovic@sezampro.rs

2 Saradnja na ovom tekstu je rezultat istraživanja u okviru projekta „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije” (br. 47011), Institut za

Evrope”, sadržala je očiglednu nameru da Evropska unija bude neka vrsta integrisanog pandana Sjedinjenim Američkim Državama. U sferi političke i ekonomske integracije, Evropa je postigla ekvivalentan stepen integracije kakav karakteriše SAD, ali u domenu odbrane taj zadatak joj već decenijama izmiče. Stoga je i namera da se formira jedinstveno odbrambeno tržište prirodan deo sklopa razmišljanja o tome kako da Evropa postane integrisan odbrambeni prostor sa sopstvenim odbrambenim identitetom.

U raspravama vođenim od sedamdesetih godina do kraja dvadesetog veka izdvojila su se tri osnovna teorijska modela ujedinjene Evrope kao međunarodnog bezbednosnog aktera. Model Evropske unije kao civilne sile, koji je 1972. godine osmislio François Dišen (François Duchêne), počivao je na uverenju da je, u okolnostima rastuće privredne međuzavisnosti i nemogućnosti da se odbrani na duži rok, ujedinjena Evropa trebalo da bude kohezivnija i da razvije efikasno kolektivno upravljanje u oblasti bezbednosti tako da bude sposobna da sprovodi zajedničke akcije unutar i van tadašnje EZ.³ Sredstva i ciljevi trebalo bi da budu civilne prirode zbog uslova koje su u tom trenutku određivale politička kultura u Zapadnoj Evropi, jedinstvena situacija u vreme hladnog rata, odbojnost građana prema ratu uslovljena ogromnim razaranja u Drugom svetskom ratu i nuklearna pat-pozicija.

Kritikujući model EZ kao civilne sile argumentom da je to jezička protivrečnost, australijski teoretičar međunarodnih odnosa Hedli Bul (Hedley Bull) zagovarao je 80-ih godina model Evropske unije kao vojne sile. Bul je smatrao da Evropljani treba da razvijaju sopstvene kapacitete za odbranu zbog značajnih interesnih razmimoilaženja sa SAD, koja su još tada bila uočljiva, i realno malog uticaja Evropljana u procesu odlučivanja u strukturama NATO.⁴ Ukoliko bi se izdvojile iz američke odbrane članice EZ bi onda morale da budu dovoljno vojno jake radi delotvorne protivteže tadašnjem SSSR, ali bi prema Bulovim procenama razvoj vojnog potencijala ubrzao reforme u drugim oblastima komunitarne politike.

kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, i projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima — spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. 179029), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

3 Detaljnije u: François Duchêne, “Europe’s Role in World Peace”, in: Richard Mayne (ed.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, Fontana, London, 1972.

4 Više videti u: Hedley Bull, “Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 21, Issue 2, 1982, pp. 149–70.

Poslednju dekadu prošlog veka u raspravama o najboljem modelu međunarodne uloge EU obeležilo je zastupanje modela Evropske unije kao normativne sile. Tvorac ovog modela, norveški matematičar i sociolog Johan Galtung (Johan Galtung), naglašavao je moć ideja i ideologije u okviru izučavanja normativne dimenzije evropskih integracija i primene teorije socijalnog konstruktivizma na međunarodne odnose. Tako je npr. Jan Maners (Ian Manners) tvrdio da Evropska unija nije civilna niti vojna sila, već normativna sila koju karakterišu zajedničke norme (vladavina, prava, demokratija, sloboda, ljudska prava) i moć da oblikuje standarde zdravog razuma.⁵

Praktična vrednost navedenih modela za Evropsku uniju jeste problematična jer su ili prevaziđeni, ili uski ili suviše pojednostavljaju složenu stvarnost stalnih promena u međunarodnim odnosima. U poslehladnoratovskom razdoblju „novu bezbednosnu dilemu” predstavljaju sukobi niskog inteziteta ili asimetrični sukobi, koji se pojavljuju u manje razvijenim zemljama, obuhvataju angažman regularne vojske i neregularnih trupa odnosno uvode praksu svojevrzne privatizacije nasilja, i ne oslanjaju se na visokotehnološko naoružanje. Stoga se kao opravdana nameće pretpostavka da nove okolnosti u bezbednosnom okruženju rađaju potrebu za novim modelom međunarodne uloge Evropske unije. Najpodesnijim za ispitivanje perspektive razvoja zajedničkog tržišta vojne industrije čini se model Evropske unije kao „snabdevača” kooperativne bezbednosti koji je konceptualizovao Hans-Georg Erhart (Hans-Georg Ehrhart), a zasniva se na pet ideja: 1) normativizam — opravdanost upotrebe vojne sile mora biti prethodno potvrđena normama međunarodnog javnog prava, a cilj je pretvaranje oružanih sukoba u nenasilne oblike delovanja, zastrašivanje i odbrana; 2) prikladnost — spoljni odnosi treba da prate političke i bezbednosne izazove i očekivanja građana EU; 3) obuhvatnost — složeni bezbednosni problemi zahtevaju uključivanje svih aspekata moći u bezbednosnu politiku, te podjednako civilna i vojna sredstva; 4) opredeljenje koje obuhvata više nivoa — valjan bezbednosni pristup mora da uključi aktere sa svih nivoa: državnog i potdržavnog; 5) multilateralizam.⁶

5 Detaljnije o Manersovim stavovima pogledati u: Forsberg, Tuomas, “Normative power Europe (once more): A conceptual clarification and empirical analysis”, Paper Prepared for Presentation at the Annual Convention of the International Studies Association, New York, 15–18 February 2009, www.uta.fi/laitokset/politiikka/opiskelu/EU_Normative_Power_Forsberg.pdf, pp. 2–3.

6 Hans-Georg Ehrhart, “What model for CFSP?”, *Chaillot Paper*, No. 55, October 2002, European Union Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/chaill55e.pdf, pp. 18–22.

Osnovni dokumenti usvajani proteklih godina u oblasti bezbednosti i odbrane takođe zastupaju značaj povećanja efikasnosti vojne industrije u kontekstu dugoročnog jačanja vojnih kapaciteta zemalja članica i, posredno, Unije kao međunarodnog aktera.⁷ Prema bezbednosnoj strategiji Evropske unije — „Bezbedna Evropa u boljem svetu” usvojenoj juna 2003. godine — zbog svog privrednog učinka i značaja koji ima u svetskoj trgovini, EU treba da bude sposobna da preuzme i vlastiti deo odgovornosti za očuvanje svetske bezbednosti. Dokument kao osnovne strateške ciljeve prepoznaje promenu tradicionalnog koncepta odbrane teritorije od spoljne agresije — jer novi bezbednosni izazovi zahtevaju delovanje daleko od teritorije Evropske unije i raznovrsnost vojnih i civilnih sredstava — i izgradnju bezbednog okruženja, zato što je u interesu Evropske unije da u zemljama sa kojima se graniči postoje stabilni demokratski poreci, da se izbegne eventualna nova podela kontinenta i da se reši arapsko-izraelski sukob.⁸ Posmatrano sa stanovišta dugoročnih planova kasnije usvojenih u okviru Evropske bezbednosne i odbrambene politike (današnje Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike), formulisane ciljeve bezbednosne strategije treba tumačiti tako da oni pretpostavljaju angažovanje vojnih kapaciteta Evropske unije u slučajevima oružane intervencije radi razdvajanja zaraćenih strana i stabilizacije propalih država koje predstavljaju jasnu asimetričnu bezbednosnu pretnju Uniji. Na osnovu ovako definisanih bezbednosnih izazova i pretnji i strateških ciljeva, bezbednosna strategija Evropske unije glavne implikacije za promenu komunitarnih javnih politika vidi u preobražaju vojnih kapaciteta u fleksibilnije i pokretljivije snage i u efikasnijem korišćenju povećanih nacionalnih vojnih budžeta.⁹ Posedovanje valjanih vojnih kapaciteta i resursa svakako posredno utiče na ishod odlučivanja u pojedinim pitanjima Zajedničke spoljne bezbednosne politike.

Sa promenom karaktera bezbednosnih pretnji i odnosa vojnih i civilnih aktera u sprečavanju sukoba došlo je do promene civilno-vojnih odnosa, pa je vojska sada delom preuzela zadatke, način razmišljanja i operativno delovanje

7 Opširnije o razvoju odbrambene politike na nivou EU videti u: Brian White, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, Basingstoke, 2001, pp. 142–55.

8 “A Secure Europe in a Better World”, European Security Strategy, 12 December 2003, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf, pp. 7–8. Uporediti sa: “Report on the Implementation of the European Security Strategy: Providing Security in a Changing World”, 11 December 2008, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/104630.pdf.

9 “A Secure Europe in a Better World”, European Security Strategy, op. cit., pp. 11–4.

koje je ranije bilo karakteristično za civilni sektor. Konvencionalno naoružanje sve više je deo kriminalnog miljea, posebno kada je reč o organizovanom kriminalu i terorizmu. Stoga je kontrola vojne industrije i raspolaganja njenim proizvodima prirodno sastavni deo kriminološke problematike. Tradicionalni ciklus činjenja krivičnog dela koji se sastoji od pripreme, nabavke sredstava, izvršenja i prikrivanja plena, a koji se u literaturi pripisuje takozvanom otimačkom kriminalu odnosi se na veliki deo ukupnog domena organizovanog kriminala, a u jednom segmentu i na pripremu terorističkih akata. Pošto su nabavka i raspolaganje naoružanjem deo faze pripreme i faze nabavke sredstava, i u najkonkretnijem smislu problematika u vezi sa vojnom industrijom je relevantna i za kriminološka razmatranja.

Na planu praktičnog ostvarenja u okviru Zajedničke spoljne i bezbednosne politike i Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike model Evropske unije kao „snabdevača” kooperativne bezbednosti kao značajan element predviđa dalje jačanje nacionalnih vojnih kapaciteta koji bi mogli biti združeni u zajedničkim operacijama Unije. U kontekstu razvoja zajedničke odbrambene politike, pored procene mogućih bezbednosnih pretnji i odgovora Evropske unije, definisanja zadataka za oružane snage zemalja članica i dogovora oko planiranja nacionalnih vojnih budžeta, sve veću važnost ima i dogovaranje na nivou Unije o stvaranju jedinstvenog tržišta vojnih nabavki.

Saradnja u oblasti naoružanja ima dugu tradiciju u Evropi — prvi programi bili su pokrenuti 60-ih godina dvadesetog veka, na *ad hoc* međuvladinoj osnovi, i pretežno ograničeni na avioindustriju i primenu elektronike, dok je proizvodnja najvećeg dela naoružanja i dalje ostala raznolika zbog neujednačenih nacionalnih standarda. Uprkos tome, zajednički projekti su jasno pokazali postojanje političke volje i dovoljnog nivoa naučno-tehničkih dostignuća da se zajedničkim naporima razviju sistemi visokotehnološkog naoružanja. Ipak, proizvodnja, trgovina i javne nabavke vojnih roba i usluga bile su isključene iz procesa integracije, što se može naći u nekadašnjem članu 296 Ugovora o osnivanju EZ prema kojem članice mogu odstupiti od Ugovora ukoliko dokažu da je suštinski ugrožena njihova nacionalna bezbednost.¹⁰ Iz istih razloga nije došlo do razvoja sistematske koordinacije nacionalnih politika naoružavanja, niti je saradnja u ovoj oblasti postala deo tzv. drugog stuba Unije.

10 „Ugovor o osnivanju EZ”, u: Duško Lopandić (prir.), *Ugovor o Evropskoj uniji — Rim, Maastricht, Amsterdam*, Međunarodna politika, Službeni list SRJ, Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka i Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1999, str. 198.

U razdoblju nakon okončanja hladnog rata cene složenih sistema naoružanja drastično su porasle, a deo nacionalnih vojnih budžeta preusmeren je iz razvoja oružja u restruktuiranje oružanih snaga, što je u spoju sa opštim trendom pada troškova odbrane članica Evropske unije tokom 90-ih godina dovelo do tehnološkog zaostajanja evropskih oružanih snaga u odnosu na SAD i smanjene mogućnosti savrmenog rata. Vlade članica Evropske unije shvatile su da pitanju razvoja naoružanja moraju pristupiti ambiciozno i sistematski u pravcu jačanja međusobne saradnje. Stoga ne čudi što se tokom poslednje dekade minulog stoleća pojavilo više inicijativa za saradnju u ovoj oblasti:

- Zapadnoevropska grupa za naoružanje (*Western European Armament Group — WEAG*) kao najveći panevropski okvir za saradnju koji obuhvata sve članice EU i NATO, izuzev Irske i Islanda. Osnovni ciljevi delovanja su: efikasnija upotreba resursa harmonizacijom standarda, otvaranje nacionalnih tržišta naoružanja i opreme, jačanje industrijske i tehnološke baze i saradnja u istraživanju i razvoju;¹¹
- Zapadnoevropska organizacija za naoružanje (*Western European Armament Organisation — WEAO*) osnovana je 1996. godine sa zadatkom da bude istraživačka jedinica Zapadno-evropske unije i raznim ekspertizama pruža pomoć članicama;¹²
- Organizacija za saradnju na planu zajedničkog naoružanja (*Organisation for Joint Armaments Cooperation — OCCAR*) osnovana je 2001. godine na inicijativu britanske, francuske, nemačke i italijanske vlade sa ciljem bržeg napredovanja razvijanjem manjih višenacionalnih projekata naoružanja i opreme;¹³
- Evropska komisija je 1997. sačinila izveštaj o evropskom sektoru odbrane (poznat kao Bangemanov izveštaj, *Bangemann Report*) i dala predloge konkretnih mera za uspostavljanje zajedničkog tržišta naoružanja;¹⁴

11 Opširnije o Zapadnoevropskoj grupi za naoružanje videti na internet prezentaciji: www.weu.int/weag/index.html.

12 Detaljnije o Zapadnoevropskoj organizaciji za naoružanje videti na internet prezentaciji: www.weao.weu.int/site/frameset.htm.

13 O Organizaciji za saradnju na planu zajedničkog naoružanja pogledati na: www.occar-ea.org.

14 Više videti u: "Implementing European Union Strategy on Defence-Related Industries", Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM (97) 583 final, 4 December 1997, http://aei.pitt.edu/6249/01/003422_1.pdf.

- Pismo o namerama potpisali su 1998. ministri odbrane Velike Britanije, Francuske, Nemačke, Španije, Italije i Švedske radi podsticanja restrukturiranja vojne industrije u EU posredstvom olakšavanja prekograničnog delovanja transnacionalnih kompanija, ali ovaj sporazum nije imao značajniji uticaj na nacionalne regulative;
- Evropska odbrambena agencija osnovana je 2004. godine sa ciljem da razvija odbrambene kapacitete u oblasti upravljanja krizama, doprinosi identifikovanju mera usmerenih na jačanje evropske vojno-industrijske baze i unapređuje istraživanja koja treba da ispune zahteve budućnosti. Agencija koordinira delovanje ostalih tela Unije u oblasti razvoja naoružanja i odražava vezu između vojnog planiranja i vojne industrije odnosno vojnih nabavki;¹⁵
- Program istraživanja evropske bezbednosti usvojen je 2003. sa zadatkom da premosti jaz između civilnih i vojnih istraživačkih projekata i da maksimalizuje korist od višestruke namene tehnoloških pronalazaka.

Raznovrsnost i teška predvidljivost potencijalnih pretnji po bezbednost Evropske unije projektovanih na period od sledećih par decenija postavljaju ozbiljan izazov daljem razvoju vojnih kapaciteta i formulisanju politike odbrane, među kojima je za ovo razmatranje bitno pitanje prilagodljivosti krupnim tehnološkim promenama. Postojan naučni i tehnološki napredak u području mikroelektronike i telekomunikacija nastaviće da značajno oblikuje sposobnost vojnih snaga članica Evropske unije u naredne dve dekade, dok će preciznost, brzina i bezbednost vojnih operacija zavisiti od dostignuća u nanotehnologiji i pronalaženju novih načina korišćenja raspoloživih izvora energije.¹⁶ Povećanje broja interdisciplinarnih istraživanja i umrežavanje stručnjaka angažovanih u različitim oblastima nauke i tehnologije neophodan je korak ka osiguranju kontinuirane inovativnosti.

Vojna industrija zemalja članica Evropske unije predstavlja osnovu za ostvarenje strateških ciljeva na planu dugoročnog jačanja vojnih kapaciteta Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.¹⁷ No, konkurentnost vojne

15 O Evropskoj odbrambenoj agenciji pogledati detaljnije na: www.eda.europa.eu.

16 “An Initial Long-Term Vision for European Defence Capability and Capacity Needs”, 3 October 2006, European Defence Agency, www.eda.europa.eu/webutils/downloadfile.aspx?fileid=105, p. 11.

17 Najveći proizvođači naoružanja i vojne opreme u EU jesu Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Italija, Španija i Švedska. Vojne industrije navedenih zemalja ostvaruju čak 90 odsto ukupne proizvodnje u ovoj oblasti na nivou Unije, dok se kompanije iz ostalih zemalja EU pojavljuju kao njihovi podizvođači ili snabdevači delova.

tehnološke i industrijske osnove EU mogu ugroziti SAD, ali i pojedine zemlje Dalekog istoka kao veliki proizvođači naoružanja i opreme. Na primer, SAD na istraživanja i razvoj u vojnoj industriji troše šest puta više sredstava od Evropske unije, a oko trećine američkog vojnog budžeta je namenjeno za investicije — naspram oko 20 odsto ukupnog evropskog.¹⁸ Kako su vojni budžeti članica Unije smanjeni za 22 odsto, posmatrano poređenjem 1999. i 2009. godine, i sada čine u proseku manji udeo u bruto društvenom proizvodu (pad sa 1,7 u 1999. na 1,4 odsto u 2009. godini), jasno je da je deo javnih prihoda koji se može odvojiti za javne nabavke u sistemu odbrane značajno sužen.¹⁹ Samo veća ulaganja u okvirima Unije u spoju sa pažljivim odabirom sektora u koje se ulaže jesu delotvorni odgovori na dugoročne potrebe za boljim vojnim kapacitetima Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, ali i mogućnost za rast profita izvozom naoružanja u treće zemlje. Usitnjenost evropske vojne industrije, tradicionalno osetljive oblasti državnog suvereniteta, uslovljena strogom kontrolnom politikom nacionalnih vlasti u oblasti vojnih nabavki i prometa naoružanja i opreme predstavlja još jednu prepreku postizanju punih efekata, budući da se održavaju različiti tehnički standardi, dupliranje i neekonomičnost proizvodnih kapaciteta.²⁰ Primera radi, trenutno se u zemljama Unije sprovode 23 pojedinačna programa za razvoj borbena-oklopnih vozila iste vrste. Fragmentacija vojne proizvodnje ometa i razvoj zajedničkih sistema logističke podrške i jačanje interoperabilnosti nacionalnih vojnih trupa, što sve na duži rok usporava izgradnju efektivnih vojnih kapaciteta za potrebe sprovođenja Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.

Opisane prepreke nastoje se prevazići insistiranjem na pokretanju i sprovođenju multinacionalnih programa razvoja i izrade naoružanja i opreme, mada je u 2007. godini i dalje zabeležen trend relativno malog izdvajanja iz nacionalnih vojnih budžeta za zajedničke projekte — svega 6 od ukupno 32 milijarde evra potrošenih na vojne nabavke.²¹ Krajnji cilj je

18 “An Initial Long-Term Vision for European Defence Capability and Capacity Needs”, op. cit., p. 23.

19 Giovanni Grevi and Daniel Keohane, “ESDP Resources”, in: Giovanni Grevi, Damien Hell and Daniel Keohane (eds), *European Security and Defence Policy: The First 10 Years (1999–2009)*, European Union Institute for Security Studies, Paris, 2009, pp. 80–1.

20 “An Initial Long-Term Vision for European Defence Capability and Capacity Needs”, op. cit., p. 24.

21 Giovanni Grevi and Daniel Keohane, “ESDP Resources”, op. cit., p. 80.

izgradnja zajedničkog, ili makar više integrisanog tržišta vojnih proizvoda koje bi omogućilo slobodan promet većine roba i usluga iz oblasti odbrane unutar Unije. Veća prekogranična saradnja nacionalnih vojnih industrija donela bi na nivou Evropske unije veću konkurentnost na globalnom tržištu i posredno niže cene naoružanja i opreme, posebno one najnaprednije. Teorijski gledano, vlade članica Unije mogle bi na taj način da nabavljaju vojnu robu i usluge od kompanija koje ponude najpovoljniji odnos cene i kvaliteta, čime bi ostvarile uštedu u budžetu i ujedno poboljšale nacionalne vojne kapacitete — i posredno osnažile efektivne kapacitete pod okriljem Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike.²²

Značajan deo javnih nabavki u nacionalnim sistemima odbrane odvija se na osnovu člana 346 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (nekadašnji član 296 Ugovora o osnivanju EZ), odnosno van komunitarnih pravila koja važe za Zajedničko tržište i nalaze se u isključivoj nadležnosti Evropske komisije i potpadaju pod metod tzv. komunitarnog odlučivanja. Prema ovoj odredbi države članice mogu preduzeti mere za zaštitu vitalnih bezbednosnih interesa koje se odnose na proizvodnju ili trgovinu oružja, municije i ratnog materijala, uz uslov da takve mere ne smeju da ugroze konkurenciju na zajedničkom tržištu u pogledu proizvoda koji nemaju vojnu namenu.²³ Član je prilično široko formulisan i zbog toga je podložan teškoćama u političkom i pravnom tumačenju, pa ne čudi što je do sada često dolazilo do neslaganja između članica i Evropske komisije oko njegovog tačnog opsega i do obraćanja Evropskom sudu pravde.

Zbog toga su ministri odbrane 22 zemlje članice Evropske unije, koji učestvuju u Upravnom odboru Evropske odbrambene agencije, i Norveške uspostavili 2006. godine Evropsko tržište vojnog naoružanja i opreme (*European Defence Equipment Market* — EDEM) kao stratešku meru u pravcu jačanja evropske vojne tehnološke i industrijske osnove i njene konkurentnosti na globalnom tržištu.²⁴ Režim ne obuhvata višenacionalne

22 O koristima zajedničkog vojnog tržišta videti u: Scott Jones, “Finally, a Single EU Defense Market?”, 2 February 2009, *Defense News*, www.defensenews.com/story.php?i=3927945, 06/07/2010.

23 “Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, Article 346, *Official Journal of the European Union*, C 115, 9 May 2008, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:EN:PDF>, p. 194.

24 Danas učestvuje 25 zemalja članica EU predstavljenih u Evropskoj odbrambenoj agenciji sa izuzetkom Rumunije. Režim ne obuhvata višenacionalne programe za razvoj naoružanja i opreme i bezbednosno najosetljiviju opremu, poput uređaja za enkripciju

programe za razvoj naoružanja i opreme, nabavke nuklearnog naoružanja, hemijske, bakteriološke i radiološke robe i usluge, kao i bezbednosno najosetljiviju opremu, poput kriptografskih uređaja.

Tržište funkcioniše u vidu dobrovoljnog i pravno neobavezujućeg međuvladinog režima sa svrhom da uvede transparentnost i konkurenciju u vojne nabavke. Ideja je da se postepenom liberalizacijom tržišta vlade zemalja pristupnica ovom međuvladinom režimu podstaknu da nabavljaju vojno naoružanje i opremu od kompanije koja dostavi najbolju ponudu, bez obzira na njenu „nacionalnost”, a ne da poslove vojnih nabavki po automatizmu dodeljuju domaćim kompanijama samo zato što su domaće. Osnovni instrument njegovog sprovođenja jeste Kodeks ponašanja u vojnim nabavkama (*Code of Conduct on defence procurement*) usvojen u novembru 2005. godine. Evropska odbrambena agencija od jula 2006. godine na posebnoj stranici svoje internet prezentacije objavljuje tendere za vojne nabavke iz zemalja koje su pristupile ovom međuvladinom režimu vrednosti veće od milion evra i na njima mogu da učestvuju kompanije iz čitave Evropske unije.²⁵ U izuzetnim, vanrednim situacijama prouzrokovanim operativnom hitnošću ili drugim važnim razlozima nacionalne bezbednosti države mogu da sprovedu vojne nabavke u okviru međuvladinog režima bez raspisivanja tendera, ali sa obrazloženjem koje se dostavlja Evropskoj odbrambenoj agenciji kao nadzornom organu čitavog međuvladinog režima.

Kodeksom ponašanja u vojnim nabavkama predviđeno je pet osnovnih načela delovanja Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme.²⁶ Prvo načelo jeste načelo dobrovoljnosti i pravne neobaveznosti tržišta i ono podrazumeva da svaka zemlja članica dobrovoljno pristupa režimu i time zapravo odlučuje da nacionalne procedure i praksu u ovoj oblasti ravna prema standardima sadržanim u Kodeksu ponašanja. Ovo načelo znači da država članica u svakom trenutku može i da istupi iz režima Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme, bez ikakvih sankcija ili pravnih posledica.

Drugo načelo se odnosi na pravičan i jednak tretman ponuđača, tj. proizvođača vojne robe i pružalaca vojnih usluga, i to tako da sve kompanije pomoću transparentnosti i javnosti informacija o predmetu tendera imaju mogućnost da ravnopravno učestvuju u oglašenim nabavkama. Od nacionalnih vlasti koje raspisuju konkurs za vojnu nabavku očekuje se da

25 Stranica sa oglašenim tenderima nalazi se na: www.eda.europa.eu/ebbweb.

26 “A Guide to the EDA’s new European Defence Equipment Market”, European Defence Agency, www.eda.europa.eu/WebUtils/downloadfile.aspx?FileID=163, pp. 21–3.

sprovode tendersku proceduru tako da pravičan i jednak tretman ponuđača ugrade u kriterijume za izbor pobjednika tendera, tako da se ponude svih kompanija ocenjuju na osnovu objektivnih merila poput posedovanja bezbednosnih sertifikata, transfera znanja i prethodnog iskustva. Takođe, nabavljačima se preporučuje da tehničke specifikacije tražene robe ili usluga sačine prema relevantnim međunarodnim standardima i da glavni kriterijum za dodelu ugovora o nabavci bude jasno definisan tako da zahteva najekonomičnije rešenje.

Treće načelo delovanja Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme jeste načelo uzajamne transparentnosti i odgovornosti i ono se prvenstveno tiče jačanja međusobnog poverenja vlada zemalja učesnica tržišta, što je posebno važno u slučajevima izuzetaka od prihvaćenih pravila nabavke ili pojave neregularnosti. Upravni odbor Evropske odbrambene agencije u takvim slučajevima postaje forum za razmatranje spornih situacija, a sama Agencija u svojstvu nezavisnog inspektora sarađuje sa nacionalnim vlastima kako bi se uspešno sačinio uvid u nastali problem u funkcionisanju zajedničkog tržišta vojnog naoružanja i opreme.

Načelo uzajamne podrške jeste suštinsko u kontekstu specifične situacije koja nastaje kada države pristupnice režima dozvoljavaju inostranim proizvođačima slobodan pristup nacionalnom tržištu. Utoliko je puna delotvornost u radu režima moguća samo ako postoji snažan odnos uzajamnog poverenja i međuzavisnosti. Vlada jedne članice EU koja vojnu nabavku dodeli kompaniji iz druge članice želi da bude sigurna da će ta kompanija biti pouzdan snabdevač i poslovni partner, što je od velike važnosti za očuvanje i unapređenje odbrambenih interesa. Stoga je za očekivati da sve učesnice Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme preduzmu korake ka pojednostavljivanju transfera i protoka roba i tehnologije u ovoj oblasti.

Načelo uzajamne koristi sadržano je u pretpostavci da je osnovni preduslov uspeha ove vrste trgovinskog režima taj da svi relevantni akteri prepoznaju korist od učešća. Liberalizacija vojnog tržišta skoro u kontinentalnim razmerama otvara slobodan prostor za ekspanziju poslovanja malih i srednjih preduzeća, ali i njihovih brojnih podizvođača, pa Kodeks vodi računa i tome da transparentnost i pravična konkurencija budu poštovani niz čitav lanac snabdevanja.

Uporedo sa Kodeksom ponašanja u vojnim nabavkama u primeni je Kodeks najbolje prakse u lancu snabdevanja (*Code of Best Practice in the Supply Chain* — CoBPSC), usvojen 2005. godine u saglasnosti sa

Udruženjem vojne i avionske industrije Evrope (*Association of Defence and Aerospace industries of Europe* — ASD). Osnovna svrha ovog Kodeksa jeste da se koristi koje donosi slobodna konkurencija na Evropskom tržištu vojnog naoružanja i opreme ravnomerno raspodele i na nižim nivoima proizvodnje ove vrste roba i usluga, odnosno i na mala i srednja preduzeća koja najčešće učestvuju u lancu snabdevanja kao podizvođači, jer zbog ograničenih kapaciteta ne mogu samostalno da učestvuju na tenderima za vojne nabavke. Reč je o tome da velike kompanije treba da primene princip kompetitivnosti prilikom izbora podizvođača tako da dodela podizvođačkih ugovora bude otvorena jednako za sva mala i srednja preduzeća i da bude zasnovana na objektivnim kriterijumima. Zbog toga je 2007. godine na internet prezentaciji Evropske odbrambene agencije postavljena posebna strana sa relevantnim informacijama o svim podizvođačima velikih korporacija koje učestvuju na raspisanim tenderima.²⁷ Kodeks najbolje prakse u lancu snabdevanja je takođe zasnovan na dobrovoljnom pristupanju zainteresovanih aktera i primenjuje se na samo za slučajeve podvedene pod član 346 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije nego obuhvata sve okolnosti u oblasti vojnih i povezanih nabavki. Kodeks bi trebalo da bude komplementaran važećim nacionalnim procedurama u ovoj oblasti.

Sadašnja rascepanost odbrambenih sistema i politika u EU predstavlja plod tradicionalne autarkičnosti nacionalnih politika u vojnim pitanjima, prevashodno usmerene na ostvarenje trajne i nezavisne sposobnosti odvrćanja potencijalnih neprijatelja od napada na teritorijalni integritet. Upravni odbor Evropske odbrambene agencije je zbog toga u kontekstu izgradnje zajedničkog tržišta vojne robe i usluga predvideo obavezu svake države pristupnice međuvladinom režimu da, u što kraćem roku, pozitivno odgovori na hitne potrebe druge članice za vojnim robama i uslugama u vreme vanrednog stanja, krize ili oružanog sukoba — čak i iz sopstvenih zaliha ako je to nužno.²⁸ Tako je svaka vlada članice dužna da se u hitnim slučajevima postara da kompanija sa njene teritorije koja je snabdevač druge članice blagovremeno isporuči robu ili pruži usluge. Ugradnja načela sigurnosti snabdevanja u uzajamne odnose zemalja Unije posredstvom jednog okvirnog sporazuma predstavlja prirodan sled razvoja Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme zato što bi vlada svake članice Evropske

27 Stranica sa informacijama o podizvođačima dostupna je na: www.eda.europa.eu/ebbweb.

28 “A Guide to the EDA’s new European Defence Equipment Market”, op. cit., pp. 11–2.

unije u budućnosti, kada tržište u potpunosti zaživi, trebalo da se oslanja na snabdevače iz drugih članica.

Sporazumom o bezbednosti informacija između zemalja Evropske unije koje su pristupnice Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme (*Security of Information Between Subscribing Member States*) Upravni odbor Agencije predvideo je 2006. godine skup pravila koji pruža okvir za dodatnu sigurnost klasifikovanih državnih i osetljivih industrijskih podataka vezanih za vojne nabavke. Uređenjem zajedničkih ugovornih uslova za zaštitu i objavljivanje poverljivih državnih ili komercijalnih podataka zemlje pristupnice međuvladinog režima jačaju uzajamno poverenje neophodno za redovnu nesmetanu razmenu ove vrste podataka, čiji se obim razmene prirodno povećava sa rastom međusobne zavisnosti podstaknute funkcionisanjem Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme.²⁹ Uslovi predviđeni sporazumom obezbeđuju jednak tretman kompanija iz vojne industrije u pogledu otvorenosti klasifikovanih podataka u posedu vlade koja je raspisala vojnu nabavku. S druge strane, kompanijama koje učestvuju na tenderima zagarantovana je Zajedničkim minimumom standarda o industrijskoj bezbednosti (*Common Minimum Standards on Industrial Security*) poverljivost njihovih poslovnih podataka vezanih za konkretnu nabavku naoružanja ili opreme.³⁰

Primena Kodeksa ponašanja u vojnim nabavkama praćena je sistemom redovne kontrole i izveštavanja unutar kruga zemalja pristupnica Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme o stanju poštovanja vodećih načela transparentnosti i uzajamne odgovornosti. Analiza pomenute elektronske oglasne table na internet prezentaciji Evropske odbrambene agencije pokazuje da je u razdoblju od jula 2006. do jula 2008. godine porastao broj objavljenih tendera za vojne nabavke. Praksa je ipak pokazala da zemlje članice i dalje najveći deo vojnih nabavki poveravaju domaćim proizvođačima, o čemu svedoči podatak da je za prve dve godine primene Kodeksa svega 26 od 108 ugovora dodeljeno na prekograničnoj osnovi.³¹ Značaj Kodeksa je svakako u činjenici da predstavlja po prvi put u istoriji evropske integracije izraz volje nacionalnih vlasti da počnu da otvaraju

29 Ibid., p. 13.

30 Detaljnije u: "Common Minimum Standards on Industrial Security under the EDA's Code of Conduct on Defence Procurement", European Defence Agency, www.eda.europa.eu/WebUtils/downloadfile.aspx?FileID=146.

31 Giovanni Grevi and Daniel Keohane, "ESDP Resources", op. cit., p. 87.

domaće tržište vojnog naoružanja i opreme za strane kompanije. Globalna recesija je tokom 2009. godine prouzrokovala stagnaciju vojne industrije u okvirima Evropske unije, budući da je snažno uticala na smanjenje ukupnog obima proizvodnje robe i pružanja usluga u ovoj specifičnoj grani privrede.

*

* *

Tradicionalna osetljivost vojnih nabavki u kontekstu zaštite nacionalne bezbednosti i vitalnih državnih interesa, praćena restriktivnim merama usmerenim na zaštitu domaćih proizvođača, uslovlila je sporo odvijanje procesa izgradnje zajedničkog tržišta Evropske unije u oblasti vojnog naoružanja i opreme, pa ne čudi što se on još uvek nalazi u početnoj fazi. Ipak, uvođenjem međuvladinog režima vojnih nabavki u vidu Evropskog tržišta vojnog naoružanja i opreme — premda isključivo na dobrovoljnoj i pravno neobavezujućoj osnovi — otvorena je perspektiva za ostvarenje brojnih koristi na nacionalnom i nadnacionalnom nivou.

U okolnostima nastavka stabilnog višegodišnjeg trenda smanjenja dela javnih rashoda namenjenih sistemu odbrane i stalnog rasta cena novih vojnih tehnologija, Zajedničko tržište na duži rok donosi značajne uštede u nacionalnim budžetima jer se za ista novčana sredstva može dobiti veća realna vrednost u nabavljenoj robi i dobijenim uslugama.

Na nadnacionalnom nivou, osnovni dobitak se ogleda u jačanju konkurentnosti vojne industrije članica Evropske unije na globalnom tržištu, a prevashodno u odnosu na američku vojnu industriju kao najvećeg takmaca. Osažena i transnacionalizovana evropska vojna industrija može osvojiti nova tržišta u usponu poput Indije i Brazila, te time posredno smanjiti udeo američkih kompanija u godišnjoj vrednosti svetske trgovine naoružanjem. Pored toga, postojanje zajedničkog tržišta vojnog naoružanja i opreme trebalo bi da pogoduje naporima ka izgradnji respektabilnih vojnih kapaciteta koji bi u praksi podržali Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku i ostvarili željeni cilj pozicioniranja Evropske unije kao ozbiljnog međunarodnog aktera.

Osnovano je pretpostaviti da dalja izgradnja zajedničkog tržišta u ovoj oblasti neće teći glatko, bez ometanja sa nacionalnog nivoa. Svakako će postojati refleks nacionalnih organa vlasti u čijoj se nadležnosti nalazi sprovođenje vojnih nabavki da tendere i dalje dodeljuju samo domaćim kompanijama, bez obzira na odnos cene i kvaliteta traženih roba i usluga. Na

komunitarnom nivou, dugoročno štetne posledice mogle bi da nastanu ukoliko dođe do postepenog stvaranja oligopola ili kartela, što je realno očekivati prvenstveno u području proizvodnje tehnološki naprednog i skupog naoružanja i opreme. U tom slučaju konkurentnost vojne industrije Evropske unije mogla bi se jedino održati otvaranjem tržišta Unije za kompanije iz ostalih delova sveta, kako se ne bi ostvario najgori mogući scenario u kojem krupni proizvođači iz EU, posredstvom nacionalnih vlada ili Evropske komisije, izlobiraju zatvaranje zajedničkog tržišta i tako uspostave protekcionizam u vidu upravljane konkurencije ili bez ikakve konkurencije, kao i pribave državne ili EU subvencije na račun građana i ostalih grana privrede.

LITERATURA

1. “A Guide to the EDA’s new European Defence Equipment Market”, European Defence Agency, www.eda.europa.eu/WebUtils/downloadfile.aspx?FileID=163.
2. “An Initial Long-Term Vision for European Defence Capability and Capacity Needs”, 3 October 2006, European Defence Agency, www.eda.europa.eu/webutils/downloadfile.aspx?fileid=105.
3. “A Secure Europe in a Better World”, European Security Strategy, 12 December 2003, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf.
4. Bull, Hedley, “Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 21, Issue 2, 1982.
5. “Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, Article 346, *Official Journal of the European Union*, C 115, 9 May 2008, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:EN:PDF>.
5. “Defence Data 2008”, European Defence Agency, www.eda.europa.eu/defencefacts.
6. Duchêne, François, “Europe’s Role in World Peace”, in: Richard Mayne (ed.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, Fontana, London, 1972.
7. Ehrhart, Hans-Georg, “What model for CFSP?”, *Chaillot Paper*, No. 55, October 2002, European Union Institute for Security Studies, www.iss.europa.eu/uploads/media/chai55e.pdf.
8. “European-United States Defence Expenditure in 2008”, December 2009, European Defence Agency, www.eda.europa.eu/defencefacts.
9. Forsberg, Tuomas, “Normative power Europe (once more): A conceptual clarification and empirical analysis”, Paper Prepared for Presentation at the Annual Convention of the International Studies Association, New York, 15–18 February 2009, www.uta.fi/laitokset/politiikka/opiskelu/EU_Normative_Power_Forsberg.pdf.

10. Grevi, Giovanni, Helly, Damien, and Keohane, Daniel (eds), *European Security and Defence Policy: The First 10 Years (1999–2009)*, European Union Institute for Security Studies, Paris, 2009.
11. Haaland Matlary, Janne, *European Union Security Dynamics: In the New National Interest*, Palgrave, New York, 2009.
12. Heuninckx, Baudouin, Towards a Coherent European Defence Procurement Regime?: European Defence Agency and European Commission Initiatives, *Public Procurement Law Review*, Vol. 17, Issue 1, 2008.
13. Hough, Peter, *Understanding Global Security*, Routledge, London and New York, 2004.
14. Ianakiev, Gueorgui, and Mladenov, Nickolay, “Offset Policies in Defence Procurement: Lessons for the European Defence Equipment Market”, 13th Annual International Conference on Economics and Security, City College, 24–26 June 2009, Thessaloniki, www.city.academic.gr/special/events/economics_and_security09/abstracts/Ianakiev.pdf.
15. “Implementing European Union Strategy on Defence-Related Industries”, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM (97) 583 final, 4 December 1997, http://aei.pitt.edu/6249/01/003422_1.pdf.
16. “Interpretative Communication on the application of Article 296 of the Treaty in the field of defence procurement”, COM(2006) 779 final, 7 December 2006, Commission of the European Communities, Brussels, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0779:FIN:en:PDF>.
17. Keohane, Daniel (ed.), *Towards a European Defence Market*, Chaillot Paper No. 113, European Union Institute for Security Studies, Paris, 2008.
18. Lopandić, Duško (prir.), *Ugovor o Evropskoj uniji — Rim, Matriht, Amsterdam*, Međunarodna politika, Službeni list SRJ, Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka i Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1999.
19. Markowski, Stefan, and Wylie, Robert, “The Emergence of European Defence and Defence Industry Policies”, *Security Challenges*, Vol. 3, No. 2, June 2007.
20. “Report on the Implementation of the European Security Strategy: Providing Security in a Changing World”, 11 December 2008, Brussels, www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/104630.pdf.
21. Schmitt, Burkard, “Towards a European Defence Equipment Market”, The Green Paper on Defence Procurement, 21 January 2005, European Union Institute for Security Studies, Paris, www.iss.europa.eu/uploads/media/analy110.pdf.
22. White, Brian, *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, Basingstoke, 2001.

Srđan KORAC' and Aleksandra BULATOVIĆ

THE EMERGING EUROPEAN DEFENCE MARKET

ABSTRACT

The paper deals with prospects of the developing common EU defence procurement market and policy with a view to strengthening the defence identity of the European Union as well as to promoting its external profile and international role. Despite of the European Union's overall GDP, the Union is not considered a serious military power. The EU processes of market integration and rationalisation have bypassed European defence industries, which are fragmented and increasingly losing ground to their American and some Far East Asian competitors. This has prompted calls for introducing the supranational defence procurement and defence industry policies. The analysis focuses on functioning of the European Defence Equipment Market via application of the EU Code of Conduct on Defence Procurement and reviews EU prospects for establishment of a single defence market from the policy, organisational and commercial perspectives. The authors conclude that in the long run, the voluntary intergovernmental defence procurement regime established between some EU members will open prospects of cutting national defence spending, fostering the global competitiveness of the defence industries of EU member states and building up a respectable military capacity to additionally support the Common Defence and Security Policy.

Key words: defence procurement, defence industry, EU code of conduct on defence procurement, European Defence Equipment Market, European Defence Agency, European/Common Defence and Security Policy.

KRIVIČNO DELO AGRESIJE IZMEĐU KONSENZUSA I OSPORAVANJA

APSTRAKT

Višedecenijska borba za prihvatljivom definicijom krivičnog dela agresije kao međunarodnog zločina praćena je mnogobrojnim problemima. Pojedine države su u definisanju agresije videle znak spasa protiv stranog mešanja u svoje unutrašnje probleme, dok su druge to smatrale ograničavajućim faktorom u ostvarivanju svojih interesa. U takvoj borbi između konsenzusa i osporavanja svaka pobeda je bila Pirova, a cena svakog kompromisa bila je visoka. Ipak, nakon međunarodne konferencije o reviziji Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, održane 2010. godine, čini nam se da je traženo rešenje na vidiku. U ovom radu autor prikazuje istorijski razvoj krivičnog dela agresije od teorijskih rasprava o agresiji do njenog inkriminisanja kao međunarodnog krivičnog dela. Kritičkom analizom normi međunarodnih dokumenata koji zabranjuju agresivne ratove, kao i presuda međunarodnih sudova donetih na osnovu istih, ukazuje se na sve prednosti i mane definisanja agresije. Na kraju rada, sumirajući zaključke, autor „predviđa budućnost“ krivičnog dela agresije, imajući na umu najnovije rezultate u teoriji i praksi međunarodnog krivičnog prava.

Ključne reči: krivično delo agresije, suđenja u Nirmbergu i Tokiju, Povelja Ujedinjenih nacija, Rezolucija Generalne skupštine UN 3314 (XXIX), Međunarodni krivični sud.

1. ISTORIJSKO POREKLO KRIVIČNOG DELA AGRESIJE

Agresivni ratovi su stalna konstanta u razvoju čovečanstva, koje i samo, kao svoj neizostavni deo, ima veoma dugu „ratnu istoriju“, ali suprotno ovome inkriminisanje agresivnih ratova, odnosno njihovo definisanje kao posebnog krivičnog dela ipak nema dugu istoriju.²

1 Miloš Milovanović, student doktorskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. E- mail adresa: milos.milovanovic86@yahoo.com

2 Milan Škulić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2005, str. 282.

Pitanjima rata i njegove (ne)opravdanosti bavili su još u starom veku Platon i Aristotel posmatrajući ga sa filozofske tačke gledišta. Po njihovom shvatanju rat je sastavni deo politike i pravičan je ako se vodi protiv onih koji osporavaju vlast države ili ukoliko se vodi u cilju postizanja mira.³ S druge strane, Rimljani su imali formalističko gledanje na rat: oni su smatrali da su ratovi zakoniti samo ukoliko su proglašeni zakonito ili ako su imali opravdanu kauzu kao što je zaštita teritorije ili odbrana časti. Oni koji bi započeli rat bez odobrenja Senata mogli su biti predati neprijatelju, što je predstavljalo jednu vrstu kazne.⁴

U srednjem veku, pod okriljem katoličke crkve, pravičnim uzrocima rata bavili su se katolički mislioci, od kojih je najznačajniji Toma Akvinski (Thomas Aquinas 1225-1274) koji je tvrdio da je pravičan uzrok rata „teški moralni prekršaj druge strane“, pri čemu su kriterijumi i ocene prekršaja izvođeni iz moralnog kodeksa katoličke crkve.⁵

Nešto kasnije o ratu je pisao Francisko de Vitorija (Francisco de Vitoria, 1480-1546), koji je zaključio da i nezakoniti ratovi mogu biti moralno opravdani ako su vođeni u samoodbrani. Pojedini autori smatraju da se upravo u radovima Vitorije nalaze koreni definicije agresije, jer se u njima govori o uslovima dozvoljene samoodbrane, o ideji proporcionalnosti, o ideji ograničenja vojne sile, o odgovornosti šefova država i o nemogućnosti korišćenja naredbi pretpostavljenog kao izgovoru za akt agresije.⁶

Značajan doprinos ovim temama dao je i Hugo Grocijus (Hugo Grotius, 1583-1645), koji je u svom čuvenom delu „*De iure belli ac pacis*“ pisao da su, čak i u ratno doba, pravda i čast obavezni, a da oni koji neopravdano započnu rat mogu biti lično odgovorni za takvo postupanje.⁷ Grocijus povlači razliku između prava na rat (*ius ad bellum*) tj. okolnosti pod kojima se može pribeći ratu, i pravila o vođenju rata (*ius in bello*) tj. sredstava koja mogu biti upotrebljena u ratu.⁸

3 Smilja Avramov, Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2003, str. 628.

4 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, in: Cherif M. Bassiouni (ed.), *International Criminal Law, Volume 1: Sources, Subjects, and Contents*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008, p. 207.

5 Smilja Avramov, Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., str. 628.

6 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., pp. 207-208.

7 Ibid., p. 208.

8 Više o učenju Grocijusa videti: Larry May, *Aggression and Crimes Against Peace*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 25-40.

Tek u XX veku, nakon završetka I svetskog rata, termin „agresija“ je po prvi put upotrebljen u jednom zvaničnom međunarodnom pravnom aktu.⁹ Bilo je to u Versajskom mirovnom ugovoru iz 1919. godine (Treaty of Versailles) kojim je osnovan specijalni tribunal za suđenje nemačkom caru Vilhelmu II,¹⁰ međutim kako je car izbegao u Holandiju, koja je odbila da ga izruči, do ovog suđenja nikada nije ni došlo. Treba skrenuti pažnju na činjenicu da namera tvorca ovog ugovora nije bila da se nemački kajzer optuži za izvršenu agresiju već za „kršenje međunarodnog morala i svetosti međunarodnih ugovora“,¹¹ pa pojedini autori ovu odredbu označavaju kao normu koja nema pravni karakter u materijalnom smislu već samo u formalnom.¹² Razlog za to leži u činjenici da agresija nikada pre nije bila proglašena za međunarodno krivično delo, niti se ikada nekome sudilo po tom osnovu, pa bi suđenje nemačkom kajzeru za agresiju predstavljalo suđenje primenom retroaktivnog zakona (*ex post facto*) što je bilo neprihvatljivo.¹³ Da bi se onemogućilo da budući učinioci krivičnog dela agresije ostanu nekažnjeni, dogovoreno je da se u skorije vreme pristupi definisanju ovog krivičnog dela i propisivanju sankcija za isto.

Jedno od takvih nastojanja predstavlja i Pakta Društva naroda iz 1920. godine (Covenant of the League of Nations). Član 10 ovog Pakta je propisivao da će „Članice Društva preduzeti mere za poštovanje i očuvanje teritorijalnog integriteta i postojeće političke nezavisnosti svih država članica Društva od

9 Razlozi za to se nalaze u snažnim zahtevima javnog mnjenja nakon I svetskog rata da se odgovorni za agresiju i druga dela kazne. (Više o tome: Benjamin B. Ferencz, „The Crime of Aggression“, in: Gabrielle McDonald Kirk, Olivia Swaak-Goldman (eds.), *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: Commentary*, Volume I, Kluwer Law International, The Hague, 2000, pp. 38-40.)

10 Član 231 ovog ugovora je predviđao „odgovornost Nemačke i njenih saveznika za uzrokovane gubitke i učinjenu štetu silama saveznicama i njihovim građanima, koju su pretrpeli kao posledicu rata nametnutog agresijom, od strane Nemačke i njenih saveznika“.

11 U vezi sa suđenjem nemačkom kajzeru postojale su dve platforme o krivici – engleska kojom se kajzer optužuje za kršenje neutralnosti Belgije i Luksemburga te vođenje neograničenog podmorničkog rata, i francuska koja je polazila od ideje da se neopravdano započinjanje rata može sankcionisati i na temelju još srednjevekovnih učenja o nepravednim ratovima. (Navedeno prema: Milan Škulić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, op. cit., str. 282, fn.154.)

12 Robert Cryer, Hakan Friman, Darryl Robinson, Elizabeth Wilmschurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 262-263.

13 Benjamin B. Ferencz, „The Crime of Aggression“, op. cit., str. 39.

spoljašnje agresije. U slučaju bilo kakve agresije, pretnje ili opasnosti izazvane takvom agresijom, Savet će odlučiti koje će mere preduzeti kako bi se ova obaveza ispunila“. Član 11 Pakta dao je ovlašćenja Savetu Društva naroda da interveniše u slučaju rata ili pretnje ratom. U tom smislu, u teoriji međunarodnog prava se javila ideja po kojoj bi se tek odbijanje države da postupi u skladu sa direktivama Saveta Društva naroda moglo smatrati agresijom (faktički bi ta direktiva značila uspostavljanje primirja).¹⁴ Shodno članu 12 Pakta nedozvoljenim ratovima smatrali su se i oni ratovi kojima su države pribegavale pre nego što iskoriste postupak mirnog rešavanja koji je propisan ovim članom. U slučaju neuspeha ili nemogućnosti da se spor reši tim putem, država je mogla pribeći ratu, a da time ne prekrši odredbe pakta.

Lokarno sporazumi iz 1925. godine (Locarno Treaties), koji su zaključeni između Nemačke, Belgije, Francuske, Velike Britanije i Italije, predviđali su, između ostalog, klauzulu o zabrani međusobnog napadanja i vođenja rata, osim ako se rat vodi radi „ostvarivanja legitimnog prava na odbranu ili akcije koja je posledica odluke donete od strane Skupštine ili Saveta Društva naroda“.

Konačno Kellog-Brajanovim paktom od 27. avgusta 1928. godine (Kellog-Briand Paris Pact) zabrana rata dobija širu međunarodnu dimenziju.¹⁵ Član 1 ovog pakta propisuje: „Visoke strane ugovornice svečano izjavljuju, u ime svojih naroda, da osuđuju pribegavanje ratu kao sredstvu za rešavanje međunarodnih sporova, i odriču ga se kao instrumenta nacionalne politike u međusobnim odnosima“. Iako veoma napredan Pakt je imao mnogo slabosti: pod pojam „rata“ nisu se mogli podvesti sukobi kojima je država pribegla u „samoodbrani radi zaštite svojih vitalnih interesa“, kao ni konflikti koji nisu od sukobljenih strana označeni kao „rat“.¹⁶ Takođe nije postojao mehanizam koji bi omogućio punu primenu ovog Pakta, a odricanje od rata važilo je samo unutar kruga država potpisnica, dok je pribegavanje ratu sa drugim državama bilo pravno moguće.¹⁷

14 Ovakvo tvrđenje je zastupao professor Quincy Wright (Quincy Wright, “The Concept of Aggression in International Law“, *American Journal of International Law*, Volume 29, 1935), a suprotno je tvrdio Julius Stone (Julius Stone, *Aggression and World Order I*, 1958). (Navedeno prema: Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, “The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., p. 210.)

15 Šezdeset i tri države su ratifikovale ili prihvatile ovaj pakt (među kojima su sve svetske sile tog doba, ali i Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca) i s obzirom da on ne sadrži nijednu odredbu o odricanju ili povlačenju iz pakta postoje autori koji smatraju da je ovaj pakt još uvek na snazi.

16 Benjamin B. Ferencz, “The Crime of Aggression“, op. cit., p. 41.

17 Smilja Avramov, Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., str. 631.

Na konferenciji o razoružanju 1933. godine SSSR je podneo svoj predlog deklaracije koja je sadržala definiciju agresije. Po ovom predlogu smatralo se da je agresor država koja prva učini jednu od sledećih radnji: (1) objavi rat drugoj državi; (2) izvrši invaziju svojim oružanim snagama na teritoriju druge države bez objave rata; (3) bombarduje teritoriju druge države kopnenim, pomorskim ili vazdušnim snagama; (4) uđe na teritoriju druge države svojim kopnenim, pomorskim ili vazdušnim snagama, bez odobrenja vlade te države, odnosno postupi protivno takvom odobrenju, naročito u vezi boravka na određenom području i (5) izvrši blokadu obala ili luka sruge države. Predlog je sadržao i odredbu po kojoj unutrašnja situacija u jednoj zemlji, njeno političko i ekonomsko uređenje, ne može poslužiti kao opravdanje agresije. Na osnovu ovog predloga Komitet za bezbednost ove konferencije je pripremio nacrt Akta o definiciji agresije, ali ovaj predlog nije usvojen.¹⁸

2. KONSTITUISANJE KRIVIČNOG DELA AGRESIJE

Otpočinjanje II svetskog rata i strašna razaranja koja su ga pratila „izazvala“ su međunarodnu zajednicu da konačno postigne konsenzus i proglasi agresiju za krivično delo. U januaru 1942. godine predstavnici devet država koje su bile napadnute od strane nacista sastali su se u Londonu na Međusavezničkoj konferenciji o kažnjavanju ratnih zločina. Konferencija je zaključena javnom deklaracijom koja je sadržala upozorenje da će svi oni koji su odgovorni za strašna nedela biti kažnjeni kroz sistem organizovanog pravosuđa, a agresivni rat je proglašen delom za koji će vladari i vojni lideri odgovarati na osnovu lične tj. individualne odgovornosti.¹⁹

2.1. Suđenja u Nirnbergu

Tokom Moskovske konferencije, u oktobru 1943. godine, iznet je zajednički stav Ruzvelta, Čerčila i Staljina, koji se smatra izvorom „Nirberških procesa“. Londonskim sporazumom (London Agreement) četiri velike sile

18 Sama definicija agresije koja je predložena od strane SSSR-a upotrebljena je kasnije u nekim dvostranim i višestranim ugovorima. Tako, na primer, države članice Male Antante (Jugoslavija, Rumunija i Čehoslovačka), zaključile su u Londonu, 4. jula 1933. godine, sa SSSR-om Konvenciju koja je, u članu 2. sadržavala definiciju agresije na bazi napred navedene definicije. (Navedeno prema: Smilja Avramov, Milenko Kreča, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., str. 631.)

19 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, “The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., p. 212.

saveznice od 8. avgusta 1945. godine ustanovljen je Međunarodni vojni tribunal za suđenje glavnim ratnim zločincima iz II svetskog rata (International Military Tribunal for the Major War Criminals – IMT), a kao sastavni deo sporazuma usvojen je Statut tribunala.

Član 6 (a) ovog Statuta je inkriminisao agresiju kao krivično delo pod nazivom „zločini protiv mira (crimes against peace)“, određujući je kao „planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije, ili učestvovanje u zajedničkom planu ili zaveri za izvršenje bilo kog od gore navedenih dela“. ²⁰ Statut je članom 6 ograničio individualnu odgovornost za agresiju samo na „lidere, organizatore, podstrekače i saučesnike“ koji su učestvovali u formulisanju ili izvršenju „zajedničkog plana ili zavere“ za izvršenje ovog krivičnog dela. ²¹ Šta se podrazumevalo pod „agresijom (aggression)“ ili pod „agresorskim ratom (wars of aggression)“ nije bilo nigde definisano, ali se uporno potenciralo da je agresija zločin najveće težine. U jednoj presudi iz 1947. godine istaknuto je sledeće: „Započeti agresorski rat... to nije samo međunarodni zločin; to je najteže međunarodno krivično delo, koje se od drugih ratnih zločina razlikuje samo po tome što u sebi akumulira zla svih zločina“. ²²

Sudije Nirnberškog tribunala, prilikom suđenja za agresiju, susretale su se sa dva glavna problema, koji su isticana od strane odbrana okrivljenih: (1) morali su da dokažu da je agresija kao krivično delo ustanovljena i pre 1945. godine i da se, shodno tome, kažnjavanjem okrivljenih za ovo krivično delo neće prekršiti princip *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* i (2) morali su da dokažu da međunarodno pravo ne predviđa samo odgovornost država već i odgovornost pojedinaca. ²³

U odgovoru na prvo pitanje tribunal je, pre svega, istakao da su nacistički lideri koji su direktno odgovorni za napade na suverene države to činili uprkos međunarodnim ugovorima i garantijama, te da su samim tim morali da znaju da time čine krivična dela. Istaknuto je da se Nemačka, potpisivanjem Kelog-

20 Zoran Stojanović, *Međunarodno krivično pravo*, Pravna knjiga, Beograd, 2006, str. 164-165.

21 Yoram Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, p.118.

22 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, “The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., p. 213.

23 Više o tome: Antonio Cassese, *International Criminal Law*, Oxford University Press, Oxford, 2008, p. 152, fn. 4; Benjamin B. Ferencz, “The Crime of Aggression“, op. cit., pp. 44-45.

Brajanovog pakta 1928. godine, odrekla rata kao instrumenta nacionalne politike, priznajući time da je rat ilegalno sredstvo. Dalje, tribunal je zaključio da međunarodno pravo nije samo proizvod međunarodnog zakonodavstva, i da se pravo o ratu ne nalazi samo u međunarodnim ugovorima, već i u opštim pravnim načelima i običajima koji su međunarodno priznati, a koji zabranjuju agresiju. Osim toga i mnogi drugi međunarodni ugovori i protokoli definišu agresiju kao krivično delo. „Zabranu agresivnog rata zahteva savest čovečanstva, agresivni rat nije samo zabranjen, on je kriminalan“, istakao je Nirnberški tribunal.²⁴ Razmatrajući moguću povredu načela *nullum poena sine lege* tribunal je zaključio: „Daleko od toga da je nepravedno kazniti tako strašne prestupe pozivajući se na ovo načelo, nepravedno bi bilo da agresori ostanu nekažnjeni“.²⁵

U odgovoru na drugo pitanje sudije su se pozvale na Versajski mirovni ugovor iz 1919. godine kojim je međunarodno priznato pravo sila Saveznica da sude nemačkom kajzeru i njegovim vojskovođama. „Zločini protiv međunarodnog prava učinjeni su od strane pojedinaca a ne od strane apstraktnih entiteta, i samo kažnjavanjem pojedinaca koji su učinili ta krivična dela norme međunarodnog prava mogu biti primenjene“, zaključuje tribunal.²⁶

Dugo pripremana Nemačka invazija na Poljsku 1939. godine predstavljala je čist primer agresije, kao i invazije na Dansku i Norvešku sa kojima je Nemačka 1939. godine potpisala pakt o nenapadanju. Tribunal je kao agresivni rat ocenio i invazije na Belgiju, Holandiju i Luksemburg, osvajanja Grčke i Jugoslavije, napad na SSSR, nemačku objavu rata Sjedinjenim Američkim Državama, a čak je i anšlus Austrije tako ocenjen iako su se Austrijanci predali bez ispaljenog metka. Za krivično delo agresije u Nirnbergu je osuđeno ukupno 12 lica, od kojih osmoro na smrtnu kaznu, a ostali na dugogodišnje kazne zatvora, dok je troje okrivljenih oslobođeno svih optužbi i pušteno na slobodu.

2.2. Suđenja od strane sila pobednica u okupacionim zonama

Osim suđenja glavnim ratnim zločincima u Nirnbergu, nakon II svetskog rata sudilo se i ostalim učiniocima krivičnih dela koji nisu bili na najvišim položajima u Trećem Rajhu. Njima su sudili vojni tribunali četiri sile pobednice (svaka u svojoj okupacionoj zoni), a na osnovu Zakona broj 10 koji je doneo

24 Benjamin B. Ferencz, „The Crime of Aggression“, op. cit., p. 44.

25 William A. Schabas, „The Unfinished Work of Defining Aggression“, in: Dominic McGoldrick, Peter J. Rowe, Eric Donnelly (eds.), *The permanent international criminal court: legal and policy issues*, Hart Publishing, Portland, 2004, p. 123.

26 Benjamin B. Ferencz, „The Crime of Aggression“, op. cit., p. 45.

Kontrolni savet za Nemačku (telo koje je bilo formirano od četiri sile pobednice kako bi upravljao okupiranim Nemačkom). U odnosu na Statut Nirmberškog tribunala, član III Zakona broj 10 Kontrolnog saveta definisao je zločine protiv mira (agresiju) na malo drugačiji način određujući je kao: „Započinjanje invazije na druge države i započinjanje agresorskog rata kršenjem međunarodnih zakona i ugovora, uključujući ali ne ograničavajući se na: planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije, ili učestvovanje u zajedničkom planu ili zaveri za izvršenje bilo kog od gore navedenih dela“. ²⁷

Na osnovu Zakona broj 10 ukupno je optuženo 177 lica, a 35 od njih je oslobođeno svih optužbi. Za zločine protiv mira vođena su četiri slučaja (I.G. Farben, Krupp, High Command i Ministries) od kojih su prva tri završena oslobađajućom presudom, dok je u četvrtom slučaju nekoliko lica osuđeno za agresiju. ²⁸

2.3. Suđenja u Tokiju

Međunarodni vojni tribunal za Daleki Istok (International Military Tribunal for the Far East - IMTFE) osnovan je 19. januara 1946. godine Proklamacijom američkog generala Dagleasa MekArtura (Douglas MacArthur) kao glavnog savezničkog komandanta na Dalekom istoku, a prema nacrtu američkih pravnika. Član 5 (a) Tokijske povelje propisuje individualnu odgovornost za zločine protiv mira (agresiju), određujući je kao: „Poimenično, planiranje, pripremanje, započinjanje ili vođenje objavljenog ili neobjavljenog agresorskog rata ili rata kojim se krše međunarodni ugovori, sporazumi ili garantije, ili učestvovanje u zajedničkom planu ili zaveri za izvršenje bilo kog od gore navedenih dela“. ²⁹ Jedina razlika u odnosu na ranije definisanje agresije predstavlja dodavanje sintagme „objavljenog ili neobjavljenog“, čime se želelo naglasiti da je agresorski rat međunarodno krivično delo bez obzira na njegovu prirodu tj. da li uz njega sledi objava rata ili ne. Pred tzv. Tokijskim tribunalom 25 lica je oglaseno krivim i osuđeno za agresiju, a zanimljivo je napomenuti da je ovaj tribunal procesuirao samo one vojne i političke lidere čija su krivična dela uključivala i agresiju. ³⁰

27 Ibid., p. 46.

28 Više o tome: Benjamin B. Ferencz, “The Crime of Aggression“, op. cit., pp. 46-48.

29 Benjamin B. Ferencz, “The Crime of Aggression“, op. cit., p. 48.

30 Stefan Barriga, “The Crime of Aggression“, in: Mangai Natarajan (ed.), *International Crime and Justice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, p. 329.

2.4. Stavovi o suđenjima za agresiju održanim u Nirnbergu i Tokiju

Iako se pred svim ovim tribunalima sudilo i osuđivalo za zločine protiv mira, mišljenja o (ne)mogućnosti i (ne)opravdanosti suđenja za agresiju nakon II svetskog rata bila su oprečna.³¹

Već za vreme Tokijskih procesa pojedine sudije su iznosile drugačije stavove. Tako je sudija B.V.A. Roling iz Holandije u svom izdvojenom mišljenju na jednu presudu (a i kasnije u literaturi³²) izjavio da se po njegovom viđenju, pre II svetskog rata, agresija nije mogla smatrati krivičnim delom koje je pripadalo tada važećem međunarodnom pravu, jer su postojale praznine i u Paktu Društva naroda, i u Kelog-Brajanovom paktu, i u drugim deklaracijama koje su omogućavale da agresija ostane van zakona.³³ U praksi suverenih država malo se obraćalo pažnje na ove sporazume, pa Roling iz toga zaključuje da nije bilo straha od pravnih posledica istih jer one nisu ni imale valjanu pravnu snagu.³⁴ Sudija Bernard iz Francuske je osporio da se optužba za zločin protiv mira može zasnivati na Kelog-Brajanovom paktu koji se odnosio na odnose između država, ali je tvrdio da je vođenje agresivnog rata ipak nezakonito jer to proizilazi iz „prirodnog prava“.³⁵

I neki savremeni teoretičari međunarodnog krivičnog prava imaju slično mišljenje. Prema Dinstein-u: „Pošteno je reći da u trenutku zaključivanja Londonskog sporazuma član 6 (a) nije predstavljao normiranje dotadašnjeg međunarodnog običajnog prava. Ako su ratovi po svojoj prirodi (zbog razaranja koja ih prate) posmatrani kao krivična dela *mala in se*, neshvatljivo je kako su onda mogli biti legalni vekovima pre potpisivanja Kelog-Brajanovog pakta“.³⁶

3. KRIVIČNO DELO AGRESIJE POD OKRILJEM UJEDINJENIH NACIJA

3.1. Povelja Ujedinjenih nacija

Posle II svetskog rata apsolutnu zabranu rata kao sredstva za rešavanje međunarodnih sporova u međunarodni poredak unosi Povelja Ujedinjenih

31 Više o tome: Yoram Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, op. cit., p. 120.

32 Antonio Cassese, B.V.A. Roling, *The Tokyo Trial and Beyond*, Polity Press, Cambridge, 1993, p. 98.

33 Benjamin B. Ferencz, „The Crime of Aggression“, op. cit., p. 49.

34 Ibid.

35 Milan Škulić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, op. cit., str. 172.

36 Yoram Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, op. cit., p. 120.

nacija iz 1945. godine.³⁷ Zanimljivo je primetiti da Povelja ne koristi reči „rat“ ili „agresija“, već se zabranjuje „pretnja ili upotreba sile“.³⁸ Smatra se da je ovo znatno naprednije rešenje jer upravo upotreba sile označava suštinu rata, a s druge strane onemogućava se i da sukobi koji nisu označeni kao „rat“ budu izuzeti od domašaja ove odredbe kao što je to bio slučaj sa jednom odredbom Kelog-Brajanovog pakta.³⁹

Član 2 tačka 4. Povelje izričito predviđa da će se članice Ujedinjenih nacija uzdržati od pretnje ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti ma koje države ili na bilo koji drugi način koji je suprotan svrsi UN, što znači da su tom obavezom obuhvaćene sve članice međunarodne zajednice.⁴⁰ Postoje mišljenja da ova odredba ne zabranjuje upotrebu sile od strane država u njihovim međunarodnim odnosima uopšte, već zabranjuje samo onu upotrebu sile na način koji je suprotan svrsi UN ili njenu upotrebu protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti druge države.⁴¹ Takođe smatra se i da pretnja upotrebom sile može biti dozvoljena ukoliko je u skladu sa svrhom UN i nije uperena protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti druge države.⁴²

Kontrolni mehanizam poštovanja zabrane rata koji uvodi Povelja UN je sledeći: (1) države su obavezne da se uzdrže od upotrebe ili pretnje silom (član 2 Povelje) kao i da sve sporove reše mirnim putem (član 3); (2) u slučaju upotrebe sile Savet bezbednosti UN je ovlašćen da utvrdi pretnju miru, kršenje mira ili akt agresije i da utvrdi koje su mere potrebne da se preduzmu da bi se povratio međunarodni mir i sigurnost (član 39 Povelje) i (3) države su u obavezi da poštuju i izvrše odluke Saveta bezbednosti. Utvrđivanje „pretnje miru, kršenja mira i akata agresije“ od strane Saveta bezbednosti predstavljalo je jedno novo rešenje koje je pravdano time da se u okviru Povelje UN ne može

37 *Charter of the United Nations*, Internet: <http://www.un.org/en/documents/charter/index.shtml>, 25/12/2010.

38 Jedino mesto u Povelji UN gde se spominje reč „rat“ jeste preambula, gde se kaže: „Mi narodi Ujedinjenih nacija rešeni...da spasimo buduća pokoljenja užasa rata, koji je dva puta u toku našeg života naneo čovečanstvu neopisive patnje...“.

39 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., pp. 214-215.

40 Smilja Avramov, Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., str. 631.

41 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., p. 215.

42 Ibid.

usvojiti definicija agresije koja bi pokrivala sve moguće slučajeve i da bi bilo najbolje da postojanje akata agresije utvrđuje upravo Savet bezbednosti.⁴³

Povelja predviđa i tri izuzetka od pravila zabrane sile: (1) mere koje preduzima Savet bezbednosti, (2) individualnu i kolektivnu samoodbranu (član 51 Povelje) i (3) mere protiv država koje su za vreme II svetskog rata bile u neprijateljskom taboru (mera privremenog karaktera propisana članom 107 s obzirom na to da je Povelja doneta pre okončanja rata). Pravo na individualnu samoodbranu je od ranije poznato i priznato u međunarodnom pravu i pripada samo državi koja je „napadnuta agresijom“, dok je pravo na kolektivnu samoodbranu nova norma koja uzima u obzir činjenicu postojanja mnogih državno-vojnih saveza sklopljenih radi međusobne samoodbrane. Ono podrazumeva da se napad na jednu državu članicu saveza smatra napadom na ceo savez, pa sve članice saveza mogu preduzeti mere „kolektivne samoodbrane“ u odnosu na napadača. Sedamdesetih godina XX veka Sjedinjene Američke Države su koristile ovo pravo, tvrdeći da preduzimaju mere kolektivne samoodbrane protiv Severnog Vijetnama koji je označen kao agresor.⁴⁴

3.2. Potvrđivanje Nirnberških principa

23. oktobra 1946. godine, tadašnji predsednik SAD Hari Truman obratio se Ujedinjenim nacijama i označio agresivni rat kao zločin čiji im učiniocima bi trebalo da se sudi pred međunarodnim tribunalom. On je izrazio nadu da će UN reafirmisati principe Nirnberškog Statuta i usvojiti Zakonik o zločinima protiv mira i sigurnosti celog čovečanstva (Code of Crimes Against Peace and Security of Mankind), a sličan predlog je izneo i tadašnji Generalni sekretar UN Trigue Li.⁴⁵

11. decembra 1946. godine Generalna skupština UN je usvojila tri rezolucije od velike važnosti za međunarodno krivično pravo: (1) Rezoluciju br. 94 kojom je osnovana Komisija za kodifikaciju međunarodnog prava;⁴⁶ (2) Rezoluciju br. 95 kojom su potvrđeni principi međunarodnog prava sadržani u Nirnberškom statutu i presudama Nirnberškog suda i formirana komisija koji ima za cilj da te principe formuliše kroz kodifikaciju zločina protiv mira i bezbednosti

43 Ibid., pp. 215-216.

44 Ibid., p. 216.

45 Benjamin B. Ferencz, „The Crime of Aggression“, op. cit., p. 50.

46 *General Assembly Resolution 94(I)*, A/RES/94(I), Internet: <http://daccess-dds.ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/45/IMG/NR003345.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

čovečanstva i uključi ih u Međunarodni krivični zakonik⁴⁷ i (3) Rezoluciju br. 96 kojom je potvrđeno da je genocid međunarodno krivično delo.⁴⁸

3.3. Rad na definiciji agresije od strane komisija formiranih odlukama Generalne skupštine UN

Kako je vreme prolazilo svetska javnost je ubrzo uvidela da će pravo veta stalnih članica Saveta bezbednosti UN paralisati ovo telo kada bude trebalo da se izjasni o (ne)postojanju agresije na osnovu člana 39 Povelje UN. Naime, stalna članica SB UN koja je izvršila ili planira izvršenje agresije ili je u savezu ili prijateljskim odnosima sa agresorom, može upotrebiti pravo veta i time onemogućiti SB da donese odluku o postojanju agresije u konkretnom slučaju, čime ovaj zločin ostaje nekažnjen!⁴⁹

Kada je 1950. godine nakon invazije Severne Koreje na Južnu Koreju „paralisan“ rad SB po ovom pitanju (SSSR je zahtevao da se pomoć koju su SAD pružile Južnoj Koreji označi kao agresija), mnoge države članice UN su počele da zahtevaju što hitnije definisanje agresije, kako bi SB pred sobom imao jasne kriterijume pri odlučivanju o agresiji i kako ne bi moglo pravo veta da se više zloupotrebljava. Prvi predlog je načinio SSSR koji je Generalnoj skupštini UN iste godine predložio na usvajanje svoj predlog definicije agresije iz 1933. godine. Skupština je ovaj predlog prosledila Komisiji za međunarodno pravo, koja nije uspeła da postigne dogovor o predloženoj definiciji.

Uvideći nemogućnost donošenja definicije agresije od strane Komisije za međunarodno pravo,⁵⁰ Generalna skupština UN je narednih godina, u nekoliko navrata, osnivala nove komisije koje su se bavile ovim pitanjem: (1) 1952. godine Rezolucijom br. 688 formiran je Prvi specijalni komitet za pitanja definicije agresije koga je činilo petnaest država;⁵¹ (2) 1954. godine donošenjem Rezolucije br. 895

47 *General Assembly Resolution 95(I)*, A/RES/95(I), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/46/IMG/NR003346.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

48 *General Assembly Resolution 96(I)*, A/RES/96(I), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

49 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, “The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., p.216.

50 Ovaj stav je izražen u Rezoluciji Generalne skupštine UN br. 599 iz 1952. godine, A/RES/599(VI), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/068/54/IMG/NR006854.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

51 *General Assembly Resolution 688 (VII)*, A/RES/688(VII), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/080/31/IMG/NR008031.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

imenovan je Drugi specijalni komitet od osamnaest članova (tadašnja Jugoslavija bila je član ovog komiteta);⁵² (3) 1957. godine Rezolucijom br. 1181 zahtevano je od Generalnog sekretara UN da pribavi mišljenja novo pristupljenih država članica UN, kako bi se i one uključile u rad ovog komiteta;⁵³ (4) 1967. godine Rezolucijom br. 2330 imenovan je novi Specijalni komitet za pitanje definisanja agresije (poznat i kao Treći specijalni komitet) koga je činilo 35 država članica UN, među kojima je bila i tadašnja Jugoslavija.⁵⁴ Zajednička karakteristika svih ovih tela, koja su se bavila pitanjem agresije, bila je nemogućnost pronalaženja kompromisa, što je i uslovalo njihov neuspeh u radu i kratkotrajni vek trajanja.

3.4. Definicija agresije – Rezolucija Generalne skupštine UN 3314 (XXIX) od 14. decembra 1974. godine

Najuspešniji je, ipak, bio rad Trećeg specijalnog komiteta, koji je pokazao najveću rešenost u iznalaženju definicije agresije i ograničavanju upotrebe sile.⁵⁵ Nakon velikog broja razmatranih, ali i velikog broja odbačenih predloga, 14. decembra 1974. godine Generalna skupština UN je konsenzusom usvojila Rezoluciju br. 3314 (XXIX) kojom je konačno definicija agresije bila usaglašena, čime je ona iz sveta neprava prešla u okvire međunarodnog prava.⁵⁶ Nakon dugotrajne borbe, izvesno je da je ta definicija bila „kompromis

52 *General Assembly Resolution 895 (IX)*, A/RES/895(IX), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/096/30/IMG/NR009630.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

53 *General Assembly Resolution 1181 (XII)*, A/RES/1181(XII), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/119/64/IMG/NR011964.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

54 *General Assembly Resolution 2330 (XXII)*, A/RES/2330(XXII), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/236/65/IMG/NR023665.pdf?OpenElement>, 25/12/2010.

55 U okviru rada Trećeg specijalnog komiteta iskristalisala su se tri predloga definicije agresije: (1) predlog SSSR-a, (2) predlog trinaestorice (zajednički predlog Kolumbije, Kipra, Ekvadora, Gane, Gvajane, Haitija, Irana, Madagaskara, Meksika, Španije, Urugvaja, Ugande i Jugoslavije) i (3) predlog šestorke (Australije, Kanade, Italije, Japana, SAD i Ujedinjenog kraljevstva). Svaki od ovih predloga je polazio od državnih interesa predlagača, a razlike u pogledu definicija agresije bile su na planu načina definisanja – predlagani su ili definisanje sistemom enumeracije, generalnom klauzulom ili mešovite definicije. Više o tome: Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., pp. 217-221.

56 *General Assembly Resolution 3314 (XXIX)*, A/RES/3314 (XXIX), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/IMG/NR073916.pdf?OpenElement>, 26/12/2010.

nad kompromisima“, ali je ipak predstavljala, do tada, najveći korak ka rešavanju ovog veoma složenog problema.

Već preambula ove Rezolucije naglašava da je agresija „najozbiljnija i najopasnija forma od svih oblika nelegalne upotrebe sile“. Od osam članova koliko sadrži, član 1 započinje generičkom definicijom: „Agresija je upotreba oružane sile od strane jedne države protiv suvereniteta, teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti druge države, ili na bilo koji drugi način koji je nesaglasan sa Poveljom UN, kao što stoji u ovoj definiciji“. Već na prvi pogled je uočljivo da ova definicija polazi od člana 2 tačka 4. Povelje UN koji agresiju definiše kao „...pretnju ili upotrebu sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti ma koje države...“ Razlike u odnosu na navedeni član Povelje UN su sledeće: (1) agresija je definisana samo kao upotreba sile, ali ne i kao pretnja upotrebom sile;⁵⁷ (2) ne radi se o bilo kakvoj upotrebi sile, već to mora isključivo biti oružana sila, što znači da je inkriminisana samo direktna agresija, dok su oblici indirektna agresije poput ekonomske blokade, političkih sankcija, ratno orjentisane propagande ili bilo kog drugog oblika nenaoružanog nasrtaja na određenu državu izvan ove definicije;⁵⁸ (3) oružana sila osim teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti ne sme biti upotrebljena ni protiv suvereniteta druge države, što je usvojeno na predlog trinaest država.

Član 2 Rezolucije propisuje da „prva upotreba oružane sile od strane jedne države, u suprotnosti sa Poveljom UN, predstavlja *prima facie* dokaz o aktu agresije, iako Savet bezbednosti može, u skladu sa Poveljom, da zaključi da određenje tog akta kao agresije ne bi bilo opravdano u svetlu bitnih okolnosti, uključujući i činjenicu da učinjeni akti kao i njihove posledice nisu dovoljne ozbiljnosti“. Ovaj član je formulisan kako bi se pomirila dva suprotstavljena gledišta: SSSR je tvrdio da se samo država koja prva upotrebi silu može smatrati agresorom, dok je stav zapadnih država bio da je *animus aggressionis* ključni element krivičnog dela, tj. da pre nego što se određeni akt označi kao agresija moraju se utvrditi sve bitne okolnosti slučaja kako bi se utvrdio da taj akt zaista

57 U literaturi se ovo navodi kao slabost rešenja iz rezolucije, imajući u vidu primere iz Nirnberskih presuda, u kojima je sud utvrdio postojanje krivičnog dela agresije prema državama koje su kapitulirale samo pod dejstvom nemačkih pretnji, čak i pre nego što je upotrebljena bilo kakva oružana sila – slučaj Austrije i Čehoslovačke (Navedeno prema: Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, “The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., p. 223).

58 Danijela Žarić, *Individualna krivična odgovornost za zločin agresije*, magistrski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, str. 54.

predstavlja povredu Rezolucije.⁵⁹ Pojedine države su izrazile bojazan da bi ova norma mogla biti tumačena na način da se prva upotreba oružane sile opravda kao „preventivna samoodbrana“, što ne bi predstavljalo dobro rešenje.⁶⁰

Pod pojam „akta agresije“, članom 3, podvedeni su, nadalje, sledeći akti, bez obzira da li je rat objavljen ili ne: (a) invazija ili napad oružanih snaga jedne države na teritoriju druge, ili svaka vojna okupacija, makar i privremena, koja proizađe iz takve invazije ili napada, ili svaka aneksija teritorije ili dela teritorije druge države upotrebom oružane sile; (b) bombardovanje teritorije jedne države od strane oružanih snaga druge države ili upotreba ma kog oružja od strane jedne države protiv teritorije druge države; (c) blokada luka ili obala jedne države od strane oružanih snaga druge države; (d) napad oružanih snaga jedne države na kopnene, pomorske ili vazduhoplovne snage, pomorsku ili vazдушnu flotu druge države; (e) upotreba oružanih snaga jedne države, koje se u skladu sa sporazumom sa državom prijema nalaze na njenoj teritoriji, protivno uslovima predviđenim u sporazumu, odnosno ostajanje tih snaga na teritoriji zemlje prijema i posle isteka sporazuma; (f) radnja jedne države koja svoju teritoriju stavi na raspolaganje drugoj državi da bi je ova iskoristila za izvršenje akata agresije protiv treće države; (g) upućivanje od strane, odnosno u ime jedne države oružanih bandi, grupa, neregularnih vojnika ili najamnika, koji protiv druge države vrše akte oružane sile toliko ozbiljne da se izjednačuju sa gore pobrojanim aktima, odnosno značajno učešće jedne države u tome. U odnosu na predlog Trećeg specijalnog komiteta, u enumeraciju akata agresije u Rezoluciju 3314 nisu ušle pojedine radnje koje su se u prošlosti smatrale agresijom, a kao što su nepoštovanje principa proporcionalnosti u ratnim dejstvima, ignorisanje odredbi o mirnom rešavanju sporova, nepoštovanje odluka Saveta bezbednosti ili Generalne skupštine UN.⁶¹

Imajući u vidu okolnosti da se putem nabrojanja ne mogu obuhvatiti svi vidovi akata agresije, da razvoj ratne tehnike i veštine otvara uvek nove mogućnosti za agresora, član 4 konstatuje da pobrojanim aktima ovo pitanje nije iscrpljeno, te da Savet bezbednosti može, na osnovu odredaba Povelje, utvrditi da i drugi akti predstavljaju akte agresije. Zanimljivo je napomenuti da je Kina, iako stalna članica Saveta bezbednosti, predložila da sve države zajednički treba da dele odgovornost odlučivanja o tome šta se još smatra aktom

59 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, “The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., p. 223.

60 Ibid.

61 Ibid., p. 225.

agresije, a ne da to bude isključivo u nadležnosti SB UN.⁶² Kao velika mana ovog člana navodi se njegova suprotnost sa osnovnom maksimom krivičnog prava *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*: „Pod pretpostavkom da se legalnost inkriminacije svakog zločina iskazuje u njegovoj određenosti u pravu, nepostojanje zatvorenog okvira inkriminujućih radnji i faktora u definiciji agresije donetoj Rezolucijom, usložava problematičnost njene primene. Shodno tome, akt agresije mogao bi da bude okarakterisan kao takav na bilo kom sastanku Saveta bezbednosti, a po učinjenju takvog dela u realnim zbivanjima i bez prethodne određenosti tog dela kao agresije.“⁶³

Rezolucija označava agresivni rat kao zločin protiv međunarodnog mira, koji povlači međunarodnu odgovornost, iz čega sledi da bilo koja teritorijalna zauzimanja ili koristi i preimućstva koja proizilaze iz agresije neće biti smatrana zakonitim. Takođe, bilo koji izgovor, bez obzira na njegovu prirodu, bilo politički, ekonomski, vojni ili drugi, ne može služiti kao opravdanje za agresiju (član 5). Iz sintagme „agresija povlači međunarodnu odgovornost“ nije jasno da li taj pojam obuhvata samo odgovornost države ili se odnosi i na individualnu krivičnu odgovornost.

Član 6 Rezolucije propisuje: „Ova definicija ne može biti iskorišćena na bilo koji način koji uvećava ili umanjuje obim Povelje UN, uključujući i njene odredbe o zakonitoj upotrebi sile.“ Ovim članom se zapravo potvrđuje da se upotreba sile shodno dopuštenim osnovima koje propisuje Povelja UN neće smatrati agresijom, ako je u skladu sa Poveljom UN. Tu se, pre svega, misli na dozvoljenu samoodbranu, ali nije dat odgovor na pitanje šta se zaista podrazumeva pod „zakonitom samoodbranom“.⁶⁴

Imajući u vidu činjenicu da su, u to vreme, još uvek postojali narodi pod kolonijalnim i rasističkim režimima, član 7 Rezolucije potvrđuje pravo na samoopredeljenje, slobodu i nezavisnost naroda lišenih ovih prava i zakonitost njihove borbe u skladu sa Poveljom UN. Drugim rečima, oslobodilačka borba se ne može podvesti pod pojam agresije.⁶⁵

Na kraju član 8 daje uputstvo za tumačenje Rezolucije: „U interpretaciji i primeni sve odredbe su međusobno povezane i svaku odredbu treba posmatrati u kontekstu ostalih odredaba“.

62 Ibid.

63 Danijela Žarić, *Individualna krivična odgovornost za zločin agresije*, op. cit., str. 57.

64 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., pp. 226-227.

65 Smilja Avramov, Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., str. 649.

3.5. Period posle 1974. godine

U godinama nakon usvajanja Rezolucije 3314, definicija agresije sadržana u njoj potvrđena je i pomenuta u nekoliko međunarodnih dokumenata. Od strane Generalne skupštine UN pomenuta je u Deklaraciji o produbljivanju i konsolidaciji međunarodnog detanta od 19. decembra 1977. godine,⁶⁶ u Deklaraciji o pripremama zajednica za život u miru od 15. decembra 1978. godine⁶⁷ i u Deklaraciji o unapređenju efikasnosti principa uzdržavanja od pretnji ili upotrebe sile u međunarodnim odnosima od 18. novembra 1987. godine.⁶⁸ Savet bezbednosti UN je 1985. godine kao „akte agresije“ okarakterisao napad Izraela na ciljeve Palestinske oslobodilačke organizacije⁶⁹ i napad Južne Afrike na Angolu.⁷⁰

U praksi Međunarodnog suda pravde (International Court of Justice) pitanje definicije agresije je postavljeno 1986. godine, u slučaju *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*.⁷¹ Vlada Nikaragve je optužila SAD za nezakonitu upotrebu oružane sile i kršenje suvereniteta i teritorijalnog integriteta. Odgovor vlade SAD je bio da su njene akcije zakonite, jer predstavljaju čin kolektivne samoodbrane, izazvan nelegalnim aktima Nikaragve kojima su podržavane pobunjeničke snage u Salvadoru, a koji se sastojao u pošiljkama oružja i logističkoj podršci. Sud je, razmatrajući član 3 tačka g Rezolucije br. 3314, zaključio da se upućivanje od strane, odnosno u ime jedne države oružanih bandi, grupa,

66 *Declaration on the Deepening and Consolidation of International Détente, General Assembly Resolution 32/155, A/RES/32/155*, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0313/90/IMG/NR031390.pdf?OpenElement>, 27/12/2010.

67 *Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace, General Assembly Resolution 33/73, A/RES/33/73*, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0360/91/IMG/NR036091.pdf?OpenElement>, 27/12/2010.

68 *Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations, General Assembly Resolution 42/22, A/RES/42/22*, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0512/54/IMG/NR051254.pdf?OpenElement>, 27/12/2010.

69 *United Nations Security Council Resolution 573, 4 October 1985*, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0489/10/IMG/NR048910.pdf?OpenElement>, 28/12/2010.

70 *United Nations Security Council Resolution 577, 6 December 1985*, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0489/14/IMG/NR048914.pdf?OpenElement>, 28/12/2010.

71 Više o tome: Internet: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&code=nus&case=70&k=66>, 28/12/2010.

neregularnih vojnika ili najamnika u drugu državu, može smatrati oružanim napadom ali samo onda kada te grupe preduzimaju radnje toliko ozbiljne da su ekvivalentne pravom oružanom napadu koga izvode regularne snage.⁷² Sud je, presuđujući u korist Nikaragve, zaključio da se snabdevanje oružjem i logistička podrška pobunjeničkim snagama u Salvadoru ne može smatrati oružanom agresijom. Takva „pomoć“ kvalifikovana je kao kršenje načela zabrane mešanja u unutrašnje poslove druge države, i u isto vreme kao *minoris generis* primer kršenja zabrane propisane članom 2 stav 4. Povelje UN koja ne daje pravo na odgovor oružanom silom.⁷³

4. AGRESIJA I MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD

4.1. Rad na osnivanju Međunarodnog krivičnog suda i odnos prema krivičnom delu agresije

Vođena idejom slobodnijeg i pravednijeg društva, Generalna skupština UN je, još 1947. godine, Rezolucijom br. 177, dala zadatak Komisiji za međunarodno pravo da započne sa izradom Zakonika o zločinima protiv mira i bezbednosti čovečanstva.⁷⁴ Rad komisije po ovom pitanju je suspendovan 1954. godine, da bi bio nastavljen 1981. godine. Napredak je učinjen 1991. godine kada je komisija predstavila nacrt ovog zakonika, koji se u članovima 15 i 16 bavio agresijom i pretnjom agresijom.⁷⁵

Sledeće, 1992. godine, dolazi do preokreta jer je Generalna skupština UN, Rezolucijom 47/33, naložila Komisiji za međunarodno pravo da svoj

72 Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., pp. 228-230.

73 Umberto Leanza, „The Historical Background“, in: Mauro Politi, Giuseppe Nesi (eds.), *The International Criminal Court and the Crime of Aggression*, Ashgate Publishing Limited, Hants, 2005, p.8.

74 *General Assembly Resolution 177 (II)*, A/RES/177(II), Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/84/IMG/NR003884.pdf?OpenElement>, 10/01/2011.

75 Član 15 je propisivao individualnu odgovornost lidera ili organizatora koji planira, izvrši ili naredi akte agresije, koji su određeni na način koji je veoma sličan Rezoluciji 3314 iz 1974. godine. Pretnja agresijom je, članom 16, definisana kao deklaracija ili demonstracija sile ili bilo koja druga mera koja daje za pravo vladi određene države da ozbiljno sumnja u pripremanje agresije protiv te države. Više o ovom predlogu: Cherif M. Bassiouni, Benjamin B. Ferencz, „The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, op. cit., pp. 230-234.

rad prioritarno preusmeri ka izradi nacrt statuta stalnog međunarodnog krivičnog suda.⁷⁶

Komisija već 1993. godine podnosi GS UN nacrt statuta koji nigde u tekstu ne definiše krivično delo agresije, ali propisuje odgovornost za ovo krivično delo po odredbama međunarodnog prava u članu 26 nacrt.⁷⁷ Dalje, član 27 nacrt propisuje da osoba ne može biti optužena za akt agresije pre nego što Savet bezbednosti UN prvo utvrdi da je država učinila akt agresije koji je predmet optužbe.

Nakon prijema sugestija i primedaba od strane vlada pojedinih država, komisija 1994. godine podnosi revidirani nacrt statuta.⁷⁸ Za razliku od ranijeg nacrt krivično delo agresije je izričito propisano kao krivično delo pod koje spada u nadležnost međunarodnog krivičnog suda (član 20 nacrt), ali agresija i dalje ostaje nedefinisana.

Nova strategija Generalne skupštine UN usvojena je 9. decembra 1994. godine, kada je Rezolucijom 49/53 osnovan *ad hoc* komitet sa ciljem da nastavi sa radom na nacrtu statuta koji je podnela komisija, ali i da se bavi pripremom međunarodne konferencije za osnivanje suda.⁷⁹ U svom konačnom izveštaju iz 1995. godine komitet je naglasio postojanje različitih stavova državnih delegacija u pogledu uključivanja krivičnog dela agresije u nadležnost međunarodnog krivičnog suda.

Krajem 1995. godine, Rezolucijom br. 50/46 GS UN, osniva se i Pripremni komitet za ustanovljavanje Međunarodnog krivičnog suda (Preparatory Committee on the Establishment of the ICC – “PrepCom”).⁸⁰ Između 1996.-1998. godine Pripremni komitet se sastajao više puta kako bi usaglasio nacrt

76 *General Assembly Resolution 47/33*, A/RES/47/33, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/024/00/IMG/NR002400.pdf?OpenElement>, 10/01/2011.

77 *Report of the International Law Commission on the work of its forty-fifth session*, 3 May – 23 July 1993, *Official Records of the General Assembly, Forty-eighth session, Supplement No. 10*, U.N. Doc. A/48/10, Internet: http://untreaty.un.org/ilc/reports/english/A_48_10.pdf, 10/01/2011.

78 *Report of the International Law Commission on the work of its forty-sixth session*, 2 May – 22 July 1994, *Official Records of the General Assembly, Forty-ninth session, Supplement No. 10*, U.N. Doc. A/49/10, Internet: http://untreaty.un.org/ilc/reports/english/A_49_10.pdf, 10/01/2011.

79 *General Assembly Resolution 49/53*, A/RES/47/33, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/767/77/PDF/N9576777.pdf?OpenElement>, 10/01/2011.

80 *General Assembly Resolution 50/46*, A/RES/50/46, Internet: <http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r046.htm>, 10/01/2011.

statuta budućeg suda, ali i kako bi organizovao sve administrativne poslove oko osnivanja suda.

4.2. Rimski statut

Na plenipotencijskoj diplomatskoj konferenciji održanoj u Rimu, pod pokroviteljstvom UN, 17. jula 1998. godine usvojen je Statut Međunarodnog krivičnog suda, poznat i kao Rimski statut, čime je, posle dugogodišnje borbe, konačno osnovan stalni međunarodni krivični sud.⁸¹ Pre početka konferencije i dalje nisu bila rešena sva sporna pitanja u vezi statuta, tako da su se neka pitanja po prvi put postavila tek na samoj konferenciji.⁸²

Delegacije su se dogovorile da agresija spada u krivična dela za koja je sud nadležan (član 5 stav 1.) ali bez definisanja ovog dela, propisujući u članu 5 stav 2. da će sud postati nadležan za krivično delo agresije tek nakon što se propisima donetim u smislu čl. 121 i 123 Statuta ustanove elementi bića ovog krivičnog dela, i tako ispune prethodni uslovi za ustanovljenje nadležnosti suda, pri čemu ti propisi moraju biti u skladu sa odgovarajućim odredbama Povelje Ujedinjenih nacija.⁸³ Naime, član 123 Statuta predviđa da će sedam godina nakon stupanja na snagu ovog Statuta, Generalni sekretar UN sazvati konferenciju za ponovno razmatranje Statuta, kako bi se razmotrili eventualni amandmani na isti, pri čemu su dozvoljeni i amandmani na listu krivičnih dela sadržanih u članu 5 Statuta.

Koji su glavni uzroci koji su doprineli da agresija ostane nedefinisana u Rimskom statutu? Kako naglašava Kaseze, u pregovorima koji su prethodili donošenju Statuta, nije bilo moguće postići sporazum oko krivičnog dela agresije. Mnoge afričke i azijske zemlje su želele da zadrže definiciju agresije koja se nalazila u Rezoluciji Generalne skupštine UN broj 3314 od 14. decembra 1974. godine, pa čak i da je prošire, dok su s druge strane ostale države, predvođene Nemačkom, predlagale rešenje koje će „bolje odgovarati potrebama krivičnog prava“.⁸⁴ Isti autor dalje zaključuje da je glavni kamen spoticanja bila

81 *Rome Statute of the International Criminal Court*, U.N. Doc. A/CONF.183/9, 17 July 1998, Internet: <http://untreaty.un.org/cod/icc/statute/rome.htm>, 12/01/2011.

82 Više o tome: Herman von Hebel, Darryl Robinson, "Crimes within the Jurisdiction of the Court", in: Roy S. Lee (ed.), *The International Criminal Court: the making of the Rome Statute – issues, negotiations, results*, Kluwer Law International, The Hague, 1999, pp. 81-85.

83 Matthias Schuster, "The Rome Statute and the Crime of Aggression: A Gordian Knot in Search of a Sword", *Criminal Law Forum*, Volume 14, Number 1, 2003, pp. 1-57.

84 Antonio Cassese, *International Criminal Law*, op. cit., p. 154.

uloga koja će biti dodeljena Savetu bezbednosti UN – da li će isključivo Savet bezbednosti utvrđivati postojanje akata agresije i da li će moći da spreči sud da vrši svoju nadležnost u odnosu na ovo krivično delo, ili će pak, sud biti slobodan i nezavistan da sprovodi istragu i krivično gonjenje na bazi sopstvenih nalaza, nezavisno od Saveta bezbednosti.⁸⁵ Usled nemogućnosti da se nađe zajednički imenitelj krivičnog dela agresije, usvojeno je kompromisno rešenje iz člana 5 stav 2. Statuta koje predviđa da će se ovo krivično delo definisati na revizionoj konferenciji koja će biti održana sedam godina nakon stupanja na snagu Statuta.

4.3. Rad radnih grupa na definisanju agresije nakon usvajanja Rimskog statuta

Završni akt diplomatske konferencije u Rimu sadrži Rezoluciju F kojom je „produžen život“ Pripremnog komiteta, sa ciljem da nastavi sa radom na rešavanju spornih pitanja uočenih na konferenciji, među kojima je, između ostalog, i potreba definisanja agresije.⁸⁶ U periodu 1998–2002. godine komitet se sastajao više puta,⁸⁷ da bi 2002. godine objavio svoj zadnji izveštaj u kome je predložio više opcija definicije agresije,⁸⁸ ali i da se dalji rad na ovom pitanju nastavi u okviru specijalne radne grupe koju bi trebalo da kreira Skupština država članica Statuta.⁸⁹

U međuvremenu Rimski statut je stupio na snagu 1. jula 2002. godine kada je dostignut potreban broj ratifikacija.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ *Final Act of the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court*, U.N. Doc. A/CONF.183/10, 17 July 1998, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N98/241/85/PDF/N9824185.pdf?OpenElement>, 12/01/2011.

⁸⁷ Više o radu komiteta: Mauro Politi, “The Debate within the Preparatory Commission for the International Criminal Court”, in: Mauro Politi, Giuseppe Nesi (eds.), *The International Criminal Court and the Crime of Aggression*, Ashgate Publishing Limited, Hants, 2005, pp. 43-53.

⁸⁸ *Preparatory Commission for the ICC, Discussion paper proposed by the Coordinator, Definition of the crime of aggression and conditions for the exercise of jurisdiction*, U.N. Doc. PCNICC/WGCA/L.2/Rev.2, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/472/64/PDF/N0247264.pdf?OpenElement>, 12/01/2011.

⁸⁹ *Preparatory Commission for the ICC, Draft report of the Working Group, Draft resolution of the Assembly of States Parties on the continuity of work in respect of the crime of aggression*, U.N. Doc. PCNICC/WGCA/L.2/Rev.1, Internet: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N02/475/19/PDF/N0247519.pdf?OpenElement>, 12/01/2011.

Na prvoj sednici Skupštine država članica Rimskog statuta, 9. decembra 2002. godine, odlukom skupštine formirana je Specijalna radna grupa za krivično delo agresije (Special Working Group on the Crime of Aggression – “SWGCA”),⁹⁰ čiji je rad bio otvoren za sve države, bez obzira da li su ratifikovale Statut ili ne. Polaznu osnovu za rad ove grupe činio je poslednji izveštaj Pripremnog komiteta. Specijalna radna grupa se sastajala polugodišnje, a rad se zasnivao na sistemu kontinuiteta koji je podrazumevao da se na svakom novom sastanku raspravljaju problematična pitanja sa prethodnog sastanka.⁹¹ SWGCA je sredinom 2009. godine zaključila rad na definisanju agresije čime su bili stvoreni svi uslovi za usvajanje ove definicije na budućoj revizionoj konferenciji.⁹² Iako predstavlja kompromisno rešenje, u pogledu njene implementacije i budućnosti, u teoriji međunarodnog krivičnog prava bilo je i pozitivnih⁹³ i negativnih⁹⁴ reakcija.

4.4. Revizionna konferencija Kampala 2010.

Kako je od stupanja na snagu Rimskog statuta prošlo više od sedam godina, te su bili ispunjeni svi formalni uslovi za održavanje revizione konferencije koju propisuje član 123 Statuta, Generalni sekretar UN je 7. avgusta 2009. godine sazvao konferenciju uputivši poziv svim državama članicama Statuta da prisustvuju istoj.⁹⁵ Sama konferencija je održana u Kampali, glavnom gradu

90 ICC-ASP/1/Res.1, Internet: http://untreaty.un.org/cod/icc/asp/1stsession/report/english/part_iv_res_1_e.pdf, 12/01/2011.

91 Više o radu ove radne grupe: Roger S. Clark, “The Crime of Aggression and the International Criminal Court”, in: Cherif M. Bassiouni (ed.), *International Criminal Law, Volume 1: Sources, Subjects, and Contents*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008, pp. 244-245, 262-265.

92 Više o tome: Roger S. Clark, “Negotiating Provisions Defining the Crime of Aggression, its Elements and the Conditions for ICC Exercise of Jurisdiction Over It”, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009, pp. 1103-1115.

93 Claus Kreß, “Time for Decision: Some Thoughts on the Immediate Future of the Crime of Aggression: A Reply to Andreas Paulus”, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009, pp. 1129-1146.

94 Andreas Paulus, “Second Thoughts on the Crime of Aggression”, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009, pp. 1117-1128; Sean D. Murphy, “Aggression, Legitimacy and the International Criminal Court”, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009, pp. 1147-1156.

95 Poziv je upućen i državama koje su potpisnice Statuta ali ga nisu ratifikovale (u svojstvu posmatrača), a u istom svojstvu pozvani su i predstavnici država koje nisu potpisnice Statuta, predstavnici međunarodnih, međudržavnih i nevladinih organizacija.

Ugande, u periodu od 31. maja do 11. juna 2010. godine, i imala je više ciljeva, ali je svakako najznačajniji bio rad na usvajanju amandmana na Statut koji se tiče definisanja krivičnog dela agresije.

Glavna rasprava po ovom pitanju vodila se u okviru Radne grupe za krivično delo agresije. Poslednjeg radnog dana Konferencija je usvojila izveštaj konferencijske radne grupe za krivično delo agresije⁹⁶ kao i rezoluciju kojom su usvojeni amandmani kojima se dopunjuje Statut na taj način što se u njega uključuje definicija krivičnog dela agresije i uslovi pod kojima sud može da vrši svoju nadležnost u odnosu na ovo krivično delo.⁹⁷ Istom rezolucijom konferencija je usvojila amandmane na Elemente krivičnih dela (Elements of Crimes) vezane za krivično delo agresije.

Postignuta je saglasnost da sud zasniva svoju nadležnost za krivično delo agresije samo u odnosu na ona krivična dela agresije koja budu učinjena godinu dana nakon što 30 prvih država bude ratifikovalo te amandmane, a do čega ne može doći pre 1. januara 2017. godine kada je predviđeno izjašnjavanje o njima (potrebna je dvotrećinska većina država članica). To znači da i ovi amandmani stupaju na snagu u skladu sa članom 121 Statuta, ali da sud ne može vršiti svoju nadležnost u odnosu na ovo krivično delo pre 2017. godine.

Sami pregovori su bili teški jer je trebalo napraviti razliku između državnog „akta agresije“ i individualne krivične odgovornosti za „krivično delo agresije“.⁹⁸ Usvojeno rešenje pod „krivičnim delom agresije“ podrazumeva planiranje, pripremanje, započinjanje ili izvršenje, od strane osobe koja je u poziciji da efikasno vrši kontrolu ili da usmerava političke ili vojne akcije države, akta agresije, koji po svom karakteru, težini i obimu predstavlja otvoreno kršenje Povelje UN. S druge strane pod „aktom agresije“ podrazumeva se upotreba oružane sile od strane jedne države uperene protiv suvereniteta, teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti druge države, ili upotreba na bilo koji drugi način koji nije u skladu sa Poveljom UN, pri čemu

96 *Report of the Working Group on the Crime of Aggression*, Internet: http://www.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/RC2010/RC-5-ENG.pdf, 15/01/2011.

97 *Resolution RC/Res.6*, Internet: http://www.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6-ENG.pdf, 15/01/2011.

98 O toku i rezultatima pregovora videti: Claus Kreß, Leonie von Holtzendorff, „The Kampala Compromise on the Crime of Aggression“, *Journal of International Criminal Justice*, Volume 8, Issue 5, 2010, pp. 1179-1217; Jennifer Trahan, „The Rome Statute’s Amendment on the Crime of Aggression: Negotiations at the Kampala Review Conference“, *International Criminal Law Review*, Volume 11, Number 1, 2011, pp. 49-104.

se za definisanje ovih radnji koristi rešenje iz Rezolucije Generalne skupštine UN broj 3314 od 14. decembra 1974. godine.

Usvojena definicija obuhvata samo one „jasne“ slučajeve agresije kao što je bila invazija Iraka na Kuvajt. Ostali oblici agresije kao što su tzv. „humanitarna intervencija“ (NATO bombardovanje SR Jugoslavije 1999. godine), radnje preduzete u samoodbrani ili intervencije koje su odobrene od strane Saveta bezbednosti UN (vojna akcija protiv Iraka 1990. godine zbog invazije na Kuvajt – Prvi zalivski rat) nisu obuhvaćeni definicijom krivičnog dela agresije.⁹⁹

Glavnu tačku sporenja u pregovorima predstavljali su uslovi za vršenje nadležnosti suda za krivično delo agresije. Stalne članice Saveta bezbednosti UN su predlagale da jedino Savet bezbednosti može zahtevati od suda da pokrene istragu za ovo krivično delo, dok je većina ostalih država bila za to da odluku može doneti i pretpretresno veće suda, ukoliko je krivično delo prijavljeno sudu od strane tužilaštva ili države članice.

Postignuti kompromis u Kampali zadovoljava sve države: započinjanje istrage od strane tužilaštva je uslovljeno „političkom“ odlukom Saveta bezbednosti UN koji utvrđuje postojanje akata agresije, ali ukoliko Savet bezbednosti UN ne utvrdi postojanje akta agresije u roku od 6 meseci od datuma obaveštenja od strane tužilaštva, tužilac može nastaviti sa istragom pod uslovom da to odobri pretpretresno veće suda i uz određena ograničenja. Ta ograničenja su sledeća: (1) u odnosu na države koje nisu članice Statuta sud ne može vršiti svoju nadležnost, ako je delo učinjeno od strane njihovih državljana ili na njihovoj teritoriji; (2) države članice Statuta mogu podneti sudu deklaraciju u kojoj izjavljuju da ne prihvataju nadležnost suda za ovo krivično delo, i u tom slučaju sud ne može vršiti svoju nadležnost za ovo krivično delo u odnosu na njih; (3) Savet bezbednosti UN može stopirati započinjanje ili sprovođenje istrage za krivično delo agresije u periodu od 12 meseci, na osnovu glave VII Povelje UN, što je rešenje već postojećeg člana 16 Statuta.

5. ZAKLJUČAK

Dugo vremena u prošlosti ratno stanje je predstavljalo jedno od osnovnih načina zadovoljavanja interesa svake države na međunarodnom nivou, pri čemu je *ius ad bellum*, tj. pravo na rat, posmatrano kao jedno od osnovnih prava države. Razvojem čovečanstva, u jednom istorijskom trenutku, došlo se do

99 Više o ovim oblicima agresije videti kod: Robert Cryer, Hakan Friman, Darryl Robinson, Elizabeth Wilmschurst, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, op.cit., pp. 267-271; Larry May, *Aggression and Crimes Against Peace*, op.cit., pp. 273-296.

prihvatanja stava da nisu svi ratovi opravdani već samo oni koji imaju pravedan razlog. Time je jedno političko oružje (rat), po prvi put ograničeno pravnim elementom (*causa justa*).¹⁰⁰

Od pojave termina „agresija“ kao pravnog pojma 1919. godine, vodila se višedecenijska akademska bitka u kojoj je galerija naučnika ukrštala svoje stavove i argumente u, naizgled, bezuspešnom pokušaju da se odgonetne pravo značenje i smisao agresije, da se politika ograniči pravom. Problemi u definisanju agresije proizilazili su iz različitih pristupa koje su države imale prema njemu: jedne su u definisanju agresije videle znak spasa protiv bilo čijeg mešanja u svoje unutrašnje probleme, dok su druge to smatrale ograničavajućim faktorom u ostvarivanju svojih pretenzija. Rad u takvom ambijentu bio je iscrpljujući, a svaka pobjeda bila je Pirova jer je zahtevala „kompromis na kompromisima“.

Ipak, i u takvim uslovima napredak je bio neminovan. Od puke i šture norme kojom se zabranjuje agresija, preko njenog određenja kao međunarodnog zločina, pa sve do iskristalisanog sistema individualne krivične odgovornosti pred međunarodnim krivičnim sudom, agresija je prešla put koji je bio i težak i naporan ali i uspešan. Korake od sedam milja u tom smislu predstavljali su Versajski mirovni ugovor, Kelog-Brajanov pakt, suđenja u Nirnbergu i Tokiju, Povelja UN, Rezolucija broj 3314, Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda i konačno Reviziona konferencija u Kampali.

Da li je „korak iz Kampale“ i poslednji? Iako predstavlja možda i najveću pobjedu u dosadašnjoj borbi za definisanje agresije, rešenje iz Kampale ima jednu veliku manu: njegova primenljivost je uslovnog karaktera! Da bi dobili odgovor na postavljeno pitanje, moraćemo da sačekamo 2017. godinu da bismo videli koliko će država ratifikovati revizione amandmane i koliko njih (ne)će uložiti deklaraciju kojom isključuju nadležnost međunarodnog krivičnog suda za ovo krivično delo.

Da li će ovi amandmani pre 2017. godine imati bilo kakav značaj na svetskoj pravnoj sceni? Mislimo da hoće. Države širom sveta sada konačno pred sobom imaju definiciju krivičnog dela agresije koju mogu inkorporirati u svoja nacionalna zakonodavstva. S obzirom na princip komplementarnosti nacionalni sudovi bi mogli da zasnuju sopstvenu nadležnost za ovo krivično delo, što je već veliki korak napred u odnosu na dosadašnja rešenja. Drugo je pitanje da li su nacionalne vlade sposobne i voljne da to učine.

100 Više o *causa justa*: Larry May, *Aggression and Crimes Against Peace*, op. cit., 2008, pp. 94-116.

LITERATURA

1. Avramov Smilja, Kreća Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2003.
2. Bassiouni M. Cherif, Ferencz B. Benjamin, “The Crime Against Peace and Aggression: From Its Origins to the ICC“, in: Bassiouni M. Cherif (ed.), *International Criminal Law, Volume 1: Sources, Subjects, and Contents*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008.
3. Barriga Stefan, “The Crime of Aggression“, in: Natarajan Mangai (ed.), *International Crime and Justice*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
4. Cassese Antonio, *International Criminal Law*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
5. Cassese Antonio, Roling B.V.A., *The Tokyo Trial and Beyond*, Polity Press, Cambridge, 1993.
6. Clark S. Roger, “Negotiating Provisions Defining the Crime of Aggression, its Elements and the Conditions for ICC Exercise of Jurisdiction Over It“, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009.
7. Clark S. Roger, “The Crime of Aggression and the International Criminal Court“, in: Bassiouni M. Cherif (ed.), *International Criminal Law, Volume 1: Sources, Subjects, and Contents*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008.
8. Cryer Robert, Friman Hakan, Robinson Darryl, Wilmschurst Elizabeth, *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
9. Dinstein Yoram, *War, Aggression and Self-Defence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
10. Ferencz B. Benjamin, “The Crime of Aggression“, in: McDonald Kirk Gabrielle, Swaak-Goldman Olivia (eds.), *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: Commentary*, Volume I, Kluwer Law International, The Hague, 2000.
11. Hebel von Herman, Robinson Darryl, “Crimes within the Jurisdiction of the Court“, in: Lee S. Roy (ed.), *The International Criminal Court: the making of the Rome Statute – issues, negotiations, results*, Kluwer Law International, The Hague, 1999.
12. Kreß Claus, “Time for Decision: Some Thoughts on the Immediate Future of the Crime of Aggression: A Reply to Andreas Paulus“, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009.
13. Kreß Claus, Holtendorff von Leonie, “The Kampala Compromise on the Crime of Aggression“, *Journal of International Criminal Justice*, Volume 8, Issue 5, 2010.
14. Leanza Umberto, “The Historical Background“, in: Politi Mauro, Nesi Giuseppe (eds.), *The International Criminal Court and the Crime of Aggression*, Ashgate Publishing Limited, Hants, 2005.

15. May Larry, *Aggression and Crimes Against Peace*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
16. Murphy D. Sean, “Aggression, Legitimacy and the International Criminal Court“, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009.
17. Paulus Andreas, “Second Thoughts on the Crime of Aggression“, *European Journal of International Law*, Volume 20, Issue 4, 2009.
18. Politi Mauro, “The Debate within the Preparatory Commission for the International Criminal Court“, in: Politi Mauro, Nesi Giuseppe (eds.), *The International Criminal Court and the Crime of Aggression*, Ashgate Publishing Limited, Hants, 2005.
19. Schabas A. William, “The Unfinished Work of Defining Aggression“, in: McGoldrick Dominic, Rowe J. Peter, Donnelly Eric (eds.), *The permanent international criminal court: legal and policy issues*, Hart Publishing, Portland, 2004.
20. Schuster Matthias, “The Rome Statute and the Crime of Aggression: A Gordian Knot in Search of a Sword“, *Criminal Law Forum*, Volume 14, Number 1, 2003.
21. Stojanović Zoran, *Međunarodno krivično pravo*, Pravna knjiga, Beograd, 2006.
22. Škulić Milan, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2005.
23. Trahan Jennifer, “The Rome Statute’s Amendment on the Crime of Aggression: Negotiations at the Kampala Review Conference“, *International Criminal Law Review*, Volume 11, Number 1, 2011.
24. Žarić Danijela, *Individualna krivična odgovornost za zločin agresije*, magistarski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009.

Miloš MILOVANOVIĆ

THE CRIME OF AGGRESSION BETWEEN CONSENSUS AND CONTESTATION

ABSTRACT

The efforts to define the crime of aggression as an international crime are accompanied by many problems. Some countries see it as a sign of salvation against foreign interference in internal affairs, while others see it as a limiting factor in achieving their own interests. In the battle between consensus and contestation every victory was a Pyrrhic one and the price of any compromise was high. However, after the Review Conference of the Rome Statute of the International Criminal Court, which was held in 2010, we have many reasons for optimism. In this paper, the author presents the historical development of the crime of aggression from the theoretical

discussion to its criminalization as an international crime. It is through a critical analysis of the norms in international documents and judgments of international courts based on them that we point to all the advantages and disadvantages of defining aggression. In his conclusion, the author predicts the future of the crime of aggression, bearing in mind the latest solutions in theory and practice of international criminal law.

Keywords: crime of aggression, Nuremberg and Tokyo trials, United Nations Charter, Resolution 3314, International Criminal Court.

György SIMON Jr.¹

UDK: 330.3(430)
Biblid 0025-8555, 63(2011)
Vol. LXIII, br. 1, str. 52–98
Izvorni naučni rad
Februar 2011.
DOI: 10.2298/MEDJP1101052S

GERMANY AND THE EUROPEAN ECONOMY

ABSTRACT

Germany has traditionally been the powerhouse of the European economy and integration. In this article, an attempt is made to put its economic development in a European context by comparing it with the achievements of the total group of more developed members of the European Union, the EU-15, prior to the current global crisis. The author applies both the methods of statistical analysis and models of mathematical economics to show the combined influence of growth mechanism regularities, economic policy and international economic relations on the long-term development of the German and European economy. Viewing economic growth as the central problem, he investigates the factors of its deviations from the equilibrium state, as well as the regularities affecting productivity and technical progress. His main conclusion is that the current economic crisis can be surmounted with the help of a growth-oriented economic policy based on the intensification of technical progress and, first of all, of its creative component, which would create favourable conditions for improving competitiveness.

Keywords: economic growth, European integration, productivity, technical progress, Germany.

The European integration is one of the determinant phenomena of the modern world economy, in which the Federal Republic of Germany (FRG) traditionally plays a key role. The driving force of this process is *economic growth*, usually considered as a quantitative change, which is one of the most important if not the *central question* of economic science. In practice, economic growth is closely related to economic development which implies qualitative improvements in the use of production factors and structural change.

1 Dr. György Simon Jr., independent researcher, Corvinus University of Budapest. E-mail address: gsimon@indamail.hu

Moreover, these two concepts are actually inseparable from each other, as all countries and social systems are always in the process of development, in which even small quantitative changes of population or wealth can lead to major systemic qualitative changes.

The subject of the present article is the investigation of general regularities of Germany's long-term economic development compared to the entire group of more developed member states of the European Union (EU-15),² which in 2009 produced 87.7 percent of the total present Union's (EU-27) gross domestic product (GDP).³ In the relevant special literature, some aspects of this subject have already been touched. Thus, Vanhoudt⁴ investigated the impact of European integration on labour productivity growth in 1950-1990 and found that market enlargement had not resulted in an obvious return to scale. Buch, Doepke and Pierdzioch⁵ examined the dynamics of output in Germany and other OECD countries between 1970 and 2001. They revealed a decreasing volatility of business cycles. Kamps, Meier and Oskamp⁶ considered the real GDP, rate of employment and number of working hours in determining the growth potential of German economy. These authors constructed a Cobb-Douglas (CD) production function augmented with human capital for the period 1960-2003 and examined the impact of interest policy on investment. They revealed that the weakening of growth potential was essentially a consequence of a decelerating increase in labour productivity and a decrease in the population of working age. Palánkai⁷ analysed the theoretical aspects of international integration, including the economics of its costs and benefits. He also gave a detailed review of the processes of European integration and separately dealt with their implications for Central and Eastern Europe. Siebert⁸

2 See their list in the Appendix.

3 According to the Eurostat's New Cronos database.

4 Patrick Vanhoudt, "Did the European Unification Induce Economic Growth? In Search of Scale-Effects and Persistent Changes", Working Paper Series in Economics and Finance, No. 270, Stockholm School of Economics, 1998.

5 Claudia M. Buch, Joerg Doepke and Christian Pierdzioch, "Business Cycle Volatility in Germany", Kiel Working Paper No. 1129, Kiel Institute for World Economics, 2002.

6 Christophe Kamps, Carsten-Patrick Meier and Frank Oskamp, "Wachstum des Produktionspotentials in Deutschland bleibt schwach", Kieler Diskussionsbeiträge, No. 414, Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, 2004.

7 Tibor Palánkai, Economics of Enlarging European Union, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

8 Horst Siebert, The German Economy: Beyond the Social Market, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, and Oxford, 2005.

emphasised such current weaknesses of the German economy as poor growth performance, a malfunctioning labour market with high unemployment and an unsustainable social security system. He considered Germany's fiscal policy stance, product and capital market regulation, environmental, aging, immigration and educational policies, as well as its role in the EU, including the euro area. He argued that Germany needed above all a market renaissance. In his opinion, it must throw off the shackles of the social welfare economy and its hallmark consensus approach, whereby group-based cooperative decision-making has undermined competition and markets.

The purpose of this investigation is to prove that certain *parallels* can be observed in the long-term development of the German and European economies prior to the current global crisis. The author relied in his research on both the neoclassical and endogenous theories of economic growth. Because of data problems, the investigated period covers here 1961-2008 for the EU, contrary to 1951-2008 for Germany. The article has the following structure. After theoretical considerations, including the presentation of main integration theories, the long-term growth regularities of Germany's and the EU's economy will be investigated in three sections. The first of them is devoted to the analysis of the demand side of economic growth and its main international factors. The second will deal with economic policy implications. The third section will examine the supply side of growth, focusing on productivity and technical progress. Finally, the relevant conclusions will be made.

THEORETICAL BACKGROUND

The Standard Neoclassical Growth Model

Neoclassical economists have elaborated a model of economic growth, which is in essence a dynamic production function. The foundation of the neoclassical school of growth theory is related to the name of R. Solow, who introduced the CD production function into the analysis of economic growth.⁹ According to his viewpoint, two growth factors are of key importance: (1) physical or human capital accumulation per person employed or per inhabitant and (2) changes in the economy's technological level also reflecting structural shifts expressed by technical progress, later called total factor productivity (TFP). All the other factors, such as public policies, consumer preferences and

9 See Robert M. Solow, "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1, 1956, pp. 65-94.

market institutions determining the investment climate or the level of development of infrastructural sectors, exert a positive or negative effect on the rate of economic growth through these two processes. In the process of economic growth, the most important role is played by the supply and efficient use of resources. The basic technological coefficients change depending on the price of production factors (capital and labour) and the character of technical progress.

Let us set off from the standard neoclassical production function presented as follows:

$$Y_t = A_o K_t^{\alpha_o} L_t^{\beta_o} e^{\lambda \Delta t} \quad (1)$$

where Y is output, A_o is a multiplier of efficiency, K is capital, L is labour, t is time, while α_o , β_o and λ are the elasticity of output by capital, labour and time, respectively. It is assumed that $\alpha_o + \beta_o = 1$, from which $\beta_o = 1 - \alpha_o$. The model assumes that, in a situation of equilibrium, the parameter α corresponds to the profit share, including the share of consumption of fixed capital in the gross domestic product (GDP), which regarding the developed countries is usually taken as 1/3. Then for the rates of economic growth the following relation can be defined:

$$\Delta \frac{\dot{Y}}{Y} = \alpha \Delta \frac{\dot{K}}{K} + (1 - \alpha) \Delta \frac{\dot{L}}{L} + \Delta \frac{\dot{A}}{A} \quad (2)$$

Here the expression $\Delta \frac{\dot{A}}{A}$ can be interpreted as the rate of technical progress, or TFP.

This residual means that fluctuations in output are closely followed by technological changes. In the neoclassical growth models, capital and labour can be permanently and unrestrictedly substituted, while the *Inada conditions* are fulfilled. The latter imply that the specific marginal product of both capital and labour tends to zero if the amount of the given factor is increased beyond all frontiers (diminishing return to factors), and it also tends asymptotically to infinity if the amount of the factor approaches zero (assuming that other factors do not change).¹⁰

10 Ken-Ichi Inada, "Some Structural Characteristics of Turnpike Theorems", Review of Economic Studies, Vol. 31, No. 1, 1964, pp. 43-58.

In addition to the diminishing return to factors, another essential feature of neoclassical models is their *homogeneity of degree one* with a variable marginal efficiency, i.e. a *constant return to scale*, a situation when a proportional increase in the quantity of all production factors used leads to an increase in output in the same proportion. The Solow model determines the rate of growth entirely by the factors of production, disregarding the impact of the increase in demand on the growth of output. On the basis of this definition, Solow attempted, relying on US data, to separate from each other the effects of technical progress and substitution, and thus construct an aggregate production function. Thus, the neoclassical school came to a conclusion that *the most important strategic factor of long-term economic growth was technical progress* and its determinants, viz. the improving quality of productive equipment, as well as the rising qualification of workforce and organisational level of production.¹¹

On the Function of Technical Progress

The technical progress function is a concept originally developed by N. Kaldor to explain the growth rate of *labour productivity as a measure of technical progress*, which idea is also accepted in this paper. Kaldor described his function in the following statements:

1. The larger the growth rate of capital/input per worker, the larger the growth rate of output per worker, or labour productivity. The latter is thus explained by the growth rate of capital intensity.
2. In equilibrium, capital/input per worker and output per worker grow at the same rate, the equilibrium growth rate.
3. At growth rates below the equilibrium state, the growth rate of output per worker is larger than the growth rate of capital/input per worker.
4. At rates above the equilibrium state, the growth rate of output per worker is smaller than the growth rate of capital/input per worker.¹²

Solow discerned two types of technical progress. He contended that the *disembodied technical progress* implied improvements in the organisation and operation of production factors, independent of their character. On the other

11 Robert M. Solow, "Technical Change and Aggregate Production Function", Review of Economics and Statistics, Vol. 39, No. 3, 1957, pp. 312-320.

12 See Nicholas Kaldor, "A Model of Economic Growth", The Economic Journal, Vol. 47, No. 268, 1957, pp. 591-624.

hand, the *embodied technical progress* concerns only the capital of latest vintage. According to this assumption, all capital goods at the time of their appearance embody the most advanced technology but do not participate in further technological development.¹³

Let us set off from production function (1). In that case it is true that

$$\frac{Y_t}{L_t} = A_o \cdot \left(\frac{K_t}{L_t} \right)^{\alpha_o} e^{\lambda \Delta t} \quad (3)$$

By putting in a logarithmic form both sides of this relation, we obtain

$$\ln \frac{Y}{L} = \ln A_o + \alpha \ln \frac{K}{L} + \lambda \Delta t \quad (4)$$

If $A_o = 1$, then $\ln A_o = 0$. In order to quantify the role of embodied technical progress in productivity growth, the standard neoclassical model can be written down in the following form:

$$\Delta \ln \frac{Y}{L} = \alpha \Delta \ln \frac{K}{L} + \lambda \Delta t + \Delta \varepsilon \quad (5)$$

In relation (5), *productivity growth* is broken down into *three* main components. The first component is the *embodied technical progress*, showing the effect of change in capital intensity, the second is *neutral technical progress* (elasticity of output by time), and the third is a logarithmic *residual* ($\Delta \varepsilon$), which for the most part depends on *cyclical fluctuations*.

The Simon Model: Basic Variant

Economic growth is essentially an interaction of fundamental production factors, which results in the emergence of output. On this basis, György Simon Sr. elaborated and first applied for the US and Indian economy an *endogenous*

13 Robert M. Solow, "Investment and Technical Progress", in: Kenneth J. Arrow, Samuel Karlin and Patrick Suppes (eds.), *Mathematical Methods in the Social Sciences*, 1959. Proceedings of the First Stanford Symposium, Stanford University Press, Stanford, California, 1960, pp. 89-104.

growth model that can map *three fundamental types of technical progress*, and thus economic growth and development, based on *immobile, mobile and creative effects*. These effects reflect learning by doing, the equipment of workers with physical capital (in our case, fixed assets and arable land) and the joint result of research intensity and education, respectively. *The first two components operate at the place of application of new technology, the third one at the place of its creation*. Any type of technical progress emerges as a common effect of several growth factors; therefore its mapping function is a *complex factor*.¹⁴ The variables of the basic Simon model,¹⁵ with the exception of M which means working years, can be found in the Appendix and are a function of time. The time index (t) is put out in the case of retarded effects. In the formulas, a capital letter denotes a function and a small letter a parameter, except the variable t .

The model can be written down as follows:

$$Y = gM \exp[F_K(G_I + G_M + G_{KR})], \quad (6)$$

where the parameter g is the output produced without fixed capital during a working year that approximately corresponds to an economy's initial level of productivity. Among the components in parentheses, G_I is a function concerning the immobile, G_M the mobile and G_{KR} the creative technical progress.

In formulas:

$$G_I = 1 - \exp\{-g_I F_K - g_Z F_Z\};$$

$$G_M = gM F_K \exp(-g_{KM} F_K - g_{ZM} F_Z);$$

$$G_{KR} = G_H G_R G_T,$$

where $G_H = gH F_H \exp(-g_{KM} F_K)$, $G_R = 1 + g_R F_R^2$ and $G_T = \exp(g_T \Delta t)$, where $\Delta t = t - 1950$.

Intensity functions:

$$F_K = \ln(1 + n_K K/L) \text{ (capital intensity function);}$$

14 See György Simon Sr., "Basic Questions of Economic Growth Mechanism", *Economic Annals*, Vol. 53, No. 176, 2008, pp. 7-37.

15 First called so in: Zsombor Ligeti, *Gazdasági növekedés és felzárkózás*, Ph.D. thesis, BKÁE, Budapest, 2002, p. 134.

$F_H = \ln (1 + n_H H/L)$ (education function);

$F_R = \ln (1 + n_R R_{t-2}/L)$ (research intensity function);

$F_Z = \ln (1 + n_Z Z/L)$ (arable land intensity function).

The normalising coefficients are $n_K = 1/385$, $n_H = 1$, $n_R = 1$ and $n_Z = 1$, where the parameter n_K refers to the 2000 dollar prices. These are rounded values, which do not differ significantly from the estimated ones.

Table 1. Parameters of the basic Simon model

No.	Denotation	Estimated value	t statistics
1.	g	522	22.46
2.	gI	0.0781	22.45
3.	gM	0.319	22.42
4.	gH	0.273	22.29
5.	gR	278	17.44
6.	gT	0.0065	20.28
7.	gZ	0.082	20.95
8.	gKM	0.34	-22.52
9.	gZM	0.30	-19.14

Source: György Simon, "Basic Questions of Economic Growth Mechanism", *Economic Annals*, Vol. 53, No. 176, 2008, p. 20.

Simon Sr. considered the rise in productivity (Y/L , Y/M) due to technical progress embodied in physical and human capital as the *main characteristic of economic development*. He denied the existence of disembodied technical progress depending exclusively on time. In this connection, it is noticeable that Kaldor in his function of technical progress, like Simon Sr., counted with the rise in the elasticity of output by capital owing to an increasing intensification of production, but in contrast to the latter author, regarded the given phenomenon through the prism of investment. Kaldor's growth model based on a function of technical progress assumes a single relationship between the increases in capital and productivity, which includes the effect of both factors. It indicates at what rate labour productivity grows in the course of rising capital accumulation which makes possible an increasing use of inventions. Technical progress in Kaldorian terms is realised in the wake of investment; thus, the function of technical progress is closely related to an investment function. Investment is a function of the growth rate of production through the

accelerator effect, and the relationship between capital and production is also a function of the expected profit rate.¹⁶

Technical progress can also be interpreted with the help of the Simon model described above, which is homogeneous of degree one, similarly to the neoclassical production function. As its parameters were determined on the basis of a worldwide investigation using data on 131 countries (see Table 1), this is a *world model* supposed to be applicable for any country is at issue.¹⁷

Similarly to the Solow model, the returns to factors of technical progress can be written down additively by a logarithmic conversion of both sides of relation (6). The difference is that in our case, the returns to factors of technical progress are at issue, except labor. For this investigation, the following form of the Simon model was used with the parameters listed in Table 1:

$$\Delta \ln (Y/gM) = \Delta F_K G_I + \Delta F_K G_M + \Delta F_K G_{KR} + \Delta \varepsilon, \quad (6a)$$

where ε is the estimation error and $\Delta \varepsilon$ characterizes the deviations from the world level, reflecting changes which do not explicitly figure in the model. Thus, joint factor efficiency can be compared to international standards.

Table 2. Fit of the world model for Germany and the EU
(Dependent variable: Y/M)

Sphere	Number of observations	R^2		Standard error (%)	
		Annual	Cumulative	Annual	Cumulative
<i>Germany</i>					
National economy*	308	0.9147	0.9953	4.2	1.0
Manufacturing	209	0.9516	0.9996	7.5	1.8
<i>European Union</i>					
National economy*	298	0.9649	0.9981	1.9	0.5
Manufacturing	199	0.9598	0.9959	4.1	1.0

*Aggregated.

Note: Here R^2 is the uncorrected coefficient of determination, considering that the parameters of the model were not estimated specially for Germany and the European Union.

Source: calculated from the Appendix.

16 Cf. Antal Mátyás, *A modern gazdaságtan története*, Aula, Budapest, 1999, pp. 541, 543.

17 See György Simon Sr., "Növekedéslmélet - világmodell - gazdaságfejlesztési stratégia", *Külgazdaság*, Vol. 49, No. 3, 2005, pp. 31-51. Here the list of investigated countries can be found, including all the 15 developed member states of the European Union.

As seen from Table 2, the *high determination fits the actual productivity values* of Germany and the EU, and the standard errors are also acceptable. The cumulative results are better than the annual ones, i.e. the estimation errors do not cumulate but decrease in time. This is a general feature of the fit of this model, describing in essence the process of economic development.

Theories of Economic Integration

As the European Union is today the largest and strongest organisation of economic integration in the world, it is expedient to review here the relevant theoretical considerations. Generally, *integration is a process of unification*, which can be conceived as cooperation among its participants, harmonising their operation, reciprocal influence and interconnection. In this context, theories of international integration usually focus on *five dimensions* of that field: (1) the content or essence of integration processes; (2) the organisational forms and institutions of integration; (3) its regulation (policies) and governance; (4) its advantages and disadvantages (cost-benefit analysis); and (5) the problems of integration maturity (capacities or capabilities for integration).¹⁸

For pragmatic reasons, the specialist literature had long attached particular importance to the forms of integration and to cost-benefit analysis. It distinguishes the following forms, or stages, of macro integration:¹⁹

(1) *Preferential customs area* means that countries participating in it on the basis of a preferential trade agreement offer each other customs and other trade policy preferences. These preferences can include a tariff lower than applied to outsiders and a mutual duty-free trade.

(2) In a *free trade area*, trade is liberalised; but towards outsiders, each country pursues its own customs policy.

(3) In a *customs union*, not only is trade totally liberalised, but also common tariffs and trade policy are applied towards non-member countries.

(4) The *common market* is more than a customs union in that, beyond ensuring a free internal movement of goods and services, it also liberalises capital and labour flows.

(5) In an *economic and monetary union*, the participants, in addition to creating a common market, harmonise, coordinate and standardise and, in the final phase,

18 Tibor Palánkai, *Economics of Enlarging European Union*, op. cit., 2004, p. 18.

19 See Béla Balassa, *The Theory of Economic Integration*, R. D. Irwin, Homewood, Illinois, 1961.

unify their national economic policies. This largely corresponds to the present stage of development of the European Union and especially the Euro Area (EA).

(6) *Political union* leads to the creation of a single state. However, this objective currently poses many problems and difficulties for the EU.

Regarding the content, forms and mechanisms of integration, a number of theoretical schools have emerged, each emphasising a different aspect of the process. Thus, *theories of the division of labour* (O. T. Bogomolov, M. M. Maximova, Z. Kamecki, F. Kozma and others) separated the simple transactions or “cooperation” and contrasted them with “integration”, interpreting the latter as a new quality. According to these theories, which define integration as an intensive, lasting and long-term, organised and institutionalised division of labour embracing the whole reproduction process, the main motivating factor of integration is enhancement of efficiency and prosperity.

The *liberal or neo-liberal theories* (R. Aron, J. Pelkmans, P. Robson, W. Röpke and others), which rest on the principles of unlimited free competition and free trade, emphasise that integration is achieved through the “four freedoms” implying a free flow of goods, services, capital and labour. The *communication and cooperation schools* (B. Hughes, J. Schwarz, P. McGowan and others) even go further, extending the free flow requirement to every area of social life, including not only economic but also political and cultural relations.

Institutional theories comprise several schools or trends, depending on how they see the relations between the integration institutions and the national states. Thus, A. Moravcsik by elaborating a state-centric theory of liberal inter-governmentalism describes the EU as a regime that makes inter-state bargaining more efficient, while enhancing the role of national leaders.²⁰ The main aspiration of “Euro-federalists” (J. Pinder, G. Montani and others) is the creation of a real political union, the *United States of Europe*. According to J. Tinbergen and other *functionalists*, the most important question is the expedience and efficiency of the regulation of integration processes, as in their opinion, the national state is increasingly incapable of completing its basic social, economic and political tasks. Therefore, more and more shared aims and functions should be delegated to the more efficient integration organisations. The functionalists acknowledge that shifts in the exercising of functions require institutional changes. Similarly to classical federalism, they were originally in favour of universal peace and against regional integration rejected for Europe

20 Andrew Moravcsik, “Preferences and Power in the European Community”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 1993, p. 507.

by D. Mittrany. The *neo-functionalists* (E.B. Haas or L. Lindberg), along with peace and prosperity, emphasise external security, the role of national elites and, in contrast to the globalist view, the possibility of regional integration. They point out that the functions of supranational institutions of integration organisations may be economic, political, social, infrastructural or military.²¹

ECONOMIC GROWTH IN GERMANY AND THE EUROPEAN UNION

General Characteristics and International Factors

Today Germany has the largest economy in the European Union and the third largest in the world.²² This social market economy²³ exerted a profound influence not only on the western world, but also on many former socialist countries, including Hungary. In the post-war economic development of FRG several phases can be discerned, which will be characterised below relying on data cited in the Appendix. It should be noted that in our dynamic investigations, we counted with *West German* data to 1991 and afterwards compared the indicators of FRG and EU to 1991 data considering the *united* Germany.

The *first phase* was the period of the *Wirtschaftswunder* (German “economic miracle”), which lasted in essence until the early 1960s. Its outstanding performance was encouraged by effective management and a mass resettlement of highly qualified East German specialists. From the mid-1950s, a partly illegal immigration of Turkish and South European guest workers began who worked for relatively low wages and thus enabled the German employers to accumulate significant investment surpluses.

In the *second phase*, from the early 1960s to the oil price shock of 1973, Germany’s rate of economic growth practically halved (the first post-war recession in the FRG broke out in 1967), and there was an accelerating inflation. The rate of unemployment, however, declined to one-fifth of the preceding period. Migrant workers were now entering the country in general legally, while their role in the national economy increased even more. Between 1967 and 1972, German economic policy was determined by a coordinated

21 See Tibor Palánkai, *Economics of Enlarging European Union*, op. cit., pp. 18-46.

22 World Development Indicators, The World Bank, Washington, D.C., 2009, p. 14 and Eurostat, New Cronos database.

23 See its main characteristics in Horst Siebert, *The German Economy*, op. cit., pp. 24-37.

action of its main subjects (Globalsteuerung), and from the early 1970s controls on the movement of capital were abolished.

In the *third phase*, lasting until the German reunification in 1990, economic growth was further decelerating, mostly under the impact of the oil price shocks of 1973 and 1979. During the stagflation of the 1970s, the first measures restricting the immigration of foreign workers were introduced, and a discussion began on the demolition of the welfare state. At the same time, declining activities (e.g. coal mining) received increasing state aid. Following the recessions of 1974-1975 and 1981-1982, Germany's economy had developed for some years under relatively favourable conditions, and the upswing continued up to the early 1990s.

In the *fourth, present phase*, the united Germany became one of the greatest economic and trade powers in the world. Nevertheless its economic growth sharply decelerated, and unemployment has become a grave problem, especially in recent years.

Table 3. Some demand side indicators in Germany and the European Union
(average annual percentage change)

Period	GDP	Consumption	Investment	Exports	Terms of trade*	Exchange rate (V)**
<i>Germany</i>						
1951-2008	3.7	3.6	3.7	7.7	1.556	1.19
1951-1960	8.0	7.2	9.7	16.1	1.450	1.73
1961-1973	4.5	4.7	4.4	7.9	1.093	1.44
1974-1991	2.3	2.3	1.7	4.7	0.980	1.01
1992-1998	1.3	1.5	0.8	2.1	1.055	0.81
1999-2008	1.5	0.9	1.2	7.3	0.950	0.95
1961-2008	2.8	2.9	2.5	6.0	1.073	1.08
<i>European Union</i>						
1961-2008	3.1	2.9	2.9	5.8	0.939	1.18
1961-1973	4.9	6.2	5.6	8.0	1.038	1.54
1974-1991	2.3	2.5	1.7	4.4	0.936	1.14
1992-1998	2.0	1.6	1.4	5.7	0.997	0.93
1999-2008	2.2	1.7	2.6	5.1	0.969	0.98

* Figure of the final year of the period.

** Average of annual indicators.

Calculated from: Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden; National Accounts Statistics, UN, New York; National Accounts, OECD, Paris, various volumes; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table 6.2, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices (CICUP), Philadelphia, 2006; IMF, World Economic Outlook database. This also concerns Tables 4 and 5.

In our days, it is mostly the investment- and export-led economic growth that is considered efficient and, correspondingly, the economic policy encouraging that investment and exports increase more rapidly than GDP.²⁴ As can be ascertained from Table 3, *Germany's and the EU's economic growth in 1961-2008 was on the whole led by exports, but not by investment*. Moreover, in the case of Germany, this statement is also true for the longer period 1951-2008. The export-led character of growth was retained to the end in both cases. If shorter periods are considered, we can see that the growth rate of investment on average exceeded that of GDP in Germany from 1951 to 1973, and in the EU from 1961 to 1973 and once again from 1999 to 2008. It is noteworthy that *the slowdown in economic growth in both cases occurred under the impact of decelerating investment*. Consumption usually increased slightly less rapidly than production in Germany in 1951-2008 and in the EU in 1961-2008. However, in the German case, the situation in 1961-2008 was vice versa (Table 3). In the years of *Wirtschaftswunder*, the German economy generated a higher income and a larger bundle of consumption good than people had hoped for. It was a period of positive surprises when today's success was the fuel for greater effort tomorrow.²⁵ The two oil crises in 1973-1974 and 1979-1980 caused a serious shock to the German economy with the two ensuing recessions, but did not seem to have changed the pattern of growth. Nevertheless, in the early 1980s, the Federal Republic moved to a lower potential path of economic growth as its economic system had changed its properties and the high growth rates of the 1950s could no longer be reached.²⁶

Data in Table 3 also show how the *terms of trade* modified and how the relationship (V , $V = V_N/V_R$) between the *actual* (nominal, V_N) and *purchasing power parity* (PPP, real, V_R) *exchange rate* evolved.²⁷ It is evident that overall Germany's terms of trade have improved, while the EU's have somewhat worsened. On the other hand, the German exchange rate seems to have reflected more over-appreciation than the average exchange rate of the EU.

24 Tibor Erdős, *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, p. 26.

25 Horst Siebert, *The German Economy*, op. cit., p. 3.

26 Ibid., pp. 3-4.

27 The actual exchange rate is kept on file by statistics. The *PPP exchange rate is determined for the GDP* (see the Appendix where the calculation results can also be found), using the national currency/dollar (and, in the Euro Area, from 1999, the euro/dollar) exchange rate. An increase in this indicator means currency devaluation, whereas a decrease is currency revaluation for a given country or region.

How did international factors affect Germany's and the union's economic development? Of these factors, it is the above-mentioned exchange rates and terms of trade that are most important here from our viewpoint. Therefore, it is expedient to examine whether they influenced economic growth, and if so, in what degree and direction. For that purpose, the growth effect of these factors will be directly analysed by the example of Germany and the European Union. This effect is described by the following relation:

$$\ln(Y_{Nt}/Y_{Nt0}) = n_1 \Delta t + (n_2 \ln V_t + n_3 \ln P_t). \quad (7)$$

In the model, Y_{Nt} is the volume of GDP in the reference and Y_{Nt0} in the base year, n_1 , n_2 and n_3 are parameters, $\Delta t = t - t_0$, V_t was defined above, $P_t = P_{Et}/P_{It}$ is the ratio of export and import prices in dollars (on 1950 base for Germany and on 1960 base for the EU), and $\ln$ is the sign of natural logarithm.

Economically, relation (7) implies that the rate of economic growth in a logarithmic form is equal to the growth rate that can be achieved in the case of PPP exchange rate if terms of trade do not change in comparison with the base year (n_1)²⁸ and with the modifications caused by *deviations* of the actual exchange rate from the PPP one and by *changes* in terms of trade in relation to the base year.

Table 4 contains the *main results of regression analysis*. The estimation here and below was made by the ordinary least squares (OLS) method.

Table 4. Empirical results obtained for the demand side of economic growth in Germany and the EU

Period	n_1		n_2		n_3		R^2	Standard error (%)
	<i>parameter</i>	<i>t statistic</i>	<i>parameter</i>	<i>t statistic</i>	<i>parameter</i>	<i>t statistic</i>		
Germany (58 observations)								
1951-2008	0.0188	6.46	0.2373	5.18	0.1576	5.56	0.9809	4.4
European Union (48 observations)								
1961-2008	0.027	6.02	0.0395	5.93	0.7496	2.98	0.99	1.9

28 Such a growth rate is called *equilibrium growth rate*.

What *conclusions* can be drawn from this investigation?

1. *The accuracy of estimation is favourable.* The determination is very high and the relative standard error is less than 5 percent.
2. As seen from t statistics, *the parameters are significant*; their sign and magnitude meet theoretical expectations.
3. The *equilibrium growth rate* in Germany is 3.3 percent and in the EU 3.1 percent per annum if the terms of trade are of 1950 and 1960 level, respectively.
4. Trends in terms of trade *really* explain deviations from the equilibrium growth rate.
- 5 By using the model, the effect of individual international factors on Germany's and the EU's economic growth can be estimated (see Table 5, calculated from logarithmic values).

In the case of Germany, terms of trade accounted on average for 56.9, exchange rate for 33.3 and other factors for 9.8 percent of the total positive surplus over the equilibrium growth rate achieved in 1951-2008. If a shorter period of 1961-2008 is considered, the exchange rate will contribute with 60.6, terms of trade with 36.4 and other factors with 3 percent. We can state that *the German "miracle" from 1951 to 1960 was primarily ensured by factors of institutional character*, i.e. the initial success of the social market economy. Between 1961 and 1973, it was the strong Deutschmark (DEM) that had a decisive role in keeping the country's rate of economic growth above the equilibrium level. However, after 1973, the growth path of German economy was permanently pushed under the equilibrium state, and the two oil price shocks substantially worsened the terms of trade. After 1991, the latter significantly improved, but the exchange rate became much less favourable, which can be explained by the costs of German reunification and speculative attacks in the international markets. The introduction of the euro in 1999 made the situation with respect to Germany's equilibrium growth even worse, as the deviation of terms of trade from its rate became negative again. Overall, unfavourable trends in terms of trade after 1973 significantly decreased the EU countries' economic growth falling below the equilibrium level, especially under the impact of the oil price shocks. Even more significant was the growth-restraining effect of currency revaluations. According to the empirical results, other factors did not considerably affect the deviations of growth rates from the equilibrium value (Table 5).

Table 5. Factors of deviations from the equilibrium growth rate
in Germany and the EU
(equilibrium growth rate = 100)

Period	Fact	Exchange rate	Terms of trade	Other factors
<i>Germany</i>				
1951-2008	110.2	3.4	5.8	1.0
1951-1960	200.3	34.5	15.6	50.2
1961-1973	141.2	25.1	4.1	12.0
1974-1991	99.8	0.4	-0.8	0.0
1992-1998	68.3	-55.8	9.4	14.7
1999-2008	89.2	-7.3	-4.8	1.3
1961-2008	103.3	2.0	1.2	0.1
<i>European Union</i>				
1961-2008	96.9	0.6	-4.2	0.5
1961-1973	112.8	4.3	7.1	1.4
1974-1991	90.9	1.2	-11.2	0.9
1992-1998	97.3	-1.6	-1.2	0.1
1999-2008	91.0	-0.3	-9.6	0.9

What was the role of Germany's and the EU's economic policy in these developments? As for terms of trade, it is fundamentally the world economic situation, mainly the oil price trends that determine their change; therefore, the scope for action of economic policy in this respect is relatively narrow. It is primarily the *intensification of research and development* (R&D) that can bring a positive shift, which will be discussed below. In addition, there may be relatively more opportunities in regard to exchange rates, though today the latter are also determined on the world market. However, the economic policy of individual countries and the union, respectively, does influence their volatility.

Economic Policy Issues

Germany is an *open economy* with a strong industrial base, producing about a third of its GDP for export, in which social protection and the state play dominant roles. It joined the GATT in 1951 and the World Trade Organisation in 1995. Between 1995 and 2008, the degree of openness, expressed as a ratio of the sum of exports and imports to GDP, rose from 47.5 to 88.5 percent in Germany, including the former GDR, and from 56.9 to 79.5 percent in the EU-

15, respectively (calculated at current prices from Eurostat, New Cronos database). Because of its economic openness, the German economy is influenced both by the intense competition on the world product markets and by the competition among locations for the internationally mobile capital and technology. Economic decisions are therefore subject to the Federal Republic's need to compete in the world economy. With current trade policy being implemented at the European level, the principle of an open economy is by now well entrenched. Openness means that, by and large, free trade policy and free product markets prevail. The exceptions are regulations in specific areas and subsidies to sectors like coal mining and agriculture.²⁹

The European integration supposes a continuous, balanced and harmonic economic development, a rapid rise in living standard and tightening relations among the participating states by a gradual convergence of their economic policies.³⁰ The basic idea of the *European social model*, which is essentially of *German origin*, is a welfare state where a simultaneous presence of social cohesion, competition and collective bargaining, solidarity and a strong state regulation are the key elements. In a broader sense, the concept of this model imply along with systems of social insurance (e.g. pensions, health care) such spheres as aid policy, social dialogue, lifelong learning and other active instruments of employment policy. In this context, the three factors that are to ensure a sustainable equilibrium between the market economy and social security on the one hand, and solidarity and competitiveness on the other comprise (1) economic policy (competitiveness and growth), (2) employment policy (full employment and quality work), and (3) social policy (social protection and cohesion).³¹

The *integration process* in the European Communities (EC) has gone through several phases after the signing of the Treaty of Rome in 1957, as the originally six-member organisation³² was enlarged in 1973, 1981, 1986, 1995, 2004 and 2007 to include today 27 member states. The programme of the customs union and common market was implemented by 1968. It liberalised intra-EC trade, ensuring a free flow of goods, services, capital and labour (the

29 Horst Siebert, *The German Economy*, op. cit., pp. 1, 4, 5.

30 Zoltán Horváth, *Kézikönyv az Európai Unióról*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007, p. 34.

31 Attila Marján (ed.), *Az Európai Unió gazdasága. Minden, amit az EU gazdasági és pénzügyi politikáiról tudni kell*, HVG Kiadói Rt., Budapest, 2005, pp. 70-71.

32 The Federal Republic of Germany was one of its founding members.

so-called *four freedoms*, as referred to above), introduced a common trade policy and imposed a common external tariff on the outsiders.³³ The years between the first EC enlargement in 1973 and the 1985 Milan European Council on the single market when little progress in integration was made came to be known as a period of *euro pessimism*. The 1986 Single European Act had by 1993 largely removed all non-trade, i.e. physical, financial and technical barriers, constraining the four freedoms, in which the German government had a key role.³⁴ The 1992 Maastricht Treaty also known as the Treaty on European Union³⁵ (TEU) envisaged beyond the common (single) market the integration of national economic policies, which implied their coordination, harmonisation and, as an ultimate goal, unification at a community level. It set up the *criteria for joining the single currency area*, making possible the introduction of the euro in 1999, according to which the general government deficit should not exceed 3 percent and the gross public debt should not be more than 60 percent in each of the Euro Area member states. To promote the cause of *political union*, the TEU began the process of gradual transfer of government and legislature to the community level. The 1997 Amsterdam Treaty envisaged a harmonisation in the field of employment policy. Under the rules on budgetary discipline within the EU *stability and growth pact* of 1997, member states were obliged to avoid situations of “excessive government deficits”. They should thence notify the European Commission before 1 April and 1 October of each year under the “excessive deficit procedure”. In 1998, the European Central Bank (ECB) defined *price stability* as a year-on-year consumer price increase for the Euro Area of below, but close to 2 percent over the medium term. The 2001 Nice Treaty concentrated on the so-called Amsterdam residuals related to institutional and procedural issues, creating conditions for the 2004 and 2007 eastern enlargements and drafting of a European constitution which was ultimately adopted in 2007 as the Lisbon Treaty.³⁶

A *specific case of EC enlargement* took place in 1990. Then with the implementation of German Monetary, Economic and Social Union on 1 July and the subsequent reunification on 3 October, special shock therapy was applied in

33 Tibor Palánkai, *Economics of Enlarging European Union*, op. cit., pp. 83-84.

34 Emese Pupek, *Az Európai Unió integrációtörténete és szakpolitikái*, Századvég Kiadó, Budapest, 2010, pp. 51-62.

35 The European Union officially came into existence on 1 November 1993.

36 See Pál Dunay, “Monetáris politika”, in: Tamás Kende and Tamás Szűcs (eds.), *Az Európai Unió politikái*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, pp. 126-133, 137-141; Emese Pupek, *Az Európai Unió integrációtörténete és szakpolitikái*, op. cit., pp. 63-112.

Germany's new eastern *Bundesländer*. Liberalisation was implemented in a "big bang" manner, and the economy was exposed to a "revaluation shock". East Germany's *shock therapy* integrated the less developed German Democratic Republic (GDR), with lower labour and capital productivity and distorted structures, into a single monetary area with the West German economy. All barriers to the free movement of products and factors between the economies of East and West Germany were immediately removed. However, full membership of the former GDR in the Single European Market exposed its producers to unprotected competition from West German firms and in some degree from the wider world market. This instant and complete exposure to international competition was executed before the East German economy could adjust to the different structure of demand and price system of the Federal Republic. There was a wage explosion in terms of relative productivity differences, which in addition, contributed to drastic worsening of competitiveness. The tremendous costs have been overtaken by West Germany. At the same time, living standards were gradually catching up and investments were strong. In spite of huge transfers, general German inflation remained low and the DEM intact.³⁷

Table 6. GDP per inhabitant and per person employed

Year	GDP per inhabitant			GDP per person employed		
	Germany	EU	Germany/EU, %	Germany	EU	Germany/EU, %
	In dollars of 2000, at PPP*			In dollars of 2000, at PPP*		
1960	10 670	8 650	123.4	21 690	20 130	107.7
1973	17 010	14 660	116.0	37 830	36 330	104.1
1991	24 960	20 760	120.2	53 870	50 300	107.1
1991**	22 410	21 110	106.2	47 850	50 760	94.3
1998	23 960	23 690	101.1	54 800	57 740	94.9
2008	27 680	28 040	98.7	58 710	62 280	94.3

* Purchasing power parity: USD 1 = DEM 1.96 for Germany and USD 1 = PPS 0.92 for the EU.

** Including the former GDR.

Source: calculated from Appendices 1a and 2a.

37 Tibor Palánkai, *Economics of Enlarging European Union*, op. cit., p. 252; Johannes Stephan, *Economic Transition in Hungary and East Germany: Gradualism and Shock Therapy in Catch-up Development*, Macmillan Press Ltd., Houndmills, Basingstoke, Hampshire and St. Martin's Press, Inc., New York, 1999, pp. 5, 13, 27.

Yet, to this day, the eastern *Länder* remained a crisis area within the FRG, contributing to the protracted economic crisis. As seen from data in Table 6, *German reunification worsened the country's living standard and competitiveness in terms of labour productivity*, both of which fell to the level below the EU average. According to the dominant opinion, the present German economy suffers from competitive disadvantages of structural character that emerged owing to high wages, wide-scale social benefits and an excessive regulation of the labour market. All this necessitates a demolition of the welfare state. An alternative explanation focuses on the costs of German reunification, especially on the one-by-one conversion of the GDR to the FRG mark, which increased unemployment and worsened the country's competitiveness. The solution for these problems cannot be addressed to EU institutions, as it must be sought for in such areas as productivity, reunification, wage policy and taxation which all belong to national competence, whereas policy instruments for Germany and other EU member states are no longer available nationally in monetary policy, trade policy, the more important part of competition policy, subsidy control and a large number of the regulations in the product market, the environmental arena and the capital market. On the other hand, this solution will undoubtedly have a decisive impact on the future of the entire union, including its new member states.³⁸

Regarding the role of economic policy, it is expedient to briefly touch upon the question *how the introduction of the euro has influenced the economic growth* of Germany and the EU. It should be noted that of the 15 more developed EU members considered here 11 have participated in the Euro Area since 1999 and Greece joined in 2001, whereas the United Kingdom, Denmark and Sweden belong to the Non-Euro Area. The EA-12 is currently giving about four-fifths of EU-15's GDP, according to the Eurostat.

As seen from data in Table 7, Germany in the almost six decades between 1951 and 2008 showed on average a slightly better economic performance than the United States. But if a shorter period of 1961-2008 is considered, it is visible that Germany in this respect fell behind not only the US, but also the EU and EA. In the decade of *Wirtschaftswunder* from 1951 to 1960, the economy of FRG grew more than twice faster than the economy of US. Yet from the early 1960s Germany lagged behind both the US and EU in terms of economic growth. Within the EU, between 1961 and 1991, the Euro Area developed more

38 See Horst Siebert, *The German Economy*, op. cit., pp. 292-324; Zoltán Pogátsa, *Álomunió: Európai piac állam nélkül*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, pp. 182-186.

Table 7. Average annual growth rate of GDP
(at comparable prices of 2000, %)

Period	Germany	European Union	Euro Area	Non-Euro Area	United States
1951-1960	7.95	-	-	-	3.51
1961-1973	4.52	4.94	5.46	3.35	4.33
1974-1991	2.34	2.32	2.48	1.75	2.77
1992-1998	1.33	1.97	1.82	2.60	3.55
1999-2008	1.47	2.17	2.11	2.39	2.52
1951-2008	3.70	-	-	-	3.30
1961-2008	2.84	3.07	3.27	2.44	3.25

Calculated from: National Accounts, OECD, Paris, various volumes; Eurostat, New Cronos database.

rapidly than the outsiders, but during the preparatory phase of the introduction of the euro (1992-1998), the situation changed to the latter's advantage. After the introduction of the euro in 1999, the difference decreased but still remained considerable. *Though the economic expedience of the introduction of the euro should not be questioned, the present difficulties in the Euro Area point to a possibility of two-speed integration regarding the single currency, as the less developed members of this area (Greece, Ireland, Portugal and Spain³⁹) are facing increasing problems in meeting the Maastricht criteria.*

A successful economic development is characterised not only by a rapid and efficient economic growth, but also by ensuring the existing or restoring the upset economic equilibrium. The success of an economic policy can be described by indices constructed with the aid of basic macro indicators.⁴⁰ The structure of these indices is such that their *negative values are favourable*, whereas *the positive ones are unfavourable*. Among the indices figure the average annual growth rate of GDP, as the most important characteristic of economic growth, and the four basic indicators connected with economic equilibrium: inflation (consumer price index), the rate of unemployment (inflation and unemployment exert a particularly great influence on public opinion and can be considered as components of the *misery index*), as well as the general government and the current account balance in percentage of GDP (see Table 8).

39 Sometimes Italy is also included in this group.

40 József Veress (ed.), *Bevezetés a gazdaságpolitikába*, Aula, Budapest, 1997, pp. 239-240.

Table 8. Calculated macro indices of Germany and the EU
(average of annual values, %)

Period	Inflation: consumer price index <i>a</i>	Rate of unemploy- ment <i>b</i>	Misery index <i>c</i> (<i>a+b</i>)	Real GDP <i>d</i>	Unpopu- larity index <i>e</i> (<i>a-3d</i>)	General govern- ment	Current account	Disequili- brium index <i>h</i> – (<i>f+2g</i>)	Total <i>c+e+h</i>
						balance in percentage of GDP			
						<i>f</i>	<i>g</i>		
Germany									
1951-2008	2.8	5.2	8.0	3.7	-8.3	-1.7	1.4	-1.1	-1.4
1951-1960	1.8	4.1	5.9	8.0	-22.2	-0.8	2.1	-3.4	-19.7
1961-1973	3.5	0.7	4.2	4.5	-10.0	-0.4	0.6	-0.8	-6.6
1974-1991	3.4	4.2	7.6	2.3	-3.5	-2.4	1.7	-1.0	3.1
1992-1998	2.6	8.4	11.0	1.3	-1.3	-3.7	-0.9	5.5	15.2
1999-2008	1.7	9.1	10.8	1.5	-2.8	-1.9	3.1	-4.3	3.7
1961-2008	3.0	5.4	8.4	2.8	-5.4	-1.9	1.3	-0.7	2.3
European Union									
1961-2008	5.0	6.6	11.6	3.1	-4.3	-2.5	-0.4	3.3	10.6
1961-1973	4.5	2.1	6.6	4.9	-10.2	-1.0	-0.4	1.8	-1.8
1974-1991	7.6	7.2	14.8	2.3	0.7	-4.0	-1.4	6.8	22.3
1992-1998	2.9	9.9	12.8	2.0	-3.1	-4.1	1.0	2.1	11.8
1999-2008	2.4	7.8	10.2	2.2	-4.2	-0.7	0.6	-0.5	5.5

Note. Prior to 1992, the EU's general government balance excludes Luxembourg.

Sources: National Accounts, Economic Outlook, OECD, Paris; Yearbook of Labour Statistics, ILO, Geneva; International Financial Statistics Yearbook, IMF, Washington, D.C., various volumes.

What *conclusions* can be drawn from the long-term macro indices of Germany and the EU?

1. As already noted above, economic growth in Germany after the *Wirtschaftswunder* was usually slower than in the European Union as a whole.

2. The rate of inflation in Germany was on average lower than in the EU, and the German economic policy even managed to bring it between 1999 and 2008 to a level corresponding to the price stability required by the ECB.

3. Overall, Germany had a lower rate of unemployment than the EU average, which after the reunification became much higher than previously. At the same time, the corresponding indicator of the EU somewhat decreased after 1998.

4. The general government deficit remained on the whole within the Maastricht criteria both in Germany and the EU. In the former, this indicator was above the 3 percent threshold only in 1992-1998 due to the increased costs of reunification. In the latter, it was generally unfavourable between 1974 and 1998 because of excessive spending by South European states.

5. The current account balance used to be positive in Germany and slightly negative in the EU. It is notable that Germany managed to achieve a higher current account surplus after reunification in 1999-2008 than under the *Wirtschaftswunder* in 1951-1960.

6. *The German government was usually more popular than the European Commission*, except in 1961-1973 when the EU's economy grew somewhat more rapidly and had a better equilibrium.

According to A.W. Phillips, unemployment is related to inflation through money wages. György Simon Sr. has verified this assumption. Yet his empirical results make it possible to conclude that this is not the only relevant regularity. The level of unemployment and even more its change are sensitive indicators of cyclical movements, and in this respect, they represent a cyclical factor affecting price fluctuations in addition to money wages. Therefore, Simon Sr. directly examined the relationship between unemployment and inflation. In the case of FRG, he found that the inflationary mechanism was shaped by changes in the rate of unemployment and in the level of not only the consumer, but also the export and import prices.⁴¹

Since reunification, Germany's geopolitical role has increased, but its economic success continuously diminished. Thus, the Federal Republic has been put in a *dilemma* on the solution of which the preservation of its leading role deriving from its size and level of development depends. The deteriorating economic situation is primarily connected with the long-time latent, but never consequently handled *structural problems*. Therefore, it is necessary to reform the social safety net, the pension system, health care and the labour market; to revise the rules of employment and the unemployment benefits; to slash the budget deficit and the indebtedness of local governments. *The reform concepts of federal government have not been much realised in practice.* Moreover, the effective dealing with problems is made more difficult by restrictions imposed on fiscal policy by the Treaty of Maastricht and the stability and growth pact.⁴²

41 See György Simon Sr., "Inflációs mechanizmus a modern piacgazdaságban", Műhelytanulmányok, 7. sz., MTA KTI, Budapest, 1992.

42 See Horst Siebert, *The German Economy*, op. cit., pp. 365-377.

As the costs of reunification boosted the budget deficit in the early 1990s, the Bundesbank significantly raised the interest rates, which due to the dominant position of German economy and the leading role of the mark in the Exchange Rate Mechanism rose in other countries, too. A recession broke out not only in Germany, but in the whole EU, which reached its nadir in 1993. From the mid-1990s, the German economy began growing again, but at a slower rate than earlier, which could, *inter alia*, be related to tax and employment policies not flexible enough. The reconstruction programme of former GDR (Aufbau Ost) was largely financed from taxes raised in the western *Länder*. The energy sector reform decreased the subsidies to coal mining. However, the curbing of inflation failed to stimulate adequately the real sphere, and decelerating growth aggravated the problem of unemployment.⁴³

*Table 9. Gross expenditure on research and development (GERD)
in percentage of GDP*

Country, group	1960	1973	1991	1998	2008
Germany	1.17	2.10	2.47	2.27	2.63
European Union	0.72	1.10	1.90	1.84	1.99
United States	2.60	2.24	2.69	2.58	2.76

Sources: UNESCO Statistical Yearbook, Paris, various volumes; Eurostat, New Cronos database; OECD, Main Science and Technology Indicators database.

As noted above, economic policy can positively affect economic development by intensifying research and development. In this connection, the *Lisbon strategy* approved in March 2000 wished to make the European Union the world's most dynamic and competitive knowledge-based economy. As part of this strategy, the Barcelona European Council in March 2002 set up a goal to increase R&D spending to 3 percent of GDP by 2010. As seen from Table 9, this task has not been accomplished by the EU-15 as a whole, although between 1960 and 2008, Germany, always being above the union average in this respect, managed to come nearer to the advanced world level represented by the United States. (Within the EU, beside Germany, it is primarily Sweden and Finland that have today relative R&D expenditure comparable to the advanced American and Japanese levels.)

43 Horst Siebert, *The German Economy*, op. cit., pp. 34, 39, 40; Johannes Stephan, *Economic Transition in Hungary and East Germany*, op. cit., pp. 40-47.

Table 10. The capital-output ratio (K/Y) in Germany and the EU

Sphere	1950	1960	1973	1991*	1998	2008
<i>Germany</i>						
National economy	4.10	3.20	3.60	3.89	4.31	4.49
Manufacturing	2.27	1.57	1.81	1.83	2.08	1.95
Manufacturing/ National economy		0.49	0.50	0.47	0.48	0.43
<i>European Union</i>						
National economy	-	3.23	3.35	3.93	4.08	4.25
Manufacturing	-	2.14	2.16	2.62	2.66	2.63
Manufacturing/ National economy	-	0.66	0.64	0.67	0.65	0.62

* Prior to 1991, excluding the former GDR.

Source: calculated from Appendices 1a and 2a. This also concerns Tables 11, 12 and 13.

A separate economic problem of Germany and the wider EU is *capital deepening*, which is connected with investment policy. As shown in Table 10, the capital-output ratio is essentially lower in manufacturing than in the total economy. This is presumably a consequence of an above-average R&D activity in manufacturing, the pulling sector of the modern economy. At a macro level, the capital-output ratio has continuously worsened since 1960, although in Germany, it significantly improved during the decade of the *Wirtschaftswunder*, both in the national economy and manufacturing. In the latter sphere, the indicator at issue became somewhat lower between 1998 and 2008, too; but its decrease was more pronounced in the case of Germany than regarding the entire EU.

Productivity and Technical Progress

There is no technical progress without economic growth, which is affected by many factors, as discussed above. In this connection, it is expedient to examine how the main growth factors and *total factor productivity* changed in the German and European economies over the respective investigated periods of 1951-2008 and 1961-2008. To answer this question, the TFP indicator was calculated for Germany and the EU using relation (2) and taking the value of parameter α as 1/3.

Table 11. Total factor productivity in Germany and the EU

Period	Average annual change								Contribution to output growth							
	in percent															
	<i>Y</i>		<i>K</i>		<i>L</i>		<i>A</i>		<i>K</i>		<i>L</i>		<i>A</i>			
	DE	EU	DE	EU	DE	EU	DE	EU	DE	EU	DE	EU	DE	EU		
National economy																
1951-2008	3.70	-	3.86	-	1.02	-	1.73	-	34.9	-	18.3	-	46.8	-		
1951-1960	7.95	-	5.30	-	2.41	-	4.58	-	22.1	-	20.3	-	57.6	-		
1961-1973	4.52	4.94	5.47	5.25	0.15	0.28	2.60	3.00	40.3	35.4	2.2	3.9	57.5	60.7		
1974-1991	2.34	2.32	3.06	3.36	0.35	0.49	1.09	0.87	43.6	48.3	9.8	14.2	46.6	37.5		
1992-1998	1.33	1.97	2.82	2.51	-0.01	0.11	0.40	1.06	70.7	42.6	-0.8	3.6	30.1	53.8		
1999-2008	1.47	2.17	1.88	2.60	0.77	1.40	0.33	0.37	42.9	40.1	34.7	42.8	22.4	17.1		
1961-2008	2.84	3.07	3.57	3.67	0.73	0.67	1.16	1.40	41.9	39.7	17.3	14.7	40.8	45.6		
Manufacturing																
1951-2008	3.75	-	3.47	-	0.43	-	2.30	-	30.9	-	7.8	-	61.3	-		
1951-1960	10.57	-	6.55	-	3.55	-	6.02	-	20.6	-	22.4	-	57.0	-		
1961-1973	5.16	5.72	6.36	5.83	0.44	0.49	2.75	3.45	41.1	33.9	5.6	5.8	53.3	60.3		
1974-1991	1.68	1.57	1.59	2.64	-0.00	-0.01	1.15	0.70	31.5	56.1	-0.0	-0.7	68.5	44.6		
1992-1998	-0.06	1.35	1.21	1.62	-0.04	-0.03	-0.43	0.83	-	40.0	-	-1.5	-	61.5		
1999-2008	1.77	1.67	1.10	1.55	0.07	-0.01	1.35	1.16	20.9	31.1	2.8	-0.6	76.3	69.5		
1961-2008	2.38	2.69	2.84	3.14	-0.21	-0.01	1.57	1.65	39.9	39.0	-5.9	-0.3	66.0	61.3		

Note. DE = Germany; EU = European Union.

From the results summarised in Table 11, it is apparent that at a macro level, fixed assets used to increase more rapidly than output both in Germany and the EU, despite the reverse situation during the German “economic miracle” in 1951-1960. This regularity was also valid for the average performance of the German and European manufacturing industries in 1961-2008. Thus, capital intensity, K/L , became higher. This can be interpreted as a *rise in the level of capital accumulation*, to which the neoclassical approach likes to reduce economic development. Overall, *TFP showed a slower rise in the total economy than in manufacturing*. It made the highest contribution to economic growth at both the macro and manufacturing levels in Germany in 1951-2008 and in the EU in 1961-2008, followed by fixed capital and employment. However, if we regard the latter period for Germany, the order will change, as fixed capital takes over the relative leading position from TFP. In the same period, manufacturing employment was diminishing not only in Germany, but also in the EU, and thus its role in the growth of manufacturing value added (MVA) became negative (see Table 11).

Table 12. Growth of labour productivity in Germany and the EU

Sphere	1950	1960	1973	1991*	1998	2008
Germany (1950=1)						
National economy	1.00	1.69	2.95	3.74	4.28	4.58
Manufacturing	1.00	1.93	3.50	4.24	5.57	6.59
Manufacturing/ National economy	1.00	1.14	1.19	1.13	1.30	1.44
European Union (1960=1)						
National economy	-	1.00	1.80	2.52	2.87	3.09
Manufacturing	-	1.00	1.93	2.91	3.90	5.03
Manufacturing/ National economy	-	1.00	1.07	1.15	1.36	1.63

* Prior to 1991, excluding the former GDR.

German and EU data on *labour productivity* change are cited in Table 12. Two main conclusions can be drawn from them.

1. Labour productivity in the FRG and EU rose continuously until the end of the respective investigated periods, both in the national economy and manufacturing.

2. It was rising more rapidly in manufacturing than in the total economy.

*Table 13. Contribution of productivity and staff change
to economic growth in Germany and the EU
(in %, $\Delta \ln Y = 100.0$)*

Period	Germany				European Union			
	National economy		Manufacturing		National economy		Manufacturing	
	$\Delta \ln Y/L$	$\Delta \ln L$	$\Delta \ln Y/L$	$\Delta \ln L$	$\Delta \ln Y/L$	$\Delta \ln L$	$\Delta \ln Y/L$	$\Delta \ln L$
1951-2008	72.2	27.8	88.4	11.6	-	-	-	-
1951-1960	68.9	31.1	65.3	34.7	-	-	-	-
1961-1973	95.8	4.2	91.3	8.7	94.2	5.8	91.2	8.8
1974-1991	84.8	15.2	120.3	-20.3	78.8	21.2	163.2	-63.2
1992-1998	147.1	-47.1	-	-	94.4	5.6	313.1	-213.1
1999-2008	47.2	52.8	96.0	4.0	35.3	64.7	153.0	-53.0
1961-2008	74.1	25.9	109.0	-9.0	77.8	22.2	126.6	-26.6

What was the *role of productivity and staff change in economic growth*? Using the relation $\Delta \ln Y = \Delta \ln(Y/L) + \Delta \ln L$, the data in Table 13 were obtained. The calculations show that in the German economy, the rise in productivity accounted over the investigated six decades (1951-2008) for about three-fourths and the expansion in employment for the remaining one-fourth of GDP growth. We get roughly the same proportions if the shorter period of 1961-2008 is considered. In manufacturing, rising productivity ensured almost nine-tenths of the value added increase in 1951-2008, whereas in 1961-2008 this increase was achieved totally due to this factor. In the case of EU, improving productivity contributed with more than three quarters to macroeconomic growth over the period 1961-2008 when, similarly to Germany, manufacturing employment was contracting. It is interesting that at a macro level, economic development after 1998 became predominantly extensive in both cases, presumably due to the increased role of migrant workforce.

Table 14. Factors of productivity growth in Germany according to the standard neoclassical model

Period	Annual average in percent				In percentage of $\Delta \ln(Y/L)$		
	$\Delta \ln(Y/L)$	$\alpha \Delta \ln(K/L)$	$\lambda \Delta t$	$\Delta \varepsilon$	$\alpha \Delta \ln(K/L)$	$\lambda \Delta t$	$\Delta \varepsilon$
National economy							
1951-2008	2.625	0.926	1.948	-0.249	35.3	74.2	-9.5
1951-1960	5.266	0.927	1.462	2.877	17.6	27.8	54.6
1961-1973	4.279	1.724	1.820	0.735	40.3	42.5	17.2
1974-1991	1.964	0.886	2.087	-1.009	45.1	106.3	-51.4
1992-1998	1.937	1.133	2.157	-1.353	58.5	111.4	-69.9
1999-2008	0.689	0.365	2.205	-1.881	53.0	320.0	-273.0
1961-2008	2.074	0.925	2.049	-0.900	44.6	98.8	-43.4
Manufacturing							
1951-2008	3.250	0.995	2.061	0.194	30.6	63.4	6.0
1951-1960	6.559	0.951	1.524	4.084	14.5	23.2	62.3
1961-1973	4.600	1.907	1.892	0.801	41.5	41.1	17.4
1974-1991	2.004	0.638	2.212	-0.846	31.8	110.4	-42.2
1992-1998	3.902	1.913	2.260	-0.271	49.0	57.9	-6.9
1999-2008	1.684	0.341	2.406	-1.063	20.2	142.9	-63.1
1961-2008	2.561	1.004	2.172	-0.615	39.2	84.8	-24.0

Note. The value of parameter α is 1/3. This also concerns Table 15.

Source: calculated from Appendix 1a.

Table 15. Factors of productivity growth in the European Union according to the standard neoclassical model

Period	Annual average in percent				In percentage of $\Delta \ln (Y/L)$		
	$\Delta \ln (Y/L)$	$\alpha \Delta \ln (K/L)$	$\lambda \Delta t$	$\Delta \epsilon$	$\alpha \Delta \ln (K/L)$	$\lambda \Delta t$	$\Delta \epsilon$
National economy							
1961-2008	2.353	0.975	2.054	-0.676	41.4	87.3	-28.7
1961-1973	4.542	1.611	1.803	1.128	35.5	39.7	24.8
1974-1991	1.808	0.939	2.066	-1.197	51.9	114.3	-66.2
1992-1998	1.841	0.789	2.199	-1.147	42.9	119.4	-62.3
1999-2008	0.757	0.561	2.265	-2.069	74.1	299.2	-273.3
Manufacturing							
1961-2008	3.366	1.266	2.029	0.071	37.6	60.3	2.1
1961-1973	5.075	1.724	1.667	1.684	34.0	32.8	33.2
1974-1991	2.538	1.196	2.014	-0.672	47.1	79.4	-26.5
1992-1998	4.213	1.489	2.203	0.521	35.3	52.3	12.4
1999-2008	2.536	0.804	2.403	-0.671	31.7	94.8	-26.5

Source: calculated from Appendix 1b.

According to the data cited in Tables 14 and 15, the average growth rate of productivity used to be higher in manufacturing than in the total economy. This was true not only for the German, but also for the wider European economy in the respective periods under consideration.

What role was played by the *embodied and disembodied technical progress* in productivity growth? To quantify this role, relation (5) was applied considering the relevant data from the Appendix. Assuming that the value of parameter α had already been known both for the national economy and manufacturing, only the second component of the relation at issue had to be estimated here. The obtained results are summarised in Tables 14 and 15. They show that it was the disembodied and therein neutral technical progress that generally ensured the largest part of productivity growth, while the embodied technical progress was predominant at a macro level in Germany from 1992 to 2008, and in the EU from 1974 to 1991 and from 1999 to 2008. At the same time, the neutral technical progress was more rapid than the embodied one, with the exception of manufacturing in 1961-1973.

Table 16. Returns to factors of technical progress in Germany

Period	Annual average in percent					In percentage of $\Delta \ln(Y/gM)$			
	$\Delta \ln(Y/gM)$	ΔF_{KG_I}	ΔF_{KG_M}	$\Delta F_{KG_{KR}}$	$\Delta \epsilon$	ΔF_{KG_I}	ΔF_{KG_M}	$\Delta F_{KG_{KR}}$	$\Delta \epsilon$
National economy*									
1951-2008	2.624	0.908	1.588	0.118	0.010	34.6	60.5	4.5	0.4
1951-1960	5.263	2.326	2.679	0.316	-0.058	44.2	50.9	6.0	-1.1
1961-1973	4.279	1.553	2.512	0.210	0.004	36.3	58.7	4.9	0.1
1974-1991	1.964	0.611	1.261	0.079	0.013	31.1	64.2	4.0	0.7
1992-1998	1.936	0.620	1.224	0.081	0.011	32.0	63.2	4.2	0.6
1999-2008	0.691	0.215	0.443	0.026	0.007	31.1	64.1	3.8	1.0
1961-2008	2.075	0.676	1.297	0.087	0.015	32.6	62.5	4.2	0.7
Manufacturing									
1951-2008	3.250	0.582	2.265	0.390	0.013	17.9	69.7	12.0	0.4
1951-1960	6.557	1.075	4.315	1.180	-0.013	16.4	65.8	18.0	-0.2
1961-1973	4.600	0.796	3.160	0.575	0.069	17.3	68.7	12.5	1.5
1974-1991	2.004	0.367	1.423	0.198	0.016	18.3	71.0	9.9	0.8
1992-1998	3.902	0.726	2.774	0.398	0.004	18.6	71.1	10.2	0.1
1999-2008	1.684	0.315	1.199	0.168	0.002	18.7	71.2	10.0	0.1
1961-2008	2.560	0.463	1.802	0.274	0.021	18.1	70.4	10.7	0.8

* Calculated from aggregated data.

Source: see Appendix 1a.

One of the most serious problems with the neoclassical model is that the *concrete causes of changes* in TFP are not known. It is primarily this problem that theories of endogenous growth have tried to solve. The most obvious explanation is that it is not enough to consider only physical (fixed) capital, since in the modern economy a very significant role is also played by human capital, i.e. the education of workers and R&D. In essence it is this conception that took a concrete form in the endogenous growth models known from special literature.⁴⁴ Here we will endeavour to surmount this problem by using the *Simon model* described above. For the purpose of our investigation relation (6a)

44 Cf. György Simon Jr., "Economic Growth in the European Union", *International Problems*, Vol. 58, No. 4, 2006, p. 399.

Table 17. Returns to factors of technical progress in the European Union

Period	Annual average in percent					In percentage of $\Delta \ln (Y/gM)$			
	$\Delta \ln (Y/gM)$	ΔF_{KG_I}	ΔF_{KG_M}	$\Delta F_{KG_{KR}}$	$\Delta \varepsilon$	ΔF_{KG_I}	ΔF_{KG_M}	$\Delta F_{KG_{KR}}$	$\Delta \varepsilon$
National economy*									
1961-2008	2.353	0.984	1.271	0.096	0.002	41.8	54.0	4.1	0.1
1961-1973	4.541	2.243	2.057	0.213	0.028	49.4	45.3	4.7	0.6
1974-1991	1.807	0.755	0.988	0.076	-0.012	41.8	54.7	4.2	-0.7
1992-1998	1.840	0.697	1.075	0.072	-0.004	37.9	58.4	3.9	-0.2
1999-2008	0.757	0.268	0.458	0.030	0.001	45.4	60.5	4.0	0.1
Manufacturing									
1961-2008	3.366	0.629	2.410	0.324	0.003	18.7	71.6	9.6	0.1
1961-1973	5.076	0.898	3.548	0.685	-0.055	17.7	69.9	13.5	-1.1
1974-1991	2.538	0.477	1.827	0.236	-0.002	18.8	72.0	9.3	-0.1
1992-1998	4.211	0.809	3.053	0.320	0.029	19.2	72.5	7.6	0.7
1999-2008	2.537	0.500	1.842	0.183	0.012	19.7	72.6	7.2	0.5

* Calculated from aggregated data.

Source: see Appendix 2a.

was applied considering Germany's and the EU's data from the Appendix. The results thus obtained are shown in Tables 16 and 17.

What *conclusions* can be drawn from these calculations?

1. The German and EU economy's actual performance was on the whole *higher* than according to the model, but in certain sub-periods, such as the German "economic miracle", it could be lower.

2. The *share of mobile technical progress was the largest* with a usually increasing tendency both at a national economy and manufacturing levels. The immobile technical progress stood second with a diminishing role (here the only exception was German manufacturing during the "miracle" decade), while the creative technical progress used to occupy the third place.

3. *In manufacturing, the creative technical progress had a greater relative weight than in the total economy*, which can be related to a more intensive R&D activity, as referred to above.

Table 18. Average elasticity of output by growth factors in Germany

Period	<i>K</i>	<i>H</i>	<i>R</i>	Δt	<i>Z</i>	<i>L</i>	<i>L+M</i>
National economy*							
1951-2008	1.107	0.192	3.508	0.01436	0.058	0.110	0.134
1951-1960	0.589	0.030	1.766	0.00466	0	0.234	0.293
1961-1973	1.283	0.010	2.320	0.00776	-0.144	0.024	0.059
1974-1991	1.392	1.158	1.857	0.01494	-0.046	0.126	0.148
1992-1998	2.228	1.733	3.347	0.02099	0.263	-0.440	-0.421
1999-2008	1.305	1.453	1.264	0.02660	0.011	0.509	0.526
1961-2008	1.544	0.462	2.722	0.01634	0.148	0.147	0.169
Manufacturing							
1951-2008	0.839	0.187	3.386	0.00748	-	0.038	0.068
1951-1960	0.512	0.020	1.169	0.00191	-	0.241	0.316
1961-1973	1.329	0.008	1.955	0.00349	-	0.063	0.106
1974-1991	0.938	1.713	2.916	0.00709	-	-0.169	-0.143
1992-1998	-1.986	-3.794	-6.207	0.01125	-	6.183	6.207
1999-2008	0.602	1.191	1.038	0.01624	-	0.037	0.056
1961-2008	1.360	0.628	3.667	0.00862	-	-0.046	-0.019

* Calculated from aggregated data. $\Delta t = g_T F_K G_{KR}$. This also concerns Table 19.

Source: see Appendix 1a.

How did the average *elasticity of output by growth factors* changed in Germany and the EU over the respective investigated periods? Data in Tables 18 and 19 allow us to draw several conclusions in the given respect.

1. The elasticity of output by growth factors has significantly changed and is also different by economic spheres.

2. Overall, the *elasticity by fixed capital* was lower in manufacturing than in the total economy. In the EU, it had increased until the early 1990s, but then began to decline in both spheres. In the German economy, its rise at a macro level continued up to 1999.

3. In Germany, the *weight of education* was on average greater in the national economy than in manufacturing, while in the EU the situation was vice versa.

4. The *elasticity by researchers* in 1961-2008 was generally better in manufacturing than in the total economy, but in the case of Germany, the opposite was true for the longer period 1951-2008.

*Table 19. Average elasticity of output by growth factors
in the European Union*

Period	K	H	R	Δt	Z	L	$L+M$
National economy							
1961-2008	1.416	0.230	2.192	0.01623	-0.044	0.116	0.138
1961-1973	1.084	0.227	1.534	0.00796	-0.099	0.043	0.079
1974-1991	1.591	0.477	1.729	0.01483	-0.056	0.351	0.374
1992-1998	1.297	0.512	1.991	0.02137	-0.216	0.054	0.072
1999-2008	1.223	0.395	1.824	0.02562	-0.215	0.622	0.639
Manufacturing							
1961-2008	1.322	0.291	2.397	0.01089	-	-0.111	-0.082
1961-1973	1.026	0.186	1.259	0.00395	-	0.062	0.116
1974-1991	1.855	0.755	2.649	0.00848	-	-0.502	-0.471
1992-1998	1.205	0.759	2.493	0.01466	-	-1.842	-1.820
1999-2008	0.920	0.524	1.835	0.02115	-	-0.467	-0.450

Source: see Appendix 2a.

5. The role of *time factor* increased as the time of creative economic activity in the model made it possible to achieve increasingly large results.

6. The *elasticity by arable land* showed a diminishing trend, characteristic for developed economies, which was, however, temporarily reversed in Germany by the country's reunification.

7. The situation of *workers in production* is fundamentally determined by the sum of elasticities of output by the factors L and M , the indicator $L+M$. If it is positive, it will pay off for the entrepreneurs to draw new workers into production. If it is negative, reducing personnel will be more advantageous. In Germany, the indicator at issue was on the whole positive both in the national economy and manufacturing, but in the latter sector it became negative after 1960. At the same time, this indicator was generally positive in the EU's total economy and negative in its manufacturing over the entire study period.

CONCLUSIONS

Germany has traditionally been the powerhouse of the European economy and integration. Its business cycle volatility exerts a strong influence on other Western countries, but particularly on such former socialist states as Hungary

and Serbia. Our investigation has shown that certain *parallels* can be found in the long-term economic development of FRG and the EU-15.

1. In both cases, economic growth after 1960 was generally led by exports, but not by investment, and the later slowdown in economic growth occurred under the impact of decelerating investment.

2. The capital-output ratio was essentially lower in manufacturing than in the national economy, presumably due to a more intensive R&D activity in the former sphere.

3. The predominantly intensive long-term development of the German and wider European economies was ensured by a continuous rise in productivity that lasted until the current global crisis, being more rapid in manufacturing than at a macro level.

4. In both cases and spheres, it was the disembodied and therein neutral technical progress that accounted for the largest part of productivity growth according to the standard neoclassical model.

5. The application of an endogenous growth model revealed that technical progress had a mostly mobile character, implying that it was primarily ensured by an increasing equipment of workers with physical capital.

At the same time, there were also some *differences*.

1. In the deviations from the equilibrium growth rate, terms of trade in the longer run played a positive role in Germany, but a negative one in the wider union.

2. The German exchange rate seems to have been more over-appreciated than the average exchange rate of the European Union.

3. The EU, with the exception of the United Kingdom, followed a model based on Germany's social market economy, but the economic policy of European Commission was on the whole less successful and less popular than that of the German government, despite the tremendous costs and problems related to the reincorporation of the former GDR.

4. R&D spending used to be above the EU average in Germany, but even there it did not attain the advanced world level of the United States.

Finally it is important to emphasise that the current economic crisis in Europe can, in our view, be surmounted with the help of a *growth-oriented economic policy* based on the intensification of technical progress and, first of all, of its creative component, which would create favourable conditions for improving competitiveness.

Appendix 1a

Germany's main macroeconomic and manufacturing indicators

Year	Y_N	N	L_N	K_N	I	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy								Manufacturing			
1950	276	49.99	21.54	1132	52.3	10.6	4.95	8.55	58.2	132	6.65	8.4
1951	304	50.53	22.41	1179	55.0	11.9	4.96	8.54	66.7	137	6.72	9.4
1952	331	50.86	22.41	1228	59.8	13.2	4.98	8.65	75.7	144	6.68	10.4
1953	359	51.35	23.11	1284	70.1	14.7	4.99	8.65	84.5	152	6.88	11.7
1954	386	51.88	23.74	1348	78.8	16.5	5.01	8.71	94.1	160	7.22	12.7
1955	433	52.38	24.51	1423	95.1	18.4	5.02	8.65	109	170	7.73	14.6
1956	464	53.01	25.75	1509	109	20.6	5.04	8.73	117	182	8.35	16.3
1957	490	53.66	26.80	1598	103	23.0	5.06	8.70	125	194	8.75	18.2
1958	507	54.29	29.96	1690	108	25.7	5.08	8.68	130	207	9.03	20.3
1959	545	54.88	27.19	1786	120	28.7	5.10	8.64	142	235	9.17	22.7
1960	593	55.59	27.34	1898	132	32.1	5.12	8.55	159	249	9.43	25.4
1961	623	56.18	27.84	2029	142	34.8	5.14	8.50	169	271	9.66	27.5
1962	650	56.84	27.79	2157	149	37.6	5.17	8.46	177	295	9.83	29.8
1963	670	57.39	27.86	2284	150	40.8	5.19	8.43	182	318	9.82	32.3
1964	715	57.97	27.94	2417	167	44.2	5.22	8.42	198	340	9.83	35.0
1965	755	58.62	28.09	2563	175	47.8	5.24	8.27	213	365	10.02	37.9
1966	773	59.15	27.99	2712	178	51.8	5.20	8.23	217	391	9.97	41.0
1967	772	59.29	27.07	2852	165	55.3	5.15	8.20	212	413	9.49	43.8
1968	821	59.50	27.10	2989	172	59.1	5.11	8.19	235	431	9.57	46.8
1969	885	60.07	27.51	3130	190	63.1	5.06	8.19	263	452	9.99	50.0
1970	939	60.65	27.82	3278	211	68.8	5.02	7.57	276	475	10.22	54.5
1971	969	61.30	27.88	3443	224	74.9	5.07	7.58	279	505	10.15	59.4
1972	1005	61.67	27.78	3617	232	82.0	5.11	7.62	288	532	9.99	64.9
1973	1054	61.98	27.86	3791	232	90.0	5.16	7.59	306	555	9.98	71.3
1974	1059	62.05	27.31	3951	209	100.0	5.20	7.59	305	573	9.84	78.4
1975	1040	61.83	26.37	4090	201	101.0	5.25	7.57	290	585	9.30	78.3
1976	1094	61.53	26.13	4224	210	102.3	5.32	7.57	314	597	9.09	79.6
1977	1123	61.40	26.08	4363	219	103.7	5.39	7.53	321	608	9.05	80.9
1978	1160	61.33	26.25	4506	232	107.3	5.46	7.54	325	619	9.03	84.0
1979	1209	61.36	26.60	4657	248	111.0	5.54	7.52	341	630	9.09	86.3
1980	1220	61.57	26.87	4816	253	115.8	5.61	7.50	343	643	9.13	90.3
1981	1221	61.68	26.95	4969	240	120.8	5.69	7.48	339	655	9.04	94.4
1982	1210	61.64	26.77	5108	228	124.4	5.77	7.46	327	662	8.76	97.6
1983	1231	61.42	26.48	5242	234	128.2	5.86	7.45	332	666	8.25	100.9
1984	1266	61.18	26.61	5378	234	131.5	5.94	7.44	342	669	8.32	103.9

Year	Y_N	N	L_N	K_N	I	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy								Manufacturing			
1985	1290	61.02	26.63	5508	233	134.5	6.03	7.45	355	672	8.47	106.9
1986	1320	61.07	26.94	5639	241	140.8	6.39	7.46	360	679	8.51	112.9
1987	1341	61.08	27.08	5773	245	147.4	6.77	7.48	354	690	8.57	119.2
1988	1391	61.45	27.37	5912	256	156.4	7.17	7.47	365	712	8.66	127.1
1989	1441	62.06	27.74	6061	272	165.6	7.59	7.48	378	715	8.75	135.3
1990	1523	63.25	29.33	6225	295	170.9	8.04	7.49	398	733	9.27	139.5
1991	1792	79.98	37.45	6970	365	176.4	8.25	11.81	431	788	11.63	144.0
1992	1832	80.60	36.94	7191	381	182.1	8.47	11.71	422	818	10.82	146.6
1993	1812	81.18	36.38	7426	364	241.9	8.69	11.91	390	845	10.23	192.0
1994	1855	81.42	36.08	7652	379	234.3	8.92	12.04	401	859	9.64	186.0
1995	1886	81.66	36.05	7865	376	229.8	9.16	12.06	402	861	8.95	180.5
1996	1901	81.90	35.98	8072	373	230.5	9.31	12.06	390	860	8.54	180.9
1997	1927	82.05	35.81	8272	375	231.1	9.47	12.06	403	858	8.48	181.4
1998	1965	82.03	35.86	8469	386	233.4	9.63	12.11	412	857	8.46	183.4
1999	2005	82.02	36.40	8667	403	235.8	9.79	12.04	404	859	8.53	185.4
2000	2063	82.16	36.60	8869	413	237.7	9.95	12.02	422	862	8.54	186.8
2001	2088	82.28	36.82	9080	398	255.3	10.30	12.02	429	881	8.61	203.2
2002	2088	82.46	36.54	9271	374	257.9	10.67	12.00	420	894	8.48	205.8
2003	2083	82.50	36.17	9438	372	264.4	11.05	12.03	423	898	8.24	207.1
2004	2109	82.49	35.66	9589	371	265.8	11.44	12.10	438	900	8.14	210.7
2005	2125	82.47	36.57	9733	375	268.9	11.85	12.10	447	900	8.03	214.3
2006	2192	82.37	37.32	9869	404	270.2	11.84	12.06	477	904	8.16	215.8
2007	2246	82.26	38.16	10027	424	272.1	11.84	12.08	489	915	8.40	217.3
2008	2274	82.14	38.73	10207	437	279.8	11.83	12.13	491	956	8.52	219.9
1991*	1599	64.07	29.68	6520	313	-	-	7.41	413	737	9.39	-

* Excluding the former GDR.

PPP conversion rates. USD 1 = DEM 1.96 for GDP, 1.94 for MVA and 1.55 for fixed assets and investment.

Sources: Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden; National Accounts Statistics, Statistical Yearbook, Industrial Statistics Yearbook, UN, New York; International Yearbook of Industrial Statistics, UNIDO, Vienna; National Accounts, Labour Force Statistics, Flows and Stocks of Fixed Capital, OECD, Paris; Yearbook of Labour Statistics, ILO, Geneva; UNESCO Statistical Yearbook, Paris; FAO Production Yearbook, Rome; International Financial Statistics Yearbook, IMF, Washington, D.C., various volumes; Robert J. Barro and Jong-Wha Lee, "A New Data Set of Educational Attainment in the World", NBER Working Paper, No. 159022, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Massachusetts, 2010. Detailed data downloaded from: Internet, 25/10/10, <http://www.barrolee.com>; Alan Heston, Robert Summers and Bettina Aten, Penn World Table

6.2, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania (CICUP), Philadelphia, 2006; Marcel Timmer, Gerard Ypma and Bart van Ark, "PPPs for Industry Output: A New Dataset for International Comparisons", EU KLEMS Working Paper No. 16, Groningen Growth and Development Centre, University of Groningen, 2007, p. 28; Eurostat, New Cronos database; EU KLEMS database.

Appendix 1b

Some indicators determining demand and supply in Germany

Year	Exports	Imports	C	GDP deflator 2000=1	Price indices (2000=1)				P_t	V_t	U thou- sands
	USD 10 ⁹				P_E	P_I	P_M	P_C			
1950	15.8	11.2	167	0.197	0.300	0.470	0.316	0.238	1	1.72	2002
1951	21.4	11.9	181	0.218	0.367	0.576	0.350	0.255	0.998	1.72	1814
1952	24.1	14.9	198	0.229	0.385	0.527	0.346	0.260	1.146	1.72	1682
1953	27.9	17.6	214	0.228	0.381	0.472	0.334	0.255	1.265	1.73	1534
1954	34.5	22.6	224	0.226	0.372	0.461	0.327	0.255	1.265	1.73	1463
1955	40.3	28.3	245	0.233	0.380	0.466	0.326	0.260	1.277	1.73	1078
1956	46.3	32.2	261	0.240	0.396	0.474	0.332	0.267	1.309	1.73	878
1957	53.6	33.8	276	0.247	0.406	0.479	0.337	0.273	1.329	1.73	733
1958	55.4	41.2	292	0.255	0.400	0.444	0.344	0.279	1.412	1.73	760
1959	62.1	47.4	311	0.259	0.400	0.436	0.344	0.282	1.437	1.73	520
1960	70.2	56.1	335	0.266	0.408	0.441	0.348	0.285	1.450	1.73	271
1961	73.0	60.8	355	0.276	0.409	0.428	0.361	0.293	1.498	1.69	181
1962	75.4	68.0	379	0.288	0.414	0.425	0.375	0.303	1.527	1.56	155
1963	81.5	71.2	394	0.297	0.418	0.435	0.380	0.312	1.506	1.54	186
1964	88.5	77.6	410	0.306	0.427	0.444	0.385	0.319	1.508	1.51	169
1965	94.5	88.9	436	0.316	0.437	0.456	0.394	0.330	1.502	1.49	147
1966	104	91.4	448	0.328	0.446	0.464	0.404	0.342	1.506	1.48	161
1967	112	89.7	455	0.333	0.450	0.460	0.415	0.348	1.533	1.50	459
1968	127	102	471	0.339	0.447	0.461	0.388	0.354	1.520	1.54	323
1969	140	118	504	0.350	0.461	0.472	0.397	0.360	1.531	1.54	179
1970	149	136	538	0.375	0.478	0.472	0.426	0.372	1.588	1.40	103
1971	158	149	567	0.404	0.495	0.476	0.453	0.392	1.630	1.30	132
1972	168	160	591	0.428	0.505	0.479	0.467	0.414	1.652	1.18	177
1973	188	164	610	0.453	0.530	0.524	0.494	0.443	1.585	0.980	208
1974	211	168	619	0.484	0.613	0.638	0.529	0.473	1.506	0.968	346
1975	199	177	640	0.517	0.642	0.642	0.553	0.500	1.567	0.944	613
1976	222	198	659	0.533	0.660	0.672	0.565	0.522	1.539	0.990	634
1977	232	206	676	0.554	0.668	0.681	0.585	0.541	1.538	0.934	600

Year	Exports	Imports	C	GDP deflator <i>2000=1</i>	Price indices (2000=1)				P_t	V_t	U <i>thou-</i> <i>sands</i>
	USD 10 ⁹				P_E	P_I	P_M	P_C			
1978	241	220	699	0.575	0.674	0.664	0.613	0.556	1.591	0.834	566
1979	252	240	722	0.597	0.708	0.721	0.632	0.580	1.539	0.793	484
1980	265	249	734	0.627	0.752	0.813	0.649	0.612	2.517	0.818	483
1981	284	241	735	0.654	0.795	0.909	0.670	0.650	1.371	1.07	798
1982	295	239	726	0.682	0.823	0.934	0.708	0.684	1.381	1.17	1302
1983	292	242	733	0.704	0.839	0.943	0.731	0.706	1.395	1.23	1850
1984	316	255	748	0.719	0.867	0.991	0.741	0.722	1.371	1.39	1930
1985	340	266	762	0.733	0.891	1.017	0.762	0.736	1.373	1.46	1976
1986	338	273	786	0.757	0.878	0.898	0.805	0.735	1.533	1.07	1807
1987	339	284	809	0.771	0.869	0.857	0.825	0.737	1.589	0.891	1759
1988	358	299	830	0.783	0.885	0.873	0.836	0.747	1.589	0.886	1760
1989	393	324	844	0.802	0.909	0.918	0.849	0.767	1.552	0.960	1595
1990	438	357	882	0.827	0.909	0.911	0.870	0.788	1.564	0.831	1423
1191	493	429	1073	0.852	0.919	0.927	0.895	0.815	1.553	0.858	2159
1992	410	423	1109	0.894	0.931	0.921	0.924	0.856	1.585	0.787	2534
1993	390	403	1110	0.927	0.936	0.910	0.925	0.895	1.613	0.822	3057
1994	421	436	1125	0.951	0.946	0.916	0.934	0.919	1.619	0.804	3323
1995	448	464	1147	0.970	0.964	0.923	0.949	0.935	1.636	0.710	3228
1996	475	481	1161	0.980	0.965	0.928	0.978	0.949	1.630	0.753	3505
1997	530	520	1167	0.986	0.977	0.957	0.970	0.966	1.600	0.875	3808
1998	572	570	1188	0.997	0.980	0.938	0.988	0.976	1.638	0.887	3732
1999	606	618	1223	1.002	0.972	0.928	1.008	0.981	1.641	0.980	3403
2000	688	681	1244	1	1	1	1	1	1.567	1.11	3137
2001	733	690	1263	1.012	1.004	1.005	1.003	1.020	1.566	1.16	3193
2002	764	680	1260	1.026	1.002	0.983	1.020	1.034	1.597	1.10	3523
2003	783	716	1263	1.039	0.985	0.957	1.020	1.045	1.613	0.928	3918
2004	863	768	1261	1.048	0.985	0.959	1.021	1.062	1.610	0.859	4160
2005	930	819	1266	1.055	0.991	0.980	1.015	1.083	1.585	0.878	4601
2006	1051	917	1281	1.061	1.004	1.006	1.019	1.101	1.564	0.886	4227
2007	1129	961	1283	1.081	1.009	1.007	1.042	1.125	1.571	0.831	3602
2008	1162	1002	1293	1.097	1.015	1.022	1.042	1.154	1.556	0.786	3141
1991*	430	404	920	-	-	-	-	-	-	-	1266

* Excluding the former GDR.

PPP conversion rate. USD 1 = DEM 2.53 for consumption.

Sources: see Appendix 1a, as well as Brian R. Mitchell, International Historical Statistics: Europe 1750-2000, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York, 2003, pp. 167, 169, 170; IMF, World Economic Outlook database.

Appendix 2a

The European Union's main macroeconomic and manufacturing indicators

Year	Y_N	N	L_N	K_N	I	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy								Manufacturing			
1960	2581	298.5	128.2	8328	691	148	5.82	94.8	506	1081	38.2	104
1961	2728	301.2	130.5	8745	760	158	5.89	94.7	535	1150	39.1	110
1962	2859	304.3	129.9	9193	804	168	5.97	94.6	561	1229	39.6	118
1963	2996	307.7	129.9	9667	840	180	6.05	94.3	587	1309	39.9	126
1964	3179	310.0	130.8	10173	914	192	6.12	93.5	636	1391	40.1	135
1965	3322	312.7	131.2	10734	949	205	6.20	92.8	672	1487	40.5	144
1966	3447	315.1	131.2	11312	1000	220	6.29	91.8	701	1565	40.5	154
1967	3560	317.1	130.1	11907	1036	235	6.37	91.6	718	1647	39.7	164
1968	3751	319.0	129.9	12531	1092	252	6.46	90.8	780	1728	39.7	177
1969	3991	321.2	131.1	13187	1170	268	6.55	90.9	851	1816	40.7	188
1970	4201	323.5	131.7	13892	1238	286	6.64	89.6	899	1916	41.3	201
1971	4344	325.8	131.7	14635	1284	305	6.75	87.2	919	2031	41.1	214
1972	4544	327.8	131.4	15405	1336	327	6.86	87.0	963	2145	40.3	229
1973	4832	329.7	133.0	16203	1403	346	6.97	86.6	1043	2258	40.7	243
1974	4947	331.2	133.8	17031	1394	366	7.08	86.6	1064	2371	41.1	257
1975	4917	332.6	132.5	17810	1328	372	7.20	86.4	1011	2466	40.1	262
1976	5143	333.7	131.9	18562	1355	381	7.29	86.0	1078	2550	39.3	267
1977	5286	334.7	133.3	19317	1376	394	7.39	86.0	1103	2630	38.4	275
1978	5449	337.3	133.6	20063	1390	403	7.48	86.2	1122	2702	38.2	282
1979	5647	338.5	135.0	20826	1451	414	7.58	86.0	1162	2777	38.1	290
1980	5734	340.0	135.2	21604	1490	430	7.68	85.7	1158	2848	37.7	300
1981	5743	341.2	134.0	22369	1426	446	7.77	85.7	1142	2923	36.3	311
1982	5799	341.5	133.2	23104	1391	462	7.85	85.7	1122	2983	35.2	321
1983	5899	342.3	133.2	23803	1416	490	7.94	85.3	1132	3036	34.0	340
1984	6045	342.8	133.5	24495	1429	508	8.03	85.5	1160	3085	33.5	351
1985	6199	343.4	134.2	25166	1461	524	8.12	85.4	1190	3137	33.4	361
1986	6373	344.1	135.7	25847	1498	542	8.21	85.3	1211	3195	33.3	377
1987	6555	344.8	137.3	26535	1590	562	8.29	85.3	1227	3263	33.3	392
1988	6835	345.9	139.8	27301	1727	588	8.38	84.9	1292	3349	33.6	412
1989	7087	347.3	142.0	28161	1836	610	8.47	84.7	1344	3429	34.0	428
1990	7296	349.4	145.2	29023	1913	636	8.56	84.5	1378	3527	34.5	444
1991	7761	367.7	152.9	30502	1966	652	8.67	88.5	1398	3658	36.3	451
1992	7851	369.3	150.7	31415	1949	674	8.78	87.9	1391	3755	34.7	461
1993	7827	370.7	148.6	32287	1826	744	8.89	87.3	1340	3830	33.2	511

Year	Y_N	N	L_N	K_N	I	R_{Nt-2}	H/L	Z	Y_M	K_M	L_M	R_{Mt-2}
	National economy								Manufacturing			
1994	8047	371.8	148.3	33076	1865	770	9.00	86.7	1403	3880	31.8	523
1995	8258	372.7	149.3	33851	1932	785	9.11	85.5	1439	3923	31.1	531
1996	8408	373.7	150.3	34649	1966	813	9.18	86.0	1437	3970	29.4	544
1997	8639	374.6	151.7	35452	2027	829	9.25	86.1	1497	4026	29.4	554
1998	8897	375.5	154.1	36291	2163	842	9.32	85.7	1536	4093	29.7	562
1999	9171	376.6	157.3	37207	2270	855	9.39	85.2	1571	4171	29.5	573
2000	9530	378.0	159.7	38191	2369	885	9.46	84.9	1653	4256	29.5	592
2001	9719	379.7	162.0	39246	2388	928	9.57	84.3	1668	4342	29.5	624
2002	9833	381.7	163.1	40271	2371	961	9.68	84.0	1655	4415	29.0	641
2003	9949	383.9	164.8	41266	2400	985	9.79	82.8	1659	4470	28.4	657
2004	10180	386.2	166.3	42238	2468	1022	9.90	83.8	1699	4511	27.9	679
2005	10362	388.5	169.1	43234	2544	1060	10.01	82.8	1725	4549	27.5	698
2006	10670	390.6	172.2	44282	2691	1110	10.07	82.3	1792	4590	27.3	725
2007	10961	392.7	175.2	45513	2831	1162	10.14	81.5	1839	4645	27.3	731
2008	11023	393.1	177.0	46897	2788	1209	10.20	81.3	1813	4772	27.2	748
1991*	7303	351.8	145.2	29385	1884	-	-	84.1	1380	3611	34.1	-

* Excluding the former GDR.

PPP conversion rates. USD 1 = PPS 0.92 for GDP, 0.87 for MVA and 0.76 for fixed assets and investment.

Source: see Appendix 1a.

Appendix 2b

Some indicators determining demand and supply in the European Union

Year	Exports	Imports	C	GDP deflator <i>2000=1</i>	Price indices (2000=1)				P_t	V_t	U <i>thou-</i> <i>sands</i>
	<i>USD 10⁹</i>				P_E	P_I	P_M	P_C			
1960	318	309	2012	0.127	0.225	0.211	0.199	0.119	1	1.81	2978
1961	336	331	2122	0.130	0.223	0.208	0.205	0.122	1.006	1.75	2539
1962	352	354	2236	0.136	0.224	0.211	0.211	0.125	0.996	1.68	2436
1963	375	386	2360	0.140	0.229	0.212	0.214	0.130	1.013	1.63	2402
1964	409	421	2460	0.147	0.235	0.220	0.220	0.135	1.002	1.57	2186
1965	443	451	2564	0.153	0.239	0.228	0.227	0.141	0.983	1.54	2465
1966	477	481	2666	0.158	0.243	0.229	0.230	0.147	0.995	1.48	2611
1967	502	504	2764	0.161	0.247	0.224	0.231	0.152	1.035	1.48	3237
1968	556	554	2865	0.166	0.252	0.232	0.225	0.158	1.019	1.61	3210

Year	Exports	Imports	C	GDP deflator 2000=1	Price indices (2000=1)				P_t	V_t	U thou- sands
	USD 10 ⁹				P_E	P_I	P_M	P_C			
1969	621	628	3023	0.175	0.264	0.241	0.234	0.164	1.027	1.59	2857
1970	674	692	3156	0.187	0.279	0.254	0.250	0.172	1.030	1.59	2676
1971	724	730	3327	0.200	0.289	0.263	0.265	0.182	1.031	1.43	2966
1972	780	798	3487	0.213	0.297	0.265	0.277	0.194	1.052	1.39	3388
1973	865	883	3660	0.228	0.321	0.290	0.291	0.210	1.038	1.24	3130
1974	924	908	3735	0.251	0.393	0.382	0.320	0.235	0.965	1.20	3422
1975	892	862	3821	0.281	0.420	0.406	0.355	0.263	0.970	1.14	5145
1976	981	957	3963	0.305	0.453	0.448	0.376	0.290	0.948	1.23	5931
1977	1039	980	4048	0.332	0.534	0.480	0.408	0.318	1.044	1.18	6528
1978	1096	1025	4180	0.357	0.490	0.487	0.440	0.339	0.944	1.06	6947
1979	1168	1125	4330	0.388	0.531	0.536	0.473	0.366	0.930	0.959	7008
1980	1182	1145	4416	0.428	0.598	0.616	0.513	0.406	0.911	0.918	7625
1981	1228	1116	4441	0.468	0.655	0.703	0.548	0.451	0.874	1.13	9939
1982	1246	1133	4489	0.510	0.707	0.752	0.601	0.496	0.882	1.25	11851
1983	1280	1146	4553	0.548	0.747	0.792	0.643	0.535	0.885	1.37	13561
1984	1379	1217	4624	0.581	0.798	0.852	0.676	0.573	0.879	1.50	14283
1985	1442	1274	4731	0.612	0.832	0.878	0.716	0.607	0.889	1.54	14008
1986	1458	1338	4900	0.643	0.789	0.781	0.764	0.628	0.947	1.19	14918
1987	1517	1445	5078	0.667	0.784	0.765	0.784	0.648	0.962	1.02	15051
1988	1604	1569	5291	0.692	0.805	0.778	0.807	0.672	0.971	0.988	14142
1989	1725	1706	5445	0.725	0.948	0.823	0.830	0.706	1.081	1.04	13074
1990	1840	1809	5566	0.833	0.855	0.825	0.860	0.746	0.972	0.898	12368
1991	1933	1905	5916	0.801	0.864	0.834	0.879	0.786	0.972	0.911	13752
1992	1935	1971	6022	0.834	0.866	0.830	0.905	0.819	0.978	0.861	15316
1993	1967	1921	6019	0.863	0.892	0.849	0.923	0.850	0.986	0.963	16646
1994	2144	2069	6116	0.885	0.906	0.868	0.932	0.877	0.979	0.958	17306
1995	2319	2212	6256	0.911	0.935	0.899	0.964	0.903	0.976	0.889	16842
1996	2435	2307	6328	0.934	0.933	0.903	0.986	0.924	0.969	0.889	17109
1997	2680	2526	6446	0.952	0.958	0.932	0.989	0.942	0.964	0.971	16817
1998	2857	2781	6631	0.971	0.964	0.933	0.998	0.959	0.969	0.986	16041
1999	3013	2994	6846	0.985	0.964	0.937	0.999	0.973	0.965	1.04	14909
2000	3375	3329	7018	1	1	1	1	1	0.938	1.17	13559
2001	3497	3412	7172	1.017	1.002	0.997	1	1.029	0.943	1.21	12953
2002	3564	3452	7299	1.041	0.997	0.976	1.010	1.055	0.959	1.13	13747
2003	3605	3549	7418	1.048	0.976	0.947	0.992	1.079	0.967	0.958	14541
2004	3861	3795	7558	1.072	0.985	0.961	0.995	1.099	0.962	0.876	14932

Year	Exports	Imports	C	GDP deflator 2000=1	Price indices (2000=1)				P_t	V_t	U <i>thou-</i> <i>sands</i>
	USD 10 ⁹				P_E	P_I	P_M	P_C			
2005	4074	4028	7699	1.091	1.006	0.992	0.997	1.123	0.951	0.888	15197
2006	4431	4374	7853	1.115	1.033	1.029	1.001	1.149	0.942	0.885	14554
2007	4647	4584	8001	1.143	1.050	1.040	1.025	1.178	0.947	0.816	13349
2008	4695	4611	8064	1.134	1.069	1.068	1.002	1.219	0.939	0.796	13701
1991*	1869	1880	5720	-	-	-	-	-	-	-	12859

* Excluding the former GDR.

PPP conversion rate. USD 1 = PPS 0.98 for consumption.

Sources: see Appendix 1a, as well as Brian R. Mitchell, International Historical Statistics: Europe 1750-2000, op. cit., pp. 166-170; IMF, World Economic Outlook database.

Variables

Y_N = gross domestic product in billions of 2000 US dollars, at purchasing power parity (PPP);

N = mid-year population (in millions);

Y_M = manufacturing value added in billions of 2000 US dollars, at PPP;

K_N = average annual gross fixed capital in the national economy, including dwellings, in billions of 2000 US dollars, at PPP;

I = investment (gross fixed capital formation) in billions of 2000 US dollars, at PPP;

K_M = average annual gross fixed capital in manufacturing in billions of 2000 U.S. dollars, at PPP;

L_N = average annual number of persons employed in the national economy (in millions);

L_M = average annual number of persons employed in manufacturing (in millions);

R_{Nt-2} = full-time equivalent (FTE) number of all scientists and engineers engaged in R&D (considering a two-year lag, in thousands);

R_{Mt-2} = FTE number of manufacturing scientists and engineers engaged in R&D (considering a two-year lag, in thousands);

H/L = number of schooling years per capita (for population aged 15 and over);

Z = arable land (in million hectares);

C = consumption (final consumption expenditure) in billions of 2000 US dollars, at PPP;

P_E = export price index;

P_I = import price index;

P_M = price index of manufacturing value added;

P_C = consumer price index;

P_t = terms of trade (P_E/P_I);

V_t = exchange rate, viz. the ratio of actual and PPP values on the basis of national currency/dollar and, for the euro area, from 1999, euros/dollar;

U = unemployment.

Notes

Exports and imports contain goods and services and are expressed in 2000 US dollars at PPP by a conversion rate equivalent to that for GDP. Fixed capital values of the EU should have been partly estimated. The 1960 starting values were defined by the method expounded in an earlier paper by this author.⁴⁵ In the course of data estimations for further years, we added to the former the fixed investments of the preceding year and subtracted a 1.8 percent average real depreciation for both the national economy and manufacturing. The conversion to US dollars was made on the basis of PPP values of investments.

EU-15: Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, Netherlands, Portugal, Spain, Sweden, United Kingdom. Of these countries, Denmark, Sweden and the United Kingdom were not included in the Euro Area.

LITERATURE

1. Balassa, Béla, *The Theory of Economic Integration*, R.D. Irwin, Homewood, Illinois, 1961.
2. Barro, Robert J., and Lee, Jong-Wha, "A New Data Set of Educational Attainment in the World", NBER Working Paper, No. 159022, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Massachusetts, 2010.
3. Buch, Claudia M., Doepke, Joerg and Pierdzioch, Christian, "Business Cycle Volatility in Germany", Kiel Working Paper No. 1129, Kiel Institute for World Economics, 2002.
4. Dunay, Pál, "Monetáris politika", in: Kende, Tamás and Szűcs, Tamás (eds.), *Az Európai Unió politikái*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 117-149.

45 György Simon Jr., "Egy potenciális 'elefánt': India", *Statisztikai Szemle*, Vol. 79, No. 2, 2001, pp. 196-197.

5. Heston, Alan, Summers, Robert and Aten, Bettina, Penn World Table 6.2, Center for International Comparisons of Production, Income and Prices at the University of Pennsylvania (CICUP), Philadelphia, 2006.
6. Horváth, Zoltán, Kézikönyv az Európai Unióról, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.
7. Inada, Ken-Ichi, "Some Structural Characteristics of Turnpike Theorems", Review of Economic Studies, Vol. 31, No. 1, 1964, pp. 43-58.
8. Kaldor, Nicholas, "A Model of Economic Growth", The Economic Journal, Vol. 47, No. 268, 1957, pp. 591-624.
9. Kamps, Christophe, Meier, Carsten-Patrick and Oskamp, Frank, "Wachstum des Produktionspotentials in Deutschland bleibt schwach", Kieler Diskussionsbeiträge, No. 414, Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel, 2004.
10. Ligeti, Zsombor, Gazdasági növekedés és felzárkózás, Ph.D. thesis, BKÁE, Budapest, 2002.
11. Marján, Attila (ed.), Az Európai Unió gazdasága. Minden, amit az EU gazdasági és pénzügyi politikáiról tudni kell, HVG Kiadói Rt., Budapest, 2005.
12. Mátyás, Antal, A modern gazdaságtan története, Aula, Budapest, 1999.
13. Mitchell, Brian R., International Historical Statistics: Europe 1750-2000, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York, 2003.
14. Moravcsik, Andrew, "Preferences and Power in the European Community", Journal of Common Market Studies, Vol. 31, No. 4, 1993, pp. 473-524.
15. Palánkai, Tibor, Economics of Enlarging European Union, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
16. Pogátsa, Zoltán, Álomunió: Európai piac állam nélkül, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.
17. Pupek, Emese, Az Európai Unió integrációtörténete és szakpolitikái, Századvég Kiadó, Budapest, 2010.
18. Siebert, Horst, The German Economy: Beyond the Social Market, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, and Oxford, 2005.
19. Simon, György Jr., "Economic Growth in the European Union", International Problems, Vol. 58, No. 4, 2006, pp. 387-413.
20. Simon, György Jr., "Egy potenciális 'elefánt': India", Statisztikai Szemle, Vol. 79, No. 2, 2001, pp. 178-197.
21. Simon, György Sr., "Basic Questions of Economic Growth Mechanism", Economic Annals, Vol. 53, No. 176, 2008, pp. 7-37.
22. Simon, György Sr., "Inflációs mechanizmus a modern piacgazdaságban", Műhelytanulmányok, 7. sz., MTA KTI, Budapest, 1992.

23. Simon, György Sr., “Növekedésmélet – világmodell – gazdaságfejlesztési stratégia”, *Külgazdaság*, Vol. 49, No. 3, 2005, pp. 31-51.
24. Solow, Robert M., “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1, 1956, pp. 65-94.
25. Solow, Robert M., “Investment and Technical Progress”, in: Kenneth J. Arrow, Samuel Karlin and Patrick Suppes (eds.), *Mathematical Methods in the Social Sciences*, 1959. *Proceedings of the First Stanford Symposium*, Stanford University Press, Stanford, California, 1960, pp. 89-104.
26. Solow, Robert M., “Technical Change and Aggregate Production Function”, *Review of Economics and Statistics*, Vol. 39, No. 3, 1957, pp. 312-320.
27. Stephan, Johannes, *Economic Transition in Hungary and East Germany: Gradualism and Shock Therapy in Catch-up Development*, Macmillan Press Ltd., Houndmills, Basingstoke, Hampshire and St. Martin’s Press, Inc., New York, 1999.
28. Tibor Erdős, *Növekedési potenciál és gazdaságpolitika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
29. Timmer, Marcel, Ypma, Gerard and van Ark, Bart, “PPPs for Industry Output: A New Dataset for International Comparisons”, *EU KLEMS Working Paper No. 16*, Groningen Growth and Development Centre, University of Groningen, 2007.
30. Vanhoudt, Patrick, “Did the European Unification Induce Economic Growth? In Search of Scale-Effects and Persistent Changes”, *Working Paper Series in Economics and Finance*, No. 270, Stockholm School of Economics, 1998.
31. Veress, József (ed.), *Bevezetés a gazdaságpolitikába*, Aula, Budapest, 1997.
32. *World Development Indicators*, The World Bank, Washington, D.C., 2009.

Original in English

Dr. György Simon Jr.

NEMAČKA I EVROPSKA PRIVREDA

APSTRAKT

Nemačka je tradicionalno pokretač evropske privrede i integracije. U ovom radu autor nastoji da njen ekonomski razvoj stavlja u evropski kontekst putem njegovog upoređenja sa dostignućima čitave grupe razvijenijih članica Evropske unije, EU-15, pre sadašnje globalne krize. Autor primenjuje metode statističke analize, kao i modele matematičke ekonomije da bi pokazao kombinirani uticaj zakonitosti mehanizma rasta, ekonomske politike i međunarodnih ekonomskih odnosa na dugoročni razvoj nemačke i evropske privrede. Razmatrajući privredni rast kao centralni problem, on

*Simon G., Nemačka i evropska privreda, MP 1, 2011
(str. 52-98)*

istražuje faktore njegovih odstupanja od stanja ravnoteže, a takođe zakonitosti koji utiču na produktivnost i tehnički progres. Njegov glavni zaključak je da tekuća ekonomska kriza može biti prebrođena uz pomoć ekonomske politike orijentisane prema rastu, koja se zasniva na intenzifikaciji tehničkog progressa i, pre svega, njegove kreativne komponente, što bi stvorilo povoljne uslove za poboljšanje konkurentnosti.

Ključne reči: privredni rast, evropska integracija, produktivnost, tehnički progres, Nemačka.

ULOGA OEBS OPERACIJA NA TERENU U ZEMLJAMA U TRANZICIJI

APSTRAKT

Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS) trenutno ima 18 operacija na terenu u zemljama u tranziciji širom jugoistočne i istočne Evrope, Kavkaza i srednje Azije. Ove operacije imaju oko 3000 članova osoblja i na njih se troši 80 procenata godišnjeg budžeta OEBS-a. Efikasnost ovih operacija u obavljanju njihovih zadataka u svim fazama ciklusa sukoba zavisi od konsenzusa među velikim silama; one takođe koriste i neformalni proces odlučivanja kao dopunu konsenzusu, kako bi fleksibilno odgovorile promenama situacije. Danas su ove operacije suočene sa izazovom pomeranja u globalnom odnosu snaga i njihova budućnost zavisi od rezultata tekućeg bezbednosnog dijaloga koji se vodi u okviru OEBS-a. Taj dijalog je ujedno i prilika za zemlje u tranziciji (uključujući Srbiju) da steknu koristi od reforme operacija OEBS-a na terenu, tako što će one sada postati sposobnije da se bave stvarnim bezbednosnim problemima ovih zemalja.

Ključne reči: OEBS, operacije na terenu, zemlje u tranziciji, velike sile, bezbednosni dijalog.

UVOD

Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS) predstavlja najširi oblik povezivanja država na severnoj hemisferi radi saradnje u bezbednosti. Ova atipična međunarodna organizacija danas broji 56 država članica na prostoru Severne Amerike, Evrope i postsovjetskom području, tj. „od Vankuvera do Vladivostoka“. Uz to, ima i 12 partnera za saradnju, na prostoru od Maroka do Australije. Kažemo da je u pitanju atipična međunarodna

¹ Vladimir Trapara, istraživač pripravnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E-mail adresa: vtrapara@yahoo.com

organizacija, jer joj manjkaju neki od elemenata karakterističnih za tipične međunarodne organizacije. OEBS nema svoj osnivački ugovor u formi pravnog akta koji bi države članice potpisale i ratifikovale i koji bi time proizvodio pravne obaveze, već funkcioniše na osnovu jednog političkih dokumenata koji nisu pravno obavezujući – Najpre Helsinškog završnog akta iz 1975, a zatim Povelje za novu Evropu, usvojene u Parizu 1990. i kasnije menjane i dopunjavane. Zapravo, ova organizacija nije ni bila organizacija od svog početka – krenula je kao konferencija država – Konferencija za bezbednost i saradnju u Evropi (1973-1975), u vreme kada su supersile (SAD i SSSR) uspele da se sporazumeju o bitnim pitanjima koja su opterećivala tadašnju Evropu. Tek nakon Pariske povelje dolazi do obrazovanja stalnih organa, a od 1995. i preimenovanja KEBS u OEBS. Ovoj organizaciji takođe fali i odgovarajući pravni status – kapacitet da zaključuje međunarodne ugovore i poseduje odgovarajuće privilegije i imunitete. Zato je politička vođstva nekih zemalja (pre svega SAD) i ne smatraju međunarodnom organizacijom, već više „instrumentom“ za unapređenje mira i sveobuhvatne bezbednosti. No, sve to u praksi nije joj smetalo da obavlja svoje nadležnosti, jer se upravo na njenom primeru pokazalo da za uspešnost jednog međunarodnog aranžmana nije neophodno da on bude pravno formalizovan, već je važno da iza njega stoji sporazum velikih sila, ključnih igrača u međunarodnim odnosima – u situacijama kada takvog sporazuma nema, i formalno-pravni režimi ostaju mrtvo slovo na papiru i imaju teškoće u funkcionisanju.

Nedostatak pravnog statusa i odsustvo pravne obaveznosti odluka OEBS-a su se zapravo pokazali kao prednost, jer je došao do izražaja neformalni momenat u odlučivanju i delovanju, koji je učinio ovu organizaciju vrlo fleksibilnom u ispunjavanju zadataka koji pokrivaju sve faze ciklusa sukoba – rano upozorenje, preventivna diplomatija, rešavanje sukoba i postkonfliktna rehabilitacija. Iako se odluke na nivou glavnih organa (Ministarskog i Stalnog saveta) usvajaju konsenzusom (koji se često vrlo teško postiže), u praksi se radi o krajnje uopštenim odlukama koje ne bi bile dovoljne za adekvatno delovanje organizacije u praksi, da nema mogućnosti za neformalne i ad hoc poteze koje povlači pre svega Predsedavajući (ministar spoljnih poslova zemlje koja predsedava OEBS-om) u konsultacijama sa državama članicama, kao i šefovi i timovi brojnih kancelarija koje se bave određenim oblastima, te operacija na terenu. Od svog osnivanja do danas, KEBS/OEBS se tako pokazala vrlo prilagodljivom izmenama situacije, kojih je bilo na pretek. Smenjivanja perioda detanta i međunarodne zategnutosti u vreme Hladnog rata, pa kraj Hladnog rata i izazovi koje je on doneo u problemima tranzicije u zemljama bivšeg Istoka, te

krvavi sukobi koji su na nekim područjima izbili; zatim 11. septembar i skretanje pažnje na problem međunarodnog terorizma i konačno, promene u odnosu snaga u svetu do kojih dolazi u poslednjih nekoliko godina – kraj unipolarnog perioda i opadanje globalne moći i uticaja SAD, te jačanje Rusije kao stare/nove velike sile, kao i proširenje i konsolidacija Evropske unije. Sve te promene bitno su uticale na OEBS i njene mogućnosti da obavlja svoje funkcije, za šta je, kao svoj odgovor na promene, ova organizacija razvila niz osobenih mehanizama. Jedan od ključnih, koji i daje prednost ovoj organizaciji u odnosu na neke druge bezbednosne aranžmane, jeste prisustvo na terenu, tamo gde se odigravaju sukobi ili blizu njih. Za to prisustvo glavni instrument su operacije na terenu.

Operacije OEBS-a na terenu istina nisu jedini instrument za delovanje na terenu – ima i drugih, među kojima se izdvajaju posmatračke misije na izborima (koje odašilje ODIHR – Kancelarija za demokratiju i ljudska prava), te misije koje organizuje Visoki komesar za nacionalne manjine. Ipak, tema ovog rada jesu upravo operacije na terenu u zemljama tranzicije, što nije slučajno, jer na njih otpada najveći deo budžeta i ljudstva, a uz to je i njihov domašaj, u poređenju sa svim ostalim aktivnostima OEBS-A, od presudnog značaja. Moramo da priznamo da je naslov ovog rada u neku ruku pleonazmičan, jer glasi „Uloga operacija OEBS-A na terenu u zemljama tranzicije“. Zapravo, sve operacije na terenu su bile i jesu u zemljama tranzicije, štaviše ne ni u svima njima, već samo na prostoru bivše SFRJ i Sovjetskog Saveza (Albanija je jedini izuzetak). Procena onih koji su imali najviše kapaciteta da odlučuju u okviru OEBS bila je da upravo u tim državama ne postoje izgrađeni mehanizmi za rešavanje bezbednosnih problema, već da im u tome treba pomoći pristupom koji podrazumeva sveobuhvatnu i nedeljivu viziju bezbednosti – sveobuhvatno znači da su svi aspekti koji utiču na bezbednost bitni (čuvane tri dimenzije OEBS: vojno-politička, ekonomsko-ekološka i ljudska), a nedeljivo da ako jedan nije bezbedan, onda niko nije bezbedan, što znači da se bilo koji sukob, makar on izbio u najzabačenijem predelu prostora koji OEBS pokriva, neminovno negativno odražava na celi taj prostor. Kasnije ćemo videti i koje su to kritike na račun nedoslednosti OEBS-a u tumačenju ovog pristupa, te neravnoteže među različitim dimenzijama i geografskim područjima (upravo činjenica da su samo pojedine zemlje u tranziciji objekat delovanja na terenu) koju u praksi demonstrira.

U nastavku rada nastojaćemo da opišemo i objasnimo delovanje operacija OEBS na terenu (kako uopšte, tako i pojedinačno) i da dokažemo hipotetičke stavove sa kojima krećemo u istraživanje, a to su:

- Efikasnost operacija na terenu presudno zavisi od spremnosti velikih sila da postignu odgovarajući konsenzus o njihovom delovanju, te od sposobnosti predsedavajućih država i šefova samih operacija da kroz neformalne postupke eventualno nadomeste nedostatke tog konsenzusa;
- Savremene promene u odnosu snaga među velikim silama na evroazijskom prostoru čine reformu OEBS-a i njenih operacija na terenu nužnom da bi se, ako ne povećao, makar zadržao isti stepen efikasnosti delovanja OEBS na terenu.

Naredni deo rada baviće se razmatranjem konkretnih operacija na terenu, a onaj koji sledi nakon njega izvođenjem zaključaka o njima kroz dovođenje istih u vezu sa najnovijim tendencijama u razvoju bezbednosnih procesa i odnosa u Evropi, te kritikom delovanja ovih operacija, a sve u cilju propitivanja iznetih hipotetičkih stavova. Nakon toga, kritički ćemo razmotriti predloge poboljšanja koja se u tekućim procesima mogu izvesti, te ukazati na mesto i ulogu Srbije u njima i načine na koje bi ona trebalo da se postavi prema tim procesima.

OPERACIJE NA TERENU

Operacije na terenu KEBS/OEBS počele su da se ustanovljavaju u prvoj polovini devedesetih, kao pragmatičan odgovor na sukobe koji su izbili (najpre na teritoriji bivše SFRJ, a zatim i bivšeg SSSR), da bi se nakon toga počela obraćati pažnja i na druge izazove tranzicije u cilju pre svega ranog upozorenja i sprečavanja sukoba, a zatim doprinosa rešavanju sukoba koji su već izbili, te postkonfliktne rehabilitacije – sve u skladu sa nedeljivim i sveobuhvatnim pristupom bezbednosti koji gaji OEBS. Kao glavni oblik „prijateljske“ intervencije u zemljama prijema, operacije OEBS-a koriste preventivnu diplomatiju, jer isključuju prinudu kao sredstvo.² Otuda i ocene o njihovoj relativnoj neefikasnosti u rešavanju sukoba i mešovitim rezultatima u postkonfliktnoj rehabilitaciji, (istina, pokazale su se nešto uspešnije u prevenciji sukoba, mada ne i kada su u pitanju „zamrznuti“ sukobi) jer nemaju odgovarajuće „štapove i šargarepe“ neophodne za veću efikasnost na tom planu.³ Za sada, nema standardnih smernica po kojima funkcionišu operacije

2 Videti: Victor-Yves Ghebali, “The OSCE Long-Term Mission Experience, 1992-2004: A Global Assessment”, in: Victor-Yves Ghebali and Daniel Warner (eds.), *The Politico-Military Dimension of the OSCE: Arms Control and Conflict Management Issues*, PSIO, HEI, Geneva, 2005, p. 12, Internet: http://graduateinstitute.ch/webdav/site/iheid/shared/iheid/514/OSCE_2.05.pdf 12/01/2011

3 Ibid., pp. 12-13.

na terenu, osim vrlo uopštenih načela iz Istanbulske povelje za evropsku bezbednost iz 1999 (članovi 37-41).⁴ Operacije na terenu ustanovljava Stalni savet, koji odlučuje i o njihovom mandatu i budžetu. Vođenje ovih operacija obezbeđuju Stalni savet i Predsedavajući. Međunarodni zvaničnici u okviru operacija su diplomate prekomandovane od strane država članica, koje one i plaćaju. To smanjuje troškove operacija za OEBS, ali pravi problem u vidu upražnjenih mesta, česte rotacije službenika i njihovog nedovoljnog treninga, a u praksi narušava i ravnomernu geografsku raspodelu (preko 40 posto pripadnika osoblja ovih operacija je iz SAD, Velike Britanije, Francuske i Nemačke).⁵ Pošto OEBS nema odgovarajući međunarodno-pravni kapacitet da zaključi ugovor koji bi regulisao diplomatske privilegije i imunitete, operacije funkcionišu na osnovu memoranduma o sporazumevanju, koje zaključuju sa vlastima države prijema.⁶ Šef operacije rukovodi operacijom i podnosi tri vrste izveštaja – o preduzetim aktivnostima, o događajima i uočenim incidentima, kao i analize određenih tema. Izveštaji se podnose u određenim vremenskim razmacima (nedeljno, mesečno, dvomesečno) Centru za sprečavanje sukoba, Stalnom savetu (što će reći svim državama članicama), kao i sekretarijatima drugih međunarodnih organizacija, partnera OEBS. Šefa određuje Predsedavajući. Jednom godišnje se svi šefovi operacija sastaju u Beču.⁷

U toku osamnaestogodišnje istorije ovakvog delovanja KEBS/OEBS na terenu, ustanovljena je ukupno 31 operacija, od kojih je 18 i danas aktivno.⁸ Trenutno se u okviru njih nalazi oko 3000 pripadnika osoblja (što međunarodnog, što lokalnog) – dakle, znatno više od broja osoblja u institucijama OEBS – i na ove operacije ide oko 80 posto ukupnog budžeta OEBS. Koje su to glavne delatnosti kojima se bave ove operacije, videćemo kroz njihov pojedinačni pregled. Pre toga valja reći da se operacije, kako prošle,

4 Videti: Dragan Simić, *Nauka o bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, str. 172. Pre pomenute Povelje, operacije su vođene smernicama koje su se odnosile na različite vrste ovih operacija, a prvobitno su bile sadržane u Helsinškom dokumentu iz 1992. Videti: Internet: <http://www.osce.org/mc/39530> 10/03/2011

5 Videti: Victor-Yves Ghebali, "The OSCE Long-Term Mission Experience, 1992-2004: A Global Assessment", op. cit., p. 16.

6 Ibid., p. 17.

7 Ibid., pp. 17-18.

8 Osnovne podatke o svim prošlim i sadašnjim operacijama moguće je naći na sajtu OEBS: <http://www.osce.org/> u rubrici „Field operations“. Tu se nalaze i linkovi ka sajtu svake od tekućih operacija, na kojima je kroz cesti, saopštenja i publikacije moguće pratiti aktuelna dešavanja u vezi sa delovanjem svake pojedinačne operacije.

tako i tekuće, prilično razlikuju u pogledu veličine, budžeta, mandata, te konteksta u kome deluju, što nameće potrebu njihove klasifikacije. Autori obično klasifikuju operacije OEBS-a na osnovu mesta koje imaju u ciklusu sukoba (da li je to rano upozorenje i prevencija sukoba, rešavanje sukoba, ili pak postkonfliktna rehabilitacija), eventualno dopunjujući ovaj nekim drugim kriterijumima. Mi ćemo se pozvati na klasifikaciju koju je napravio Wolfgang Zellner, direktor Centra za proučavanje OEBS-a u Hamburgu. Koristeći kriterijume veličine i strukture operacija, te njihovog položaja u ciklusu eskalacije sukoba, on razlikuje 3 tipa operacija:

- Tip 1: usmerene na rano upozorenje i prevenciju sukoba, kao i rešavanje sukoba u fazi nestabilnog mira, rane krize i mogućnosti eskalacije (Estonija, Letonija, SRJ/Sandžak, Kosovo i Vojvodina, Makedonija, Ukrajina, Tadžikistan, Gruzija, Čečenija, Albanija, Kosovo/verifikatori, Moldavija i Konferencija u Minsku/Nagorno-Karabah);
- Tip 2: velike misije za postkonfliktnu rehabilitaciju (BiH, Hrvatska, Albanija, Srbija i Crna Gora, Kosovo i Makedonija);
- Tip 3: misije koje se bave evoluirajućom tranzicijom u situaciji nestabilnog mira, nepovezane ili labavo povezane sa konkretnim sukobima (Belorusija, Kazahstan, Kirgistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Azerbejdžan, Jermenija, Ukrajina/projektni koordinator).⁹ Radi preglednosti, ovde će biti izložene ove operacije geografskim redosledom, počev od onih u Jugoistočnoj Evropi, preko istočnoevropskih i zakavkaskih, pa do operacija na prostoru srednje Azije, idući od države do države.

Srbija. Prva operacija tadašnje KEBS na terenu pod nazivom „misija dugog trajanja“ ustanovljena je u avgustu 1992. u SR Jugoslaviji, a za područja Vojvodine, Sandžaka i Kosova. Osnovni zadaci su joj bili unapređivanje dijaloga između vlasti i predstavnika stanovništva i zajednica u pomenutim regionima, kao i prikupljanje informacija o svim aspektima relevantnim za kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda i promovisanje rešenja za ove probleme. Sama činjenica da je KEBS svoje prisustvo u sukobu na prostoru SFRJ započela na teritoriji Srbije, koja nije formalno bila u ratu i na čijoj se teritoriji rat nije vodio, pokazuje da je ova operacija sledila platformu Zapada po kojoj je Srbija glavni krivac za rat i čiju unutrašnju situaciju valja kontrolisati, da bi se sprečilo da se sukob sa teritorija Bosne i Hrvatske prelije

9 Videti: Wolfgang Zellner, „The Future Development of OSCE Field Missions“, in: Victor-Yves Gheblali and Daniel Warner (eds.), *The Politico-Military Dimension of the OSCE: Arms Control and Conflict Management Issues*, op. cit., pp. 35-42.

na teritoriju Srbije eventualnim nasilnim akcijama beogradskog režima protiv nacionalnih manjina u tri regiona. Ova misija imala je svoja regionalna sedišta u Subotici, Novom Pazaru i Prištini, kao i zajedničku kancelariju u Beogradu. Broj njenog osoblja nikad nije prešao 20. Delovala je na teritoriji države koja nije učesnik KEBS (jer je SRJ prethodno izbačena); ta činjenica, kao i podozrenje vlasti u Beogradu o stvarnim namerama misije, doveli su do odbijanja Beograda da produži memorandum o sporazumevanju i time otkazivanja gostoprimstva misiji. Ona je prestala sa radom već u julu 1993. Srbija je tek u jesen 1998. postala zemlja prijema nove misije OEBS-a. U pitanju je Verifikaciona misija na Kosovu, koja se svojim brojem osoblja i zadacima koje je obavljala, te osetljivošću situacije usred koje je odaslana, izdvaja kao specifična u odnosu na sve ostale operacije OEBS-a. Sporazum sa beogradskim vlastima predviđao je odašiljanje 2000 nenaoružanih verifikatora iz država OEBS-a, iako će ih u praksi biti najviše 1500 (u februaru 1999). Osnovni zadatak misije bio je da nadgleda postupanje svih strana na Kosovu u skladu sa Rezolucijom 1199 SB UN o prekidu vatre između srpske i jugoslovenske vojske i policije i albanske OVK. O napretku i/ili njegovom izostanku trebalo je da obaveštava organe OEBS, UN i druga međunarodna tela. Rad misije bio je otežan usled činjenice da oružana neprijateljstva između dve strane u sukobu nisu prestala nakon oktobra 1998, već su se nastavila i progresivno pojačavala do marta 1999. kada se misija povlači pod izgovorom pogoršane bezbednosne situacije. Zapravo, uloga ove misije u kosovskom sukobu je vrlo protivrečna, što pokazuje i „slučaj Račak“ iz januara 1999. kada su verifikatori proglasili obračun srpskih policijskih snaga sa naoružanim albanskim pobunjenicima „pokoljem nedužnih civila“. Može se reći da je pravi razlog za povlačenje misije bio taj što je ona ispunila svoju ulogu u pripremi situacije na terenu, da bi zatim ustupila mesto NATO-u, organizaciji koja će upotrebom sile tu situaciju suštinski izmeniti. Sama misija je u toku NATO agresije bila privremeno smeštena u Skoplju, da bi je u julu 1999. zamenila Misija OEBS na Kosovu. Nakon promena od 5. oktobra 2000. nove vlasti u Beogradu menjaju spoljnopolitički kurs, pa SR Jugoslavija biva primljena u OEBS u novembru iste godine. U januaru 2001. ustanovljena je Misija OEBS-a u Jugoslaviji, da bi zatim dvaput menjala ime, onako kako se menjalo ime države. Danas misija deluje sa sedištem u Beogradu, kancelarijom u Bujanovcu i centrima za treniranje policije u Novom Pazaru i Zemunu. Pored treniranja multietničke policije, njeni zadaci su, između ostalog: pomoć i ekspertiza vlastima na svim nivoima, kao i zainteresovanim pojedincima, grupama i organizacijama u oblastima demokratizacije i zaštite ljudskih prava, uključujući

i prava manjina; pomoć u oblasti nametanja prava i pravosuđa, te u oblasti medija; savetovanje i podrška po pitanju povratka izbeglica i raseljenih lica, u saradnji sa Visokim komesarom UN za izbeglice. Na čelu misije trenutno se nalazi njen šef Dimitris Kipreos, a pripadnika osoblja trenutno ima 172 (42 međunarodna i 130 lokalnih). Budžet za 2010. godinu iznosi 7,9 miliona evra.

Kosovo. U julu 1999, po ukidanju verifikatorske misije, ustanovljena je Misija OEBS-a na Kosovu, sa zadatkom da pruži doprinos primeni Rezolucije 1244, delujući pod okriljem UNMIK. Danas ova misija ima vrlo razgranatu strukturu, sa više odeljenja, sedištem u Prištini, nekoliko regionalnih centara (Peć, Prizren, Priština, Mitrovica, Gnjilane), te opštinskim timovima u svih 30 kosovskih opština. Ovakva struktura čini je jedinstvenom u odnosu na druge operacije. Na njenom čelu se trenutno nalazi Verner Almhofer. Ima 698 pripadnika osoblja (199 međunarodnih i 499 lokalnih), a budžet za 2010. joj iznosi 23,5 miliona evra; po oba parametra ovo je trenutno najveća operacija OEBS-a na terenu, sa odgovornim i složenim zadacima u oblasti praćenja ljudskih prava, demokratizacije, te izgradnje kapaciteta javne bezbednosti. Nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova u februaru 2008, postavilo se pitanje hoće li biti moguće postići konsenzus u Stalnom savetu OEBS-A radi produženja njenog mandata; za sada to ne predstavlja problem, iako se od januara 2008. mandat misije produžava na mesečnoj, umesto na godišnjoj osnovi.

Crna Gora. Misija ustanovljena u junu 2006, nakon nezavisnosti ove republike. Njeni zadaci se tiču pomoći u promovisanju i sprovođenju načela i obaveza preuzetih prema OEBS-u, kao i u saradnji Crne Gore sa OEBS-om u svim aspektima bezbednosti i stabilnosti. Šef misije je Sarunas Adomavičius. Misija ima 46 članova osoblja (14 međunarodna i 32 lokalna). Budžet za 2010. iznosi 2,4 miliona evra.

Makedonija. Posmatračka (Spillover) misija u Skoplju, najstarija je među postojećim operacijama. Ustanovljena je u avgustu 1992. sa zadatkom sprečavanja preliivanja jugoslovenskog sukoba na Makedoniju i u okviru toga praćenja razvoja duž granice sa Srbijom i u drugim oblastima države prijema gde bi moglo doći do preliivanja dotičnog sukoba. Kako se uskoro pokazalo da je opasnost od izbijanja sukoba u Makedoniji bila preuveličana, postavilo se pitanje potrebe produžavanja ove misije. 1996. godine i makedonske vlasti su postavile ovo pitanje, između ostalog i zbog za Makedoniju ponižavajućih izveštaja o stanju ljudske dimenzije u njoj.¹⁰ Ipak, kolaps države u Albaniji

10 Videti: Victor-Yves Ghebali, "The OSCE Long-Term Mission Experience, 1992-2004: A Global Assessment", op. cit., pp. 22-23.

1997. i eskalacija sukoba na Kosovu 1998-1999. udahnuili su nov život ovoj misiji. Napokon, etnički sukob Makedonaca i Albanaca 2001. zacementirao je neophodnost produžetka trajanja misije, koja sada dobija nove zadatke koji se tiču izgradnje mira, kako je to predviđeno Ohridskim sporazumom iz avgusta 2001. U te zadatke između ostalih spadaju: treniranje policije, bavljenje decentralizacijom, medijima i ombudusmanom, radi povratka stabilnosti i poverenja. U prvom periodu nakon potpisivanja Sporazuma, misija je bila na vrhuncu broja osoblja (oko 300), a njih su štatile NATO trupe. Na čelu misije trenutno se nalazi Hoze Luis Herero. Broj pripadnika osoblja je trenutno 214 (64 međunarodna i 150 lokalnih). Budžet za 2010. iznosi 8,4 miliona evra.

Bosna i Hercegovina. Rekli smo već da su prve misije na terenu ugostile bivše jugoslovenske republike na kojima nije bilo ratnih dejstava (Srbija i Makedonija). To nam pokazuje da u to vreme KEBS još uvek nije bila spremna da se na neposredan način upusti u delovanje na prostorima koji su bili obuhvaćeni oružanim sukobima. Tek nakon okončanja krvavog rata na prostoru BiH potpisivanjem Dejtonskog sporazuma, u decembru 1995. dolazi do ustanovljavanja Misije OEBS-A u BiH sa osetljivim zadacima iz domena postkonfliktne rehabilitacije. Najpre je to bila pomoć u organizovanju izbora 1997, te u izgradnji demokratije i unapređenju ljudskih prava, uz podršku ombudsmanima, da bi naknadno misiji palo u nadležnost da pomogne stranama u sukobu da sprovedu mere regionalne stabilizacije, predviđene odgovarajućim članovima Dejtonskog sporazuma, a koje se tiču kontrole naoružanja i izgradnje poverenja u bezbednosti. Danas misija sa svoja 530 članova (82 međunarodna i 448 lokalnih) spada među najveće, o čemu govori i njen budžet za 2010, koji iznosi 15,3 miliona evra. Šef misije trenutno je Geri Robins, a misija se sastoji od sedišta u Sarajevu, 13 terenskih kancelarija i posebnog tima za Brčko. Buduća uloga ove misije umnogome će zavisiti od spremnosti i sposobnosti političkih vođstava dvaju entiteta i triju naroda da postignu dogovor o rešenjima za funkcionalnu Bosnu i Hercegovinu.

Hrvatska. Nakon okončanja sukoba u Hrvatskoj (putem akcije Oluja i proterivanja većeg dela srpskog civilnog stanovništva), i ova zemlja je ugostila veliku misiju sa ciljem postokfliktne rehabilitacije. Misija OEBS-a u Hrvatskoj ustanovljena je u aprilu 1996. Njeni zadaci bili su, između ostalog: pomoć i ekspertiza vlastima na svim nivoima u oblasti poštovanja ljudskih prava i prava manjina; promovisanje pomirenja, vladavine prava i praćenje razvoja u oblasti zakonodavstva i demokratizacije; kasnije i praćenje sprovođenja zakonodavstva u oblasti povratka izbeglica i raseljenih lica i zaštite manjina. Nakon oktobra 1998, poslata je i civilna policija u oblast hrvatskog Podunavlja.

Sedište misije bilo je u Zagrebu, a regionalna sedišta (kasnije koordinacioni centri) u Kninu i Vukovaru. Nakon ocene da su hrvatske vlasti postigle bitan napredak na poljima kojima se misija bavila, ona prestaje sa radom i u decembru 2007. je zamenjuje Kancelarija OEBS-a u Zagrebu. Obim njene nadležnosti bitno je manji i svodi se na praćenje situacije po pitanju suđenja za ratne zločine od strane lokalnih sudova, te na izveštavanje o primeni stambenih programa. Šef misije trenutno je Hoze Enrike Horkahada. Broj osoblja je 21 član (5 međunarodnih i 16 lokalnih). Budžet za 2010. je 1,6 miliona evra. Valja reći da je ova misija usled ocene o ispunjenju njenih zadataka praktično pred gašenjem i da će do njega verovatno doći neposredno pred ili nakon prijema Hrvatske u EU, koji se uskoro očekuje.

Albanija. Tranzicioni problemi u Albaniji u prvoj polovini devedesetih prozrokovali su velike teškoće u stabilnom funkcionisanju države. Taj proces kulminirao je nakon urušavanja mreže piramidalnih banaka, pa se 1997. zemlja praktično našla usred građanskog rata. Prisustvo OEBS-a u Albaniji ustanovljeno je u martu 1997. kao reakcija na ovakvo stanje. Albanija je insistirala na reči „prisustvo“ umesto „misija“ da bi naglasila da se njena situacija razlikuje od etničkog sukoba na prostoru bivše SFRJ. Delovanje ovog prisustva u toku 1997. išlo je paralelno sa odvijanjem vojne operacije „Alba“, koju je predvodila Italija i koja je dala odlučujući doprinos u zaustavljanju sukoba. Samo prisustvo OEBS-a je postiglo veliki uspeh u organizovanju izbora u junu 1997, na kojima su pobedili do tada opozicioni socijalisti. Nakon toga dolazi do postepenog poboljšanja situacije, u čemu Prisustvo OEBS-a ima bitnu ulogu, uspešno se prilagođavajući promenama situacije i obavljajući zadatke kao što su: savetovanje i pomoć u oblastima demokratizacije, medija i ljudskih prava, kao i pripreme i posmatranja izbora; nadgledanje prikupljanja malog oružja (što je dalo samo delimične rezultate); od 1998. i eskalacije sukoba na Kosovu, praćenje situacije na granici sa SRJ. Danas se Prisustvo OEBS-a relativno uspešno bavi: reformom zakonodavstva i pravosuđa, regionalnom reformom, izbornim reformama, izgradnjom kapaciteta parlamenta, borbom protiv trafikinga i korupcije, nezavisnošću medija, promovisanjem dobre vladavine i jačanja civilnog društva, pomoći policiji (posebno graničnoj), itd. Sedište Prisustva je u Tirani, a terenske stanice u Đirokasteru, Kukešu, Skadru i Valoni. Na čelu se nalazi šef Eugen Volfart. Prisustvo ima 97 pripadnika osoblja (22 međunarodna i 75 lokalnih). Budžet za 2010. iznosi 3,3 miliona evra.

Estonija. U ovoj bivšoj sovjetskoj republici, sa značajnim brojem pripadnika ruske nacionalne manjine, Misija KEBS ustanovljena je u decembru

1992. sa zadatkom daljeg unapređenja integracije i boljeg razumevanja između zajednica u Estoniji i, u okviru toga, prikupljanja informacija, davanja tehničke podrške, podrške obnavljanju civilnog društva itd. Broj članova misije nikad nije prešao 6, a nakon decembra 2001. njen mandat nije obnovljen, uprkos protivljenju Rusije. Kao posebna operacija na terenu, delovao je Predstavnik pri Estonskoj komisiji za vojne penzionere od novembra 1994. pa do gašenja Komisije u septembru 2006.

Letonija. Ova pribaltička država ima još veći broj pripadnika ruske nacionalne manjine i u njoj je Misija KEBS ustanovljena u septembru 1993. da bi se bavila problemima građanstva savetovanjem i davanjem informacija vlastima o njima, te prikupljanjem informacija i izveštavanjem o razvoju u oblasti primene načela, pravila i obaveza preuzetih prema KEBS. Broj članova misije nikad nije prešao 7, a i ona je ugašena u isto vreme kad i estonska, takođe uz protivljenje Rusije. Kao posebna operacija delovao je Predstavnik pri Zajedničkom komitetu Škrunda radarske stanice, uspostavljenom dogovorom Rusije i Letonije – od 1995. do 1999, kada je radarska stanica rasformirana.

Belorusija. U septembru 1997. ustanovljena je Savetodavna i posmatračka grupa u Belorusiji sa ciljem pomoći beloruskim vlastima u procesu demokratizacije i posmatranjem i izveštavanjem o tome. Za razliku od operacija koje smo do sada razmatrali, ova nije delovala u konfliktnoj situaciji, već se bavila deficitom demokratije u periodu vladavine predsednika Lukašenka. Krajem 2002. je rasformirana i zamenjena Kancelarijom u Minsku, koja je proširila delokrug zadataka na: pomoć vlastima u unapređenju ustanova, konsolidaciju vladavine prava i izgradnju veza sa civilnim društvom, u skladu sa načelima i obavezama preuzetim prema OEBS-u; naglasak je stavljen i na ekološke aktivnosti. Najnoviji razvoj situacije u vezi sa ovom misijom je da njen mandat nakon isteka 2010. godine nije obnovljen, usled nepostizanja konsenzusa o tome. Beloruske vlasti su se izjasnile protiv obnavljanja, iako je u toku diplomatska inicijativa Litvanije, predsedavajuće zemlje OEBS, da se ovakav stav izmeni. Poslednji šef misije bio je Benedikt Haler. Misiju su činili on i tim eksperata, ukupno 13 članova (5 međunarodnih i 8 lokalnih). Budžet za 2010. iznosi 1,2 miliona evra. Na teritoriji Belorusije funkcioniše još jedna operacija na terenu, a to je Lični izaslanik Predsedavajućeg pri Konferenciji u Minsku, postavljen u avgustu 1995. da bi predstavljao Predsedavajućeg u pitanjima koja se tiču sukoba oko Nagorno-Karabaha, pomagao istom u postizanju sporazuma o prekidu oružanog sukoba i stvorio uslove za odašiljanje operacije očuvanja mira OEBS sa ciljem postizanja trajnog i sveobuhvatnog rešenja sukoba u svim aspektima. Kako vidimo, i u ovom slučaju je OEBS

izbegla da bude prisutna na samom poprištu sukoba (mada ima asistente na terenu u Bakuu, Jerevanu i Stepankertu), a do odašiljanja pomenute operacije očuvanja mira do danas nije došlo. Rešenja koje je do danas ponudila Konferencija u Minsku nisu prihvaćena ni od jedne od strana u sukobu. Trenutno je na mestu izaslanika Andrej Kasperšik, a njegov tim ima 17 članova (6 međunarodnih i 11 lokalnih). Budžet za 2010. iznosi 1,1 miliona evra.

Ukrajina. Misija u Ukrajini uspostavljena je avgusta 1994. usred zategnute situacije po pitanju Krima, na kome većinu čini rusko stanovništvo. Bavila se analizom i izveštavanjem o svim aspektima situacije na Krimu i predlaganjem rešenja problema, te uspostavljanjem kontakta sa svim relevantnim vlastima i ustanovama, radi prikupljanja informacija i pomoći za prevazilaženje tenzija i unapređenje uzajamnog razumevanja. Iako mala po broju osoblja (koji je sve vreme bio jednocifren), ova misija je do svog gašenja aprila 1999. dala izvestan doprinos u smirivanju situacije. Odlučujući korak u tom pravcu bilo je usvajanje novog ustava Ukrajine, u kome je Krimu garantovana autonomija. Ipak, ukrajinske vlasti su bile nezadovoljne delovanjem ove misije usled njenih negativnih izveštaja o stanju ljudske dimenzije na Krimu i uspele su u nameri da osujete produženje mandata misije i izdejstvuju njenu zamenu Projektnim koordinatorom sa mnogo manjim ovlašćenjima.¹¹ Projektni koordinator nadležan je za novu formu saradnje OEBS i Ukrajine, sa naglaskom na planiranje, sprovođenje i nadgledanje projekata između odgovarajućih vlasti Ukrajine i institucija OEBS-a. Trenutno je na tom mestu Ljubomir Kopaj, a njegov tim broji 44 člana (3 međunarodna i 41 lokalni). Budžet za 2010. iznosi 2,75 miliona evra.

Moldavija. Nakon proglašenja nezavisnosti Moldavije, u ovoj zemlji je došlo do etničkog sukoba, gde je oblast istočno od reke Dnjestar (Transnistrija), naseljena pretežno ruskim stanovništvom, proglasila sopstvenu nezavisnost, koju su kasnije branile ruske mirovne trupe. KEBS ustanovljava Misiju u Moldaviji u februaru 1993, koja se uključuje u traganje za trajnim i sveobuhvatnim rešenjem sukoba, zasnovanom na konsolidaciji nezavisnosti i teritorijalnog integriteta Moldavije, uz uvažavanje specijalnog statusa Transnistrije. U okviru ovoga, misija nastoji da olakša uspostavljanje političkog okvira za dijalog o ovome, prikuplja informacije o situaciji, ohrabri zainteresovane države na pregovore i povlačenje stranih trupa, nudi savetovanje i ekspertizu o pitanjima poput ljudskih i manjinskih prava, demokratizacije, povratka izbeglica i specijalnog statusa za Transnistriju, itd. Ovaj sukob danas

¹¹ Ibid., p. 19.

ima karakter „zamrznutog“ budući da je situacija relativno stabilna, ali trajnog političkog rešenja nema na vidiku, usled nespremnosti strana na kompromis, uključujući i onaj koji su predložili OEBS, Rusija i Ukrajina, da se Moldavija federalizuje. Takođe, ruske trupe su i dalje prisutne na terenu i ta činjenica presudno utiče na sadašnju i buduću ulogu ove operacije OEBS-a. Sedište misije je u Kišinjevu, a ogranak u Tiraspolju. Šef misije je trenutno Filip Remler, a njeno osoblje broji 50 članova (13 međunarodna i 37 lokalnih). Budžet za 2010. godinu je 2,1 milion evra.

Čečenija. Nakon pune eskalacije oružanog sukoba u ruskoj republici Čečeniji krajem 1994, postignut je konsenzus o tome da OEBS i ovde interveniše. Grupa za pomoć u Čečeniji ustanovljena je u aprilu 1994. Njeni zadaci bili su: unapređenje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, podsticanje demokratskih procesa i ustanova, pomoć u pripremi mogućih ustavnih aranžmana i posmatranje izbora; olakšanje dostavljanja humanitarne pomoći; pomaganje oko povratka izbeglica i raseljenih lica; promovisanje mirnog rešavanja krize i stabilizacije situacije u Čečeniji u skladu sa teritorijalnim integritetom RF; podrška stvaranju mehanizama koji bi garantovali vladavinu prava, javnu bezbednost, poredak i zakon. Putem šatl diplomatije, Grupa je 1996. posredovala kod prekida vatre, koji je doveo do okončanja prvog rata.¹² Grupa se privremeno povukla u Moskvu u decembru 1998, usled pogoršanja bezbednosne situacije, dok se lokalno osoblje pomerilo na sever Čečenije, a zatim i u Ingušetiju, nakon obnove oružanih neprijateljstava u septembru 1999. Kratak povratak u Čečeniju je usledio u junu 2001. (Znamenskoe). U martu 2003, grupa je rasformirana, jer nije produžen njen mandat, usled protivljenja Rusije. Naime, uspostavivši svojim trupama na terenu čvrstu kontrolu nad Čečenijom, Rusija je stala na stanovište da uloga OEBS-a u posredovanje radi postizanja političkog rešenja više nije potrebna, te da bi Grupa ubuduće trebalo da se bavi samo humanitarnim pitanjima; čak i u toj oblasti, Rusija je imala primedbe na objektivnost dotadašnjih izveštaja Grupe.¹³

Jermenija. Kancelarija u Jerevanu ustanovljena je u julu 1999. i obavlja rutinske zadatke: unapređenje primene načela i obaveza preuzetih prema OEBS-u, kao i saradnje Jermenije sa OEBS-om u svim aspektima; olakšanje

12 Videti: *Module 2. OSCE Mission and Other Field Activity Structures and Functions*, Developed by United States Institute of Peace, p. 37, Internet: <http://react.usip.org/downloads/Module2.pdf> 12/01/2011

13 Videti: Victor-Yves Ghebali, “The OSCE Long-Term Mission Experience, 1992-2004: A Global Assessment“, op. cit., pp. 21-22.

kontakata, koordinacija aktivnosti i unapređenje razmene informacija sa predsedavajućim OEBS-a i sa drugim međunarodnim telima; uspostavljanje i održavanje kontakata sa lokalnim vlastima, univerzitetima i nevladinim sektorom. Na čelu joj se trenutno nalazi Sergej Kapinos, a ima 47 članova osoblja (7 međunarodnih i 40 lokalnih). Budžet za 2010. je 2,8 miliona evra.

Azerbejdžan. Kancelarija u Bakuu ustanovljena je decembra 1999. i bavi se sličnim rutinskim zadacima kao i Kancelarija u Jerevanu. Njen šef je trenutno Bilge Cankorel, a broji 39 pripadnika osoblja (12 međunarodnih i 27 lokalnih). Budžet za 2010. iznosi 2,8 miliona evra. Iako na teritoriji Azerbejdžana postoji jedan „zamrznuti“ sukob (oko Nagorno-Karabaha, koji je faktički izuzet iz kontrole Azerbejdžana i iz koga je početkom devedesetih proterano celokupno azersko stanovništvo), već smo rekli da se OEBS njime bavi putem Ličnog izaslanika Predsedavajućeg pri Konferenciji u Minsku.

Gruzija. Primer još jednog angažovanja KEBS/OEBS na terenu usred zamrznutog sukoba, bila je i Misija u Gruziji, ustanovljena u novembru 1992. nakon prekida vatre između gruzijskih snaga i snaga otcepljene Južne Osetije. Uspešno eliminisavši kontrolu nad svojim teritorijama od strane Gruzije, provincije Južna Osetija i Abhazija su stekle faktičku nezavisnost, uz zaštitu ruskih mirovnih trupa. U takvim uslovima, zadaci ove misije bili su podeljeni u tri grupe (za gruzijsko-abhaski, gruzijsko-osetinski sukob, te za Gruziju u celini), a ukratko se mogu svesti na: unapređenje pregovora među stranama u sukobu radi postizanja mirnog političkog rešenja; kasnije – unapređenje poštovanja ljudskih prava i izgradnja demokratskih ustanova širom zemlje; praćenje slobode medija; olakšanje saradnje među stranama i posmatranje zajedničkih mirovnih snaga. Nakon obnavljanja sukoba u Čečeniji 1999. ovim zadacima pridodata je i podrška graničnoj policiji u oblasti granice sa ruskim republikama Čečenijom, Ingušetijom i Dagestanom, što je trajalo do 2004, kada je Rusija odbila da pristane na produžetak mandata za ovu ulogu. U toku 2004. Misija je bezuspešno pokušala da posreduje između gruzijskog predesednika Sakašvilija i adžarskog političkog lidera Abašidzea; nakon što je Gruzija vratila kontrolu nad Adžarijom, misija je imala ulogu u smirivanju tenzija u ovoj provinciji. Situacija se radikalno menja u avgustu 2008. kada Sakašvili započinje oružanu kampanju protiv Južne Osetije. Rusija munjevito reaguje, izbacuje gruzijske trupe iz Južne Osetije i okupira deo Gruzije, dok Abhazija proširuje kontrolu na jedan deo gruzijske teritorije koji do tada nije bio u sastavu Abhazije. Uskoro dolazi i do priznanja faktičkog stanja na terenu od strane Rusije, tj. ona priznaje nezavisnost Južne Osetije i Abhazije. Ovaj rat bacio je OEBS u najtežu krizu od svog nastanka, ali i dao priliku za pokretanje

procesa reforme ove organizacije i njenog delovanja. Sama misija pokazala se nemoćnom da spreči ovaj sukob i, da bi se dopunila njena uloga, u okviru OEBS se postiže saglasnost o odašiljanju vojnih posmatrača koji bi nadzirali poštovanje prihvaćenog prekida vatre, ali kojima je od početka bio onemogućen pristup u područja na kojima se odigrao nasilni sukob.¹⁴ Konsenzus oko produženja misije, pak, nije mogao da bude postignut, jer se Rusija nije složila sa tim da se njen mandat i dalje odnosi na celu dotadašnju teritoriju Gruzije, uključujući i otepljene republike. Zato se ona povlači krajem 2008, a za njom i vojni posmatrači u junu 2009. U trenutku kad je završavala mandat, misija je imala 183 pripadnika osoblja (46 međunarodnih, 137 lokalnih) i godišnji budžet od 9,2 miliona evra, a poslednji njen šef bio je Teri Hakala. Sedište joj se nalazilo u Tbilisiju, a ogranak u Chinvaliju (evakuisan u vreme izbijanja rata). Obnavljanje prisustva OEBS-a na terenu u Gruziji je jedno od glavnih pitanja na dnevnom redu ove organizacije, a da li će do toga i doći zavisice pre svega od toka i rezultata globalnog dijaloga Rusije i zapadnih sila o preuređenju bezbednosnih odnosa na evroazijskom prostoru i reformi OEBS-a, o čemu će kasnije nešto više reći.

Uzbekistan. Delovanje OEBS-a na terenu u srednjoj Aziji je specifično, jer uglavnom nije bilo povezano s nekim konkretnim sukobima (osim u Tadžikistanu), već sa izazovima koje je nosila sa sobom tranzicija na tom geografski izolovanom području, a koji su se pre svega ogledali u poteškoćama sa razvojem demokratskih procesa. Uz uvažavanje te specifičnosti, u glavnom gradu centralne države ovog regiona, Taškentu, u martu 1995. ustanovljena je Kancelarija za vezu, da bi pokrivala ceo region. Kasnije je zamenjena „centrima“ u pojedinačnim državama. U samom Uzbekistanu je u decembru 2000. ustanovljen Centar u Taškentu, koji će delovati do kraja 2005. Njegovi zadaci ticali su se unapređenja poštovanja obaveza preuzetih prema OEBS-u i u vezi s tim održavanja kontakta i razmena informacija sa relevantnim ustanovama. U junu 2006, umesto ovog centra, postavljen je Projektni koordinator u Uzbekistanu, sa zadacima: da pomogne vladi u naporima da osigura bezbednost i stabilnost, uključujući borbu protiv terorizma, nasilnog ekstremizma, trgovine

14 Videti: *Module 2. OSCE Mission and Other Field Activity Structures and Functiones*, op. cit., pp. 49-50. Nije, doduše, isključeno da je i gruzijski režim zadovoljan zbog ovakvog raspleta, jer je u misiji OEBS-a mogao da vidi ruski instrument. O problemu koji za operacije OEBS-a na terenu uopšte predstavlja gašenje gruzijske operacije, videti: Jean-Cristophe Peuch, *Is the Bell Tolling for Un, Osce Missions?*, Internet: http://www.cesran.org/index.php?option=com_content&view=article&id=392:is-the-bell-tolling-for-un-osce-missions 12/01/2011.

drogom i drugih pretnji; da podrži njene ekonomske i ekološke napore; da joj pomogne u ispunjavanju obaveza preuzetih prema OEBS-u, uključujući izgradnju civilnog društva. Kao što vidimo, a to je obeležje svih operacija na prostoru srednje Azije, naglasak je na drugoj dimenziji OEBS-a (ekonomska i ekološka dimenzija), a kao jedan od prioriteta ističe se i borba protiv terorizma i trgovine drogom, što je logično, jer se tri države ovog regiona (uključujući i Uzbekistan) graniče sa Avganistanom koji je veliki izvoznik ovih „proizvoda“. Projektni koordinator trenutno je Istvan Vencel, a njegov tim čini 20 članova (2 međunarodna i 18 lokalnih). Budžet za 2010. godinu je 1,9 miliona evra.

Tadžikistan. Jedini slučaj konkretnog sukoba na prostoru srednje Azije u koji se KEBS/OEBS aktivno uključila, bio je građanski rat u Tadžikistanu početkom devedesetih. U decembru 1993. ustanovljena je Misija u Tadžikistanu, koja je imala zapaženu ulogu u formiranju Komisije za nacionalno pomirenje 1997. godine.¹⁵ Nakon ocene da je kroz delovanje ove Komisije vraćena relativna stabilnost u državu, u septembru 2002. misija je preimenovana u Centar u Dušanbeu koji će nakon toga obavljati slične zadatke kao i pomenuti Centar u Taškentu. U junu 2008. ovaj centar zamenjuje Kancelarija u Tadžikistanu. Ona obavlja rutinske zadatke sa ciljem unapređenja primene načela i obaveza preuzetih prema OEBS-u, kao i saradnje Tadžikistana sa OEBS-om, u svim aspektima; tu je naravno i pomoć u razvoju zajedničkog pristupa problemima i pretnjama bezbednosti, uključujući i kontrolu granice, anti-trafiking i sl; zatim, podrška naporima Tadžikistana da razvije ekonomsku i ekološku dimenziju, kao i ljudsku dimenziju ispunjavanja obaveza preuzetih prema OEBS-u; itd. Šef Kancelarije trenutno je Ivar Viki, a ona ima 158 članova (28 međunarodnih i 130 lokalnih). Budžet za 2010. je 5,9 miliona evra.

Turkmenistan. Centar u Ašhabadu ustanovljen je u julu 1998. i obavlja rutinske ciljeve koji se tiču unapređenja primene načela i obaveza preuzetih prema OEBS-u, kao i saradnje Turkmenistana sa OEBS-om, u svim aspektima. Valja naglasiti da se i Turkmenistan graniči sa Avganistanom, te da je jedan od prioriteta u delovanju i ovog centra borba protiv terorizma i trafikinga (kao i u Uzbekistanu i Tadžikistanu). Uz to, Turkmenistan je od svih država u regionu imao najveći nedostatak demokratskih procedura do smrti njegovog višegodišnjeg autoritarnog predsednika 2006, pa se napori čine i povodom popravljavanja situacije i na tom planu. Šef centra trenutno je Arsim Zekoli, a ona broji 24 člana (5 međunarodnih i 19 lokalnih). Budžet za 2010. je 1,4 miliona evra.

¹⁵ Ibid., p. 22.

Kirgistan. Centar u Biškeku ustanovljen je u februaru 2000. i obavlja zadatke slične Centru u Ašhabadu. Ima i Kancelariju na terenu u Ošu. Šef Centra trenutno je Endriju Tesorijer, a Centar ima 91 člana (17 međunarodnih i 74 lokalna) Budžet za 2010. je 7 miliona evra, što je najviše u srednjoj Aziji.

Kazahstan. Centar u Astani ustanovljen je u junu 2007. i obavlja slične zadatke kao centri u Biškeku i Ašhabadu. Pre toga je, od januara 1999. bio smešten u Alma-Ati, a sada se tamo nalazi kancelarija za vezu. Šef Centra trenutno je Aleksandar Kelčevski, a broj osoblja je 28 (6 međunarodnih i 22 lokalna). Budžet za 2010. je 2,2 miliona evra. Valja reći i to da je Kazahstan najveća i najznačajnija država regiona i da je jedina zemlja iz istog, ali i od svih zemalja koje su imale ili imaju priliku da ugoste operacije OEBS na terenu, koja je uspela da se izbori da predsedava OEBS-m (2010. godine), tj. da ima Predsedavajućeg (Kanat Saudabajev). Štaviše, u Astani je početkom decembra 2010. održan Samit OEBS-a, prvi takav još od Samita u Istanbulu 1999. To je ogroman diplomatski uspeh za ovu zemlju i odličan pokazatelj da zemlje u tranziciji ne moraju biti samo puki objekti delovanja operacija OEBS-a na terenu, već mogu da postanu i subjekti, istinski učesnici u kreiranju bezbednosnih procesa na evroazijskom prostoru. O primeru koji Kazahstan pruža drugim zemljama prijema operacija OEBS-a na terenu, te prilici koju one imaju da krenu tim putem, biće reči u narednom poglavlju.

DELOVANJE OEBS NA TERENU NA PREKRETNICI

Kada se oslonimo na ovako iznet prikaz operacija na terenu, odmah možemo da uočimo da je upravo njihova velika raznolikost indikator njihove fleksibilnosti i prilagodljivosti konkretnim (promenljivim) situacijama. Što je situacija na terenu složenija i konkretan sukob kojim se bave ozbiljniji, to su i potrebe za prilagođavanjem veće. Tu se već dotičemo prvog hipotetičkog stava iz Uvoda – šta ako se u datim okolnostima ne može postići odgovarajući konsenzus među državama članicama (pre svega velikim silama, koje imaju i najveći uticaj na ostale članice) o konkretnoj operaciji i sadržini mandata, kako bi se pravovremeno odgovorilo na promene situacije? Razume se da, ako konsenzusa o ustanovljavanju operacije (ili produženju njenog mandata, ako je ona već na terenu) nema, onda neće biti ni operacije. To smo najbolje uočili na primeru gašenja misija u Estoniji, Letoniji, Ukrajini, Čečeniji i Gruziji. U praksi, pak, i kada se konsenzus postigne, do njega se dolazi sporo i kao rezultat nastaju isuviše uopštene odluke, neadekvatne promenljivim okolnostima. Upravo zbog toga se naglašava neformalni momenat u odlučivanju, uloga

Predsedavajućeg i sposobnost samih šefova operacija da tumače smernice o svom mandatu tako da se što bolje prilagode situaciji na terenu. Oni koriste „rupe“ u formalnoj uređenosti operacija i tako nadomeštaju mane koje sa sobom nosi šturost konsesualnih odluka. Rusija je na Istanbulske konferenciji tražila da se propišu detaljna pravila za funkcionisanje operacija – od njihovog osnivanja do gašenja, čemu su se mnoge članice suprotstavile uz argument da bi to narušilo fleksibilnost operacija, pa je kao rezultat postignut konsenzus u vidu pomenutih opštih načela iz Istanbulske povelje.¹⁶ Rusija u poslednjih desetak godina i jeste velika sila koja najviše kritikuje dosadašnje delovanje operacija na terenu i ta njena kritika ima sve veći uticaj, u onoj meri u kojoj raste i moć same Rusije i njena sposobnost da nametne svoju listu prioriteta u evroatlantsko-evroazijskom dijalogu o bezbednosnim odnosima. To se odražava i na postizanje konsenzusa o operacijama na terenu – u toku većeg dela desedestih godina, Rusija je bila inferiorna u odnosu na Zapad i sledila njegovu agendu, pa se i „konsenzus“ lakše postizao (konsenzus pod navodnike zato što se pre radi o pristajanju Rusije na platformu Zapada, nego na konsenzus u pravom smislu); počev od Istanbuskog samita 1999. pa do danas, Rusija koristi svoju naraslu moć da podigne glas u ime kritike delovanja operacija na terenu, u kome vidi elemente štetne po svoje interese. Usled toga, konsenzus se u poslednjih desetak godina teže postiže, pa je dodatno naglašena neformalna strana delovanja operacija da bi se zadržao njihov stepen efikasnosti. No, i tu se dotičemo našeg drugog hipotetičkog stava, danas ni to više nije dovoljno, jer Rusija sve žešće reaguje upravo protiv tog neformalnog momenta onda kada joj on ne ide u prilog, na način da u stalnim organima OEBS-a onemogućuje postizanje bilo kakvog konsenzusa, što smo videli na primeru gašenja Grupe za pomoć u Čečeniji, a zatim i Misije u Gruziji. OEBS će, dakle, ubuduće manje biti u mogućnosti da se oslanja na neformalno odlučivanje (jer je uslov za njega postojanje kakvog-takvog konsenzusa o samom ustanovljenju operacije), pa će do nekakve globalne reforme same OEBS¹⁷ i njenih operacija na terenu, uz uvažavanje novonastalog odnosa snaga, morati da dođe, ako se želi makar zadržavanje postojećeg stepena efikasnosti prisustva na terenu, da ne govorimo

16 Videti: Victor-Yves Ghebali, “The OSCE Long-Term Mission Experience, 1992-2004: A Global Assessment“, op. cit., p. 24.

17 Razmatranjem reforme OEBS-a uz uzimanje u obzir kako zapadnih, tako i ruskih stavova, u 2004-2005. bavio se i poseban Panel stručnjaka. Videti: Edwin Bakker, Hinke Pietersma, “The OSCE in Search of a Meaningful Reform Agenda“, Internet: http://www.clingendael.nl/publications/2005/20051200_cscp_cdsp_art_bakker_pietersma.pdf 12/01/2011

o povećanju te efikasnosti. Prekretnica u tom procesu, koja težište pomera od prostog konstatovanja prvog ka potvrdi našeg drugog hipotetičkog stava, bila je 2008. godina; na toj prekretnici se još uvek nalazimo, jer se nove tendencije u pogledu bezbednosnog dijaloga među velikim silama odvijaju sporo i tek se očekuje da daju rezultate. Da bismo to pojasnili, najpre ćemo u kratkim crtama izneti u čemu se sastoji ruska kritika operacija na terenu i oko čega to velike sile ne mogu da se sporazumeju.

Rusija, Belorusija, Kazahstan i Kirgistan su 2002. sastavili dokument koji kritikuje praksu operacija OEBS-a na terenu.¹⁸ Neke od tačaka te kritike odnose se na nedovoljnu kontrolu operacija od strane centralnih tela OEBS-a. Pomenute države zalažu se za uspostavljanje jače kontrole od strane Stalnog saveta, a na račun uticaja koji ima Predsedavajući. Umesto da šefove operacija postavlja Predsedavajući, valjalo bi uspostaviti novu proceduru, gde bi se šefovi birali konsenzusom u okviru Stalnog saveta. Zatim, Rusiji i nabrojanim članicama ZND smeta i raznolikost trajanja mandata operacija; po njima bi trebalo uspostaviti precizan period trajanja (recimo godinu dana), pa onda produžavati. Kao što vidimo, kritika sledi zahteve sa Istanbulske konferencije o čvršćoj formalizaciji operacija na terenu, što nailazi na negativan odziv zapadnih zemalja, koje bi želele da zadrže fleksibilnost. U stvari, ustanovljenje striktnih formalnih pravila, po našem mišljenju, ne bi moralo da ide nauštrb fleksibilnosti, ukoliko bi se velike sile sporazumele o suštinskoj svrsi ovih operacija. Izgleda da one upravo o tome ne mogu da se sporazumeju, jer imaju različite bezbednosne prioritete – dok Rusija nastoji da stvori i konsoliduje svoju sferu uticaja na postsovjetskom prostoru, jer u njoj vidi garanciju svoje bezbednosti, dotle zapadne sile pod plaštom demokratije i ljudskih prava žele da tu interesnu sferu podriju, pa im odgovara takav mehanizam operacija OEBS-a na terenu, putem kog će moći da zaobiđu uticaj koji Rusija ima u centralnim organima ove organizacije. Ovo je u skladu sa dijametralno suprotnim vizijama SAD i Rusije o ulozi OEBS-a u bezbednosnim odnosima – dok je za SAD glavni stub evroatlantske bezbednosti NATO, pa i ne pomišljaju da OEBS tretiraju kao nešto više od korisnog „instrumenta“ za unapređenje mira i bezbednosti (pa se zato uporno opiru ruskom predlogu o usvajanju formalnog osnivačkog akta, Povelje OEBS-a), dotle Rusija želi da nametne po njenim predlozima reformisani OEBS kao taj stub, jer u njemu je, zahvaljujući konsensualnom procesu odlučivanja, ravnopravan partner sa Zapadom, dok u odnosu na NATO to nije.¹⁹ Zatim,

18 Videti: Victor-Yves Ghebali, “The OSCE Long-Term Mission Experience, 1992-2004: A Global Assessment“, op. cit., pp. 24-28.

kritika se usmerava na postojanje „dvostrukih standarda“ i asimetrije u ustanovljavanju i delovanju operacija na terenu. Postoji najpre geografska asimetrija – sve operacije su u zemljama tranzicije, „istočno od Beča“, što podvaja države na one koje odašilju operacije i odlučuju o njihovom mandatu i one na čijim se teritorijama one nalaze, koje postaju puki objekti njihovog delovanja. Kasnije ćemo pokazati na primeru Kazahstana da ovo poslednje i nije sasvim tačno. Ono što jeste tačno je da nijedna operacija na terenu ne deluje u nekoj od zapadnih zemalja, niti u nekoj od novoprimljenih članica EU, iako u mnogima od njih postoje „zamrznuti“ sukobi i drugi bezbednosni izazovi. Protivargument da one imaju mehanizme da same regulišu sukobe, te da je intervencija potrebna tamo gde nema dovoljno jakih ustanova demokratije i vladavine prava u koje bi građani imali poverenja,²⁰ samo se delimično može prihvatiti, jer polazi od crno-belog gledanja na stvari i dogme da je liberalna demokratija idealni poredak u kome je mirno rešavanje sukoba zagarantovano. Sa druge strane, Rusija nastoji da pokaže da i ona ima mehanizme za regulisanje sukoba u svojoj interesnoj sferi, onako kako to Zapad radi u svojoj. Dalje, zemlje ZND kritikuju neravnotežu između dimenzija OEBS, tj. preovlađivanje ljudske dimenzije u odnosu na vojno-političku i ekonomsko-ekološku u delovanju operacija na terenu. Iako se slažemo sa ocenama da se možda radi o nameri Rusije da skrene pažnju sa sopstvenih propusta (i propusta drugih zemalja ZND) na planu demokratije i ljudskih prava,²¹ složićemo se i da je insistiranje pretežno na ljudskoj dimenziji naivno verovanje da je ova dimenzija ključna u prevenciji i rešavanju sukoba. Takođe, ničim se ne može opravdati nastojanje SAD da po svaku cenu prošire NATO na istok, odbiju da priznaju Rusiji legitimne interese u njenom okruženju i na taj način opstruišu dijalog o sveobuhvatnoj evroatlantsko-evroazijskoj bezbednosti – a to je upravo zanemarivanje prve, vojno-političke dimenzije. Konačno, pomenute zemlje ZND kritikuju i mešanje u unutrašnje poslove država prijema, koje preduzimaju operacije na terenu,

19 Činjenica da Rusija u poslednje vreme toliko insistira na reformi OEBS-a pokazuje da je unutar njene političke elite prevladala ona struja koja je odlučno protiv pojedinih mišljenja o tome da Rusija na delovanje OEBS-a protivno njenim interesima treba da napusti tu organizaciju. O tome, videti: Mark Entin, Andrey Zagorski, “Should Russia Leave the OSCE?”, *Russia in Global Affairs*, No 3, July-September 2008, Internet: http://eng.globalaffairs.ru/number/n_11274 12/01/2011

20 Videti: Victor-Yves Ghebali, “The OSCE Long-Term Mission Experience, 1992-2004: A Global Assessment“, op. cit., p. 10.

21 Videti: Wolfgang Zellner, “The Future Development of OSCE Field Missions“, op. cit., pp. 57-58.

primećujući da se u svojim izveštajima šefovi operacija manje drže konkretnih informacija o sprovođenju mandata, a više se bave političkom analizom situacije i moralnom kritikom vlasti u državi prijema. Slažemo se da šefovi operacija i njihovi ekspertski timovi treba da se bave analizama situacije na terenu, ali u interesu veće efikasnosti operacija, kako bi one dale željene rezultate u unapređenju bezbednosti, a ne da to ne budu prave analize, već ideološki pamfleti u interesu određenih velikih sila.

Osim kritike ojačale Rusije, postoje i neki drugi izazovi delovanju operacija OEBS-a na terenu. Wolfgang Zelner u proširenju Evropske unije i njenom izrastanju u značajnog političkog igrača vidi podjednako veliki izazov.²² Po njemu, proširenje i jačanje EU podrazumeva i razvijanje mehanizama za obavljanje zadataka koje vrše i operacije OEBS-a, što dovodi do preklapanja funkcija i dovođenja u pitanje svrhe operacija OEBS-a, ali je to i prilika za saradnju dveju organizacija. Proširenje EU daje veću težinu samoj Uniji u okviru OEBS-a, a i menja političku kartu Evrope, što se odražava i na viđenje problema koje rešava OEBS (sam ili u saradnji sa EU). Naime, drugačiji će stav EU zauzeti prema nekom bezbednosnom problemu ako se on pojavi na teritoriji neke od njenih članica, u njenom neposrednom susedstvu, ili još dalje. Otuda sa proširenjem dolazi i veća zainteresovanost EU da probleme rešava svojim mehanizmima, dakle i bez OEBS-a – to je rezultiralo i ukidanjem misija u Estoniji i Letoniji u trenutku kad su se ove našle pred ulaskom u EU (iako Rusija smatra da misije nisu završile svoj posao), a verovatno će se slično dogoditi i sa Kancelarijom u Zagrebu (jer i Hrvatska treba da uđe u EU). Da ne govorimo o tome kako bi EU gledala na predlog da se ustanovi operacija OEBS-a za rešavanje problema Kipra, na primer. Naša je ocena da, iako EU ima razvijene mehanizme u ekološko-ekonomskoj i ljudskoj dimenziji, ne bi trebalo da u potpunosti istiskuje OEBS, jer se tu nalaze SAD i Rusija, dve zemlje koje najviše mogu da utiču na vojno-političku dimenziju, a ni jedna ni druga nisu članice EU. Zelner govori i o određenim organizacionim poteškoćama: nepostojanju efikasnog vođstva, čega smo se već dotakli – rast misija nije praćen rastom organa koji treba da upravljaju njima, Predsedavajući se menja svake godine itd. Najnovije tendencije su takve da su od svog vrhunca 2001/2002. godine do danas operacije na terenu su dvostruko redukovane mereno budžetom i brojem osoblja.²³ Da li su i bezbednosni problemi kojima

22 Ibid., pp. 46-57.

23 Wolfgang Zellner, "Identifying a Cutting Edge: The Future Impact of the OSCE", Working Paper 17, Center for OSCE Research, Hamburg, 2007, p. 16, Internet: http://www.core-hamburg.de/documents/CORE_Working_Paper_17.pdf 12/01/2011

su se bavile redukovani? Rekli bismo da ne naročito, ukoliko ne bismo „zamrzavanje“ sukoba izjednačili sa njihovom redukcijom. Ako se jedno vreme i činilo da je bezbednosna situacija na prostoru koji pokriva OEBS znatno stabilnija, u poređenju sa periodom ratova devedesetih, rusko-gruzijski rat 2008. je oborio tu pretpostavku. Otuda se sa pravom traga za rešenjima koja bi (imajući u vidu naše potvrđene hipotetičke stavove) delovanju OEBS-a na terenu udahnula novi život i omogućila da ova organizacija adekvatno odgovori na nove bezbednosne izazove. I Zelner razmišlja na tom tragu kada predlaže neka rešenja koja bi delimično uvažila ruske kritike, ali ne bi išla ni na štetu zapadnog promišljanja bezbednosti. Jedan od njegovih predloga jeste razvijanje tematskih misija, koje bi se bavile novim transnacionalnim bezbednosnim pretnjama na celom prostoru OEBS-a (ili u pojedinim regionima), umesto postojećih lokalnih misija koje se bave širokim spektrom pitanja na nivou pojedinih država.²⁴ Tako bi u potpunosti bila ukinuta geografska, a delimično i suštinska asimetrija, koje su na meti kritike. Ovaj predlog je samo jedno u nizu zanimljivih rešenja koja su na dnevnom redu bezbednosnog dijaloga započetog u najnovijem periodu nakon prelomnih događaja iz 2008. godine. Skloni smo tome da tvrdimo da su izazovi o kojima smo govorili ujedno poslužili i kao dobra prilika za napredak u okviru tog dijaloga. Sada ćemo ukratko objasniti o čemu se radi i dati svoje viđenje najnovijih tendencija u razvoju delovanja OEBS-a na terenu.

Već je rečeno da je u toku prve decenije 21. veka došlo do jačanja uticaja Rusije u međunarodnim odnosima u odnosu na SAD, što se odrazilo na spremnost Rusije da „zategne“ situaciju povodom odlučivanja o bezbednosnim aranžmanima. To se pokazalo 2007. godine, kada je Rusija najpre u junu mesecu suspendovala svoju ratifikaciju Prilagođenog ugovora o konvencionalnim oružanim snagama u Evropi (ACFE), a zatim se u novembru i sasvim povukla iz toga ugovora. Naime, prethodno su od ukupno 30 potpisnika ovog značajnog bezbednosnog sporazuma, jedino 4 države i ratifikovale isti – Rusija, Belorusija, Ukrajina i Kazahstan. Rusija je insistirala da i ostale potpisnice učine isto, ali su zapadne zemlje predvođene SAD sa tim uporno odugovlačile i uslovljavale ratifikaciju povlačenjem ruskih trupa iz Južne Osetije, Abhazije i Transnistrije. Rusija naravno na to nije mogla da pristane i povukla se iz ovog sporazuma. Njegovo oživljavanje do danas predstavlja jedno od ključnih pitanja u okviru bezbednosnog dijaloga na severnoj hemisferi i bez njega neće moći da bude bitnog napretka u ovom dijalogu. Ipak, do prelomnog trenutka u zaoštavanju

24 Ibid., p. 31.

odnosa Rusije i Zapada došlo je u avgustu 2008. kada se Rusija uspešnom oružanom intervencijom suprotstavila Sakašvilijevom režimu da silom zauzme otcepljene gruzijske republike, a zatim i uputila zvanično priznanje istima. No, u 2008. odigrali su se i neki drugi bitni događaji. Najpre, slučaj Južne Osetije i Abhazije ne može se posmatrati izolovano od jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova iz februara iste godine, koje su priznale zapadne sile – jedno priznanje je za sobom povuklo drugo, što se moglo i predvideti znatno ranije. Zatim, krajem 2008. izbija velika svetska ekonomska kriza, koja uzdrma sigurnost u stabilnost svetskog kapitalističkog sistema i američke hegemonije, te otvara prostor za slobodnije delovanje svih subjekata, posebno velikih sila – one su u periodu krize manje sklone da se drže međunarodnih aranžmana, a više da se posvete sopstvenim nacionalnim interesima. Konačno, u 2008. su na funkcije predsednika Rusije i SAD izabrane dve ličnosti za koje se još u toku njihovih kampanja moglo videti da su ljudi od dijaloga i da će biti spremni da odgovore novim izazovima – Dimitrij Medvedev i Barak Obama. Oni će u 2009. krenuti u nešto u čemu mnogi vide veliki istorijski dijalog o preoblikovanju međunarodnih bezbednosnih odnosa. Da taj dijalog može da da rezultate, videlo se kroz sporazumevanje Rusije i SAD o stavu prema iranskom nuklearnom programu (april 2009), kroz (privremeno) odustajanje SAD od postavljanja antibalističkog štita u Češkoj i Poljskoj (oktobar 2009), te kroz potpisivanje novog sporazuma o smanjenju strateškog nuklearnog naoružanja – The New START (april 2010; ratifikacija sprovedena u periodu decembar 2010 – februar 2011). Neka otvorena pitanja su preostala, pre svega pomenuti ACFE i, još važnije, pitanje priznavanja novih država na Balkanu i u Zakavkazju (Kosovo, Južna Osetija i Abhazija). Za našu temu je najvažnije da je ovaj globalni rusko-američki dijalog porodio i novi bezbednosni dijalog u okviru OEBS-a.

Naime, još na Ministarskom savetu u Helsinkiju 2008. bilo je reči o predlogu predsednika Medvedeva o obnovi dijaloga o evropskoj bezbednosti. Ministri spoljnih poslova zemalja OEBS-a podržali su stanovište da je upravo OEBS prirodno mesto za taj dijalog, jer je jedina regionalna bezbednosna organizacija koja povezuje države na prostoru od Vankuvera do Vladivostoka, koja razvija sveobuhvatni pristup bezbednosti i koja ima iskustvo u operacijama na terenu. Sledeći korak bio je neformalni sastanak ministara spoljnih poslova na Krfu u junu 2009, na inicijativu Predsedavajućeg, Dore Bakojani. Na njemu je lansiran „Krfski proces“, koji treba da „povрати poverenje i unapredi dijalog o široj evropskoj bezbednosti“. Od tada se ovaj proces odvija kroz redovne sastanke ambasadora država članica u Beču, a sastanak Ministarskog saveta u Atini u decembru 2009. samo je potvrdio

opredeljenost za nastavak ovog procesa.²⁵ Zemlja koja je u 2010. predsedavala OEBS-om, Kazahstan, isticala je posvećenost Krfskom procesu i dijalogu o evropskoj bezbednosti kao jedan od glavnih prioriteta. Valja reći da se ova zemlja snažno zalaže za uravnoteženi pristup OEBS u sve tri dimenzije, te da u okviru prve, vojno-političke dimenzije, ističe neophodnost odmrzavanja ACFE, kao i povratka misije OEBS-a u Gruziju.²⁶ O ovim pitanjima raspravljano je na Samitu OEBS-a u Astani u decembru mesecu. Na tom Samitu usvojena je i Komemorativna deklaracije iz Astane,²⁷ u kojoj se izašlo u susret pojedinim ruskim stavovima o preoblikovanju evropskog bezbednosnog sistema, što je ohrabrenje pred nastavak dijaloga o reformi OEBS-a i njenog delovanja na terenu. Slučaj Kazahstana je pokazao da i jedna zemlja u tranziciji, na čijoj teritoriji se nalazi operacija OEBS-a, može da odigra bitnu ulogu u procesima kojima upravlja ova organizacija. To bi otprilike bio putokaz i za ostale zemlje u sličnoj situaciji – tačno je da se operacijama OEBS-a na terenu mogu uputiti razne kritike i da njihovo delovanje nije uvek imalo za posledicu popravljanje bezbednosne situacije u državama prijema, ali na slučaju Kazahstana vidimo da odnos između OEBS-a i zemalja u tranziciji nije jednosmeran. To što neka država na svojoj teritoriji ima prisustvo operacije OEBS znači da ona ima i priliku da reaguje, da iznese svoje probleme pred javnost na prostoru koji pokriva OEBS i tako brani sopstvene interese, ali i da se izbori za svoje poglede na globalno uređenje bezbednosnih odnosa.

Što važi za ostale zemlje u tranziciji, važi i za Srbiju. U svom nastupanju prema OEBS-u i njenoj misiji u Beogradu, kao i postavljanju prema najnovijem

25 Videti: Internet: <http://www.osce.org/cio/item/46125> 12/01/2011

26 Za platformu Kazahstana, videti: “Priorities and challenges of the OSCE Chairmanship of Kazakhstan in 2010“, Internet: <http://osce2010summit.kz/en/kazakhstan-and-the-osce/priorities-and-challenges> 12/01/2011; za platformu SAD o novom bezbednosnom dijalogu, videti: Philip H. Gordon, “U.S. Foreign Policy and the OSCE: Shared Core Values“, Internet: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2009/131055.htm> 12/01/2011; za rusku poziciju, videti: Vladimir Voronkov, “The European Security Treaty After Corfu“, Internet: <http://www.pircenter.org/data/publications/siengl1-10/09-07-13%20Voronkov%20article.pdf> 12/01/2011. Iz ovog članka se može videti da se Rusi zalažu za potpisivanje jednog sveobuhvatnog sporazuma o bezbednosti u Evropi. Videti i zvaničan ruski stav, iznet od strane ministra spoljnih poslova: Sergei Lavrov, “The Euro-Atlantic Region: Equal Security for All“, *Russia in Global Affairs*, No 2, April-June 2010, Internet: http://eng.globalaffairs.ru/number/The_Euro-Atlantic_Region:_Equal_Security_for_All-14888 12/01/2011

27 Deklaracija iz Astane može se pogledati ovde: <http://www.osce.org/mc/documents/73962> 12/01/2011.

bezbednosnom dijalogu, Srbija mora da bude svesna svog međunarodnog položaja, koji je osetljiv, ali i unikatan, jer je Srbija zemlja izuzetno povoljnog geografskog položaja, u zapadnoj interesnoj sferi, ali vojno neutralna i u spoljnoj politici orijentisana ka Rusiji isto koliko i ka SAD i EU. Srbija najpre treba da počne od analize onoga što OEBS vidi kao trenutne bezbednosne probleme u Srbiji, koje pokušava da reši putem svoje misije i da se izbori da se čuje i njena vizija tih problema, a ne kao u nekim ranijim situacijama, da dozvoli da padne pod udar ideološki obojene moralne kritike OEBS-a. Ovo je bitno naročito zbog prevelikog interesovanja koje misija OEBS-a ima za izbore veća nacionalnih manjina, da se oko toga ne bi ponovile neke manipulacije iz prošlosti. Dalje, na sveobuhvatan pristup bezbednosti OEBS, Srbija treba da odgovori na isti način, a ne da nameće samo jedno pitanje kao ključno (status Kosova). Verujemo da će u dijalogu o nestatusnim pitanjima koji će uslediti sa albanskom stranom doći do pomaka i da će Srbija pozvati i OEBS da da svoj doprinos u rešavanju pitanja iz sve tri dimenzije. Konačno, koristeći novonastali odnos snaga između velikih sila i odnose koje ima sa Rusijom, Srbija treba da se osloni na platformu Rusije o reformi bezbednosnog sistema, te OEBS i njegovih operacija na terenu, naravno ne sasvim, već u onom delu koji odgovara i interesima Srbije. Srbija ne može tražiti od Rusije da joj pomogne u nekim nerealnim ciljevima, recimo u vraćanju suvereniteta na Kosovu – naposljetku, jasno je da Rusija neće preterano zatezati svoje odnose sa Zapadom zbog Kosova, što se vidi i u laganom postizanju konsenzusa o produžetku mandata misije OEBS-a u Prištini i nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti; na drugoj strani oko misije u Gruziji taj konsenzus nije postignut, jer je to, za razliku od Balkana ruska interesna sfera. Vidi se, dakle, da se bezbednosni odnosi u Evropi prelamaju pre svega oko Gruzije, a ne toliko oko Kosova, pa bi i Srbija trebalo da bude svesna, a ne da silom gura to pitanje kao prioritet bezbednosnog dijaloga. Umesto toga, Srbija treba da usmeri energiju na pridobijanje partnera u dijalogu za pitanja koja su zaista od suštinskog značaja i gde postoji šansa da se izbori za svoje interese – počev od uređenja same Srbije kao jedne stabilne demokratske države u kojoj bi se svaki građanin osećao bezbedno i ponosno što je član jedne takve političke zajednice; zatim, u traganju za rešenjima koja će suštinski popraviti bezbednost Srba na Kosovu, uključujući i razmatranje predloga poput promene granica, specijalnog statusa za Srbe u enklavama, demilitarizacije Kosova, itd; konačno, da radi na izmirenju sa svojim susedima i poboljšanju bezbednosti i života Srba u njima (Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Hrvatskoj). Samo putem realne i uravnotežene platforme nastupa, Srbija može da nametne svoju agendu u tekućem bezbednosnom dijalogu i da od pukog objekta delovanja OEBS na terenu, postane subjekat koji će se o nečemu pitati.

LITERATURA

1. Bakker Edwin, Pietersma Hinke, “The OSCE in Search of a Meaningful Reform Agenda“, Internet: http://www.clingendael.nl/publications/2005/20051200_cscp_cdsp_art_bakker_pietersma.pdf 12/01/2011
2. Entin, Mark, Zagorski, Andrey, “Should Russia Leave the OSCE?“, *Russia in Global Affairs*, No 3, July-September 2008, Internet: http://eng.globalaffairs.ru/number/n_11274 12/01/2011
3. Ghebali, Victor-Yves and Warner, Daniel (eds.), *The Politico-Military Dimension of the OSCE: Arms Control and Conflict Management Issues*, PSIO, HEI, Geneva, 2005, Internet: http://graduateinstitute.ch/webdav/site/iheid/shared/iheid/514/OSCE_2.05.pdf 12/01/2011
4. Gordon, Philip. H, “U.S. Foreign Policy and the OSCE: Shared Core Values“, Internet: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2009/131055.htm> 12/01/2011
5. Lavrov, Sergei, “The Euro-Atlantic Region: Equal Security for All“, *Russia in Global Affairs*, No 2, April-June 2010, Internet: http://eng.globalaffairs.ru/number/The_Euro-Atlantic_Region:_Equal_Security_for_All-14888 12/01/2011
6. *Module 2. OSCE Mission and Other Field Activity Structures and Functions*, Developed by United States Institute of Peace, Internet: <http://react.usip.org/downloads/Module2.pdf> 12/01/2011
7. Peuch, Jean-Cristophe, “Is the Bell Tolling for Un, Osce Missions?“, Internet: http://www.cesran.org/index.php?option=com_content&view=article&id=392:is-the-bell-tolling-for-un-osce-missions 12/01/2011
8. “Priorities and challenges of the OSCE Chairmanship of Kazakhstan in 2010“, Internet: <http://osce2010summit.kz/en/kazakhstan-and-the-osce/priorities-and-challenges> 12/01/2011
9. Simić, Dragan, *Nauka o bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
10. The Organization for Security and Co-operation in Europe, Internet: <http://www.osce.org/> 12/01/2011
11. Voronkov, Vladimir, “The European Security Treaty After Corfu“, Internet: <http://www.pircenter.org/data/publications/siengl1-10/09-07-13%20Voronkov%20article.pdf> 12/01/2011
12. Zellner, Wolfgang, “Identifying a Cutting Edge: The Future Impact of the OSCE“, Working Paper 17, Center for OSCE Research, Hamburg, 2007, Internet: http://www.core-hamburg.de/documents/CORE_Working_Paper_17.pdf 12/01/2011

Vladimir TRAPARA

**ROLE OF THE OSCE FIELD OPERATIONS
IN TRANSITION COUNTRIES**

ABSTRACT

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) currently has 18 field operations in transition countries throughout Southeastern and Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. These operations employ around 3000 staff members and spend 80 percent of OSCE annual budget. Effectiveness of these operations in performing their tasks in all phases of conflict cycle depends on consensus between Great Powers; they also employ an informal decision-making process to supplement the consensus in order to be flexible in responding to changes in the situation. Today, those operations are challenged by shifts in global power relations, and their future depends on the outcomes of the current security dialogue which takes place in the OSCE. That dialogue is also an opportunity for transition countries (including Serbia) to benefit from the OSCE field operations reform, in a way that the operations would now become more able to address the real security problems of these countries.

Key words: OSCE, field operations, transition countries, Great Powers, security dialogue.

ZAHTEVI PRIPADNIKA NEKADAŠNJE NEMAČKE MANJINE ZA RESTITUCIJU IMOVINE U SRBIJI

APSTRAKT

Razvoj ljudskih prava doveo je do aktuelizacije pitanja restitucije imovine oduzete pripadnicima nemačke manjine u državama istočne i jugoistočne Evrope za vreme i nakon okončanja Drugog svetskog rata. Oduzimanje imovine, usledilo je u cilju konsolidacije ratom razrušene privrede i opljačkanog i uništenog nacionalnog bogatstva od strane nacističke Nemačke i njenih ratnih satelita. Uzimajući u obzir da su oduzimanjem imovine bile obuhvaćene razne kategorija lica, a ne samo pripadnici nemačke manjine koji su direktno ili indirektno učestvovali u okupaciji i agresorskom ratu protiv pomenutih država, pokretanje zahteva za restituciju danas u Srbiji, otvara pitanja njihove pravne i političke rehabilitacije, a potom i revizije pravno-istorijskih činjenica koje u izmenjenim društveno-političkim okolnostima nakon raspada Jugoslavije, mogu imati samo ograničene implikacije na međunarodnom pravnom planu, uključujući i efekte u procesu pristupanja Evropskoj uniji.

Ključne reči: Restitucija, imovina, nemačka manjina, folksdojčeri, Jugoslavija, Srbija, Češka, Evropska unija.

PRAVNO-ISTORIJSKI ASPEKT PROBLEMA

Posle Prvog svetskog rata, Versajski mir je usvojio princip stečenih istorijskih prava i princip zaštite manjina kao merodavne kriterijume za rešavanje unutrašnjih nacionalnih pitanja.² Kroz zaštitu kolektivnih prava manjina, bilo je moguće ostvariti i pojedinačna prava čoveka kao individue.

1 Dr Duško Dimitrijević, naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail adresa: dimitrijevicd@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, ev. br. 149002D, 2006–2010.

2 „Ugovor o miru između savezničkih i udruženih sila i Nemačke“, 28. jun 1919, *Službene novine*, br. 119a/1920 i 224-XXX/1922.

Zaštita manjinskih prava prevazišla je unutrašnjopolitički značaj i postala je vrlo brzo, presudan faktor za uspostavljanje dobrosusedskih odnosa.³ Status pripadnika manjina, uključujući i pripadnike nemačke narodnosti u evropskim državama u kojima su živeli bio je regulisan mirovnim ugovorima kao i specijalnim ugovorima o zaštiti manjina na osnovu kojih su manjine stavljene pod zaštitu i kontrolu Društva naroda.⁴ Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca prihvatila je obavezu da garantuje manjinama osnovna ljudska prava poput prava na život, slobodu, veroispovest, jezik i pravo na državljanstvo.⁵ Poslednje navedeno pravo garantovano je Sen-Žermenskim ugovorom o miru sa Austrijom i Trijanonskim mirovnim ugovorom sa Mađarskom.⁶ Na osnovu prava na jugoslovensko državljanstvo pripadnicima nemačke manjine u Kraljevini Jugoslaviji bila su zajemčena prava da samostalno podižu, upravljaju i nadgledaju dobrotvorne, verske i socijalne i prosvetne ustanove, a sa druge strane, bila im je zajemčena jednakost u građanskim i političkim pravima.⁷

Nemačka manjina svoju lojalnost prema Kraljevini Jugoslaviji iskazivala je na višestran način. O tome govore i podaci iz privrednog, kulturnog i političkog života. Statistike pokazuju da su njeni pripadnici, predstavljali oko 4% od ukupnog broja Jugoslovena.⁸ Od toga, 45% pripadalo je poljoprivrednom

3 Milan Marković, *Zaštita, manjina u sklopu međunarodne zaštite ljudskih prava*, Beograd, 1956, str. 161.

4 Po završetku Prvog svetskog rata, oko dvanaest miliona ljudi kojima je nemački bio maternji jezik, našao se van svoje matične zemlje u statusu nacionalne manjine. Američki predsenik Vilson izneo je predlog da se u Pakt Društva naroda unesu odredbe o zaštiti rasnih i narodnosnih manjina. Zbog protivljenja bivših saveznika (pre svega Velike Britanije), odredbe o zaštiti manjina nisu ušle u ovaj dokument. Videti: Miodrag Mitić, *Nacionalne manjine – Prava pripadnika manjina i zaštita teritorijalnog integriteta država*, Beograd, 1998, str. 14.

5 Članom 51. Sen-Žermenskog ugovora o miru sa Austrijom, država Srba, Hrvata i Slovenaca obavezala se da zaključi jedan ugovor sa glavnim savezničkim silama radi zaštite rasnih, jezičkih i verskih manjina. Na osnovu ove obaveze, uz mirovni ugovora bio je priložen poseban Ugovor o zaštiti manjina od 10. septembra 1919. godine. Zakonom donetim 1920. godine, sprovedena je preliminarno međunarodna obaveza usaglašavanja unutrašnjeg zakonodavstva sa postojećim međunarodnopravnim standardima. Videti: L.J. Stojković – M. Martić, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd, 1953, str. 8.

6 Zbirka zakona, Beograd, 1927, sveske br. 61 i 64.

7 Ustavom Kraljevine SHS iz 1921. godine, manjinama zagantovana su osnovna ljudska prava po principu ravnopravnosti sa većinskim narodom.

8 Prema zvaničnom statističkom popisu stanovništva iz 1921. godine, nemačka manjina brojala je 577.900 pripadnika, dok je popisom iz 1931. godine njihov broj smanjen na 499.969 pripadnika.

stanovništvu, 18% zanatlijama, 3% trgovcima, 30% radničkoj klasi, a 2% inteligenciji. Nemci su bili vlasnici preko 30% najplodnijeg zemljišta u Vojvodini. Posedovali su 46,7% industrije, a bili su involvirani sa 40% u zanatstvu i sa 30,6% u bankarstvu Kraljevine Jugoslavije.⁹

Pripadnici nemačke manjine imali su značajnog udela i u organizovanju političkog života Kraljevine Jugoslavije kroz delovanje partije Nemaca (*Partei der Deutschen*). I pored očigledne agilnosti u socijalnom organizovanju, veći deo pripadnika nemačke manjine između dva rata potpao je pod uticaj nove nemačke geopolitičke doktrine o širenju na Jugoistok.¹⁰ Utopijski san o Trećem Rajhu kao zajednici koja ne priznaje granice između nemačkog naroda postakao je aktivnu političku mobilizaciju i propagandno-političku agitaciju pripadnika nemačke manjine u evropskim državama.¹¹ Glavni nosilac rajhsdeje i kolaboracionističke mreže u Kraljevini Jugoslaviji bio je Švapsko-Nemački kulturni savez (*Schwäbisch-Deutschen Kulturbund*), udruženje za očuvanje i širenje nemačke kulture, koje je uoči izbijanja Drugog svetskog rata okupljalo skoro 95% od ukupnog broja nemačkog stanovništva.¹² Kao deo jedinstvenog fronta koji je delovao kroz prosvetni sistem nemačkih manjinskih škola, kroz delatnost privrednih društava i kroz aktivnosti drugih udruženja i asocijacija, *Kulturbund* je sprovodio nemačku nacionalsocijalističku politiku

-
- 9 Branko Pavlica, *Jugoslavija i Nemačka 1951-1984*, Smederevo, str. 42; Učešće inostranog kapitala u bankarstvu Jugoslavije se kretalo znatno ispod ovog procenta, da bi neposredno pre okupacije bilo svedeno na oko 10%. Tako: Miodrag Ugričić, *Novčani sistem Jugoslavije*, Beograd, 1967, str. 135; Bliže: Sergije Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd, 1952.
- 10 Andrej Mitrović, „Nemački privredni prostor i Jugoistočna Evropa“, *Istorijski časopis*, 1974, vol. 21, str. 226.
- 11 Poznati nemački geopolitičar Karl Haushofer osnovao je 1923. godine, Nemački institut za rukovođenje neslužbenim odnosima sa Nemcima van Nemačke koji je imao zadatak da podrži svako duhovno izražavanje nemstva i da doprinosi jačanju kulturnih odnosa sa nemačkom narodnosnim grupama (*Volksdeutschen*), u cilju jačanja nemačke samosvesti. Tokom 1925. godine, Institut je reorganizovan u Nemačku akademiju koja je delovala u pravcu nacionalsocijalističke indoktrinacije pripadnika nemačke manjine u državama Jugoistočne Evrope. Videti: Donald H. Norton, „Karl Haushofer and the German Academy“, in: *Central European History*, 1968, pp. 86, etc.
- 12 Trajni zaokret prema Kraljevini Jugoslaviji učinjen tridesetih godina, kada je vođstvo *Kulturbunda* preuzela grupa tzv. obnovitelja (*Erneuerer*), grupa folksdojčera školovanih u Rajhu, koji su bili nosioci nove nacionalsocijalističke ideologije. Videti: Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*, Ljubljana, 1966, str. 53, etc.

(*Nationalsozialismus*).¹³ Sve folksdoidčerske organizacije „manje-više“ bile su pod kontrolom nacističke *Volksdeutsche Mittelstelle* pri Ministarstvu spoljnih poslova u Berlinu koja je imala zadatak da od nemačkih manjina napravi svojevrsnu „predstražu“, „humani mostobran“, a potom i „rasno jezgro“ za uspostavljanje „novog svetskog poretka“ (*Grossraumordnung*).¹⁴

Agresijom na Kraljevinu Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine, „nemačka izvidnica na Jugoistoku“ otvoreno je stala na stranu Nemačke uzimajući značajnog udela u njenoj vojnoj mašineriji i rasistički vođenoj ekspanzionističkoj politici.¹⁵ Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, Treći Rajh uspeo je da iskoristi nacionalna osećanja pripadnika nemačke manjine u sprovođenju spoljnopolitičkih ciljeva među kojima je vojno zavojevanje (*debellatio*) i komadanje jugoslovenske teritorije bio jedan od prioriteta (*Grossraumpolitik*).¹⁶

13 Sve nemačke organizacije u Jugoslaviji stavljaju se pod jedinstvenu upravu *Kulturbunda* koja kordinira rad, a teritorija Kraljevine se deli na pet županija za koje se imenuju župani-gaulajteri, kao starešine svih pripadnika nemačke manjine u župi, koji za svoj rad odgovaraju glavnoj Upravi. Kulturbund iako prema svojim osnivačkim aktima registrovan pre svega kao kulturno – prosvetno društvo, počinje organizovati velike političke skupove po istom scenariju kao u Trećem Rajhu i na njima visoki gosti iz Nemačke, kao i domaće vođe pronemačkih i fašističkih organizacija, pozivaju sve Nemce na okup dajući podršku agresivnoj politici Hitlera i Nemačke. Videti: Slobodan Maričić, *Folksojčeri u Jugoslaviji - Susedi, dželat, žrtve*, Beograd, 1995, str. 32.

14 MacAlister Brown, “The Third Reichs mobilization of the German Fifth Column in Eastern Europe”, *Journal of Central European Affairs*, 1959, n° 19, p. 120, etc. Na bazi generalnog plana, trebalo je likvidirati ili regrupisati lokalnu privredu u interesu Rajha. Videti: Alfred Drucker, “The Nationalisation of United Nations Property in Europe”, *Transactions of the Grotius Society*, 1951, n° 36, p. 75 etc.

15 Agresija je bila u suprotnosti sa međunarodnopravnim pravilima o ratnoj okupaciji i članovima 42. i 43. Haškog pravilnika uz četvrtu Konvenciju o zakonima i običajima vođenja rata na kopnu iz 1907. godine.

16 Nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, Treći Rajh je anektirao severne delove Kranjske, rubna područja Koruške i Južne Štajerske. Nadalje je priključio četiri opštine u Prekomurju, a u Srbiji i Banatu uspostavio je administrativno-vojnu upravu. Notranjsku i Dolenjsku oblast sa Ljubljanom, kao i delove Dalmacije prisvojila je Italija. Na centralom delu teritorije Kraljevine Jugoslavije proglašena je Nezavisna država Hrvatska“, kao artificijelna tvorevina okupatora sa atributima vazalne države, a pod upravom jedne marionetske vlade. Crna Gora se našla pod sizerenstvom Italije, s tim da je jedan njen deo prisajedinjen Albaniji pod italijanskim protektoratom. Mađarska je zauzela Bačku i Baranju, te Međumurje i Prekomurje. Srbiju na jugu i veći deo Makedonije prisvojila je Bugarska. Videti: Stevan Đorđević, *O kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodnopravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije i FNRJ*, Beograd, 1967, str. 81-86; Ferdo Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970, str. 78-85.

Obeleženi kao „instrument“ za buduće zadatke na izgradnji „novog poretka“, pripadnici nemačke manjine masovno su regrutovani u službe okupatorskih oružanih snaga (najpre pod okriljem *Kulturbunda*, *Heimatbunda* i *Volksbunda*, političke stranke Nemaca, špijunske organizacije *Jupiter*, a potom i ilegalne fašističke organizacije *Deutschen Mannschaft*). Od oko pola miliona pripadnika nemačke manjine koliko ih je živelo u Kraljevini Jugoslaviji pred izbijanje Drugog svetskog rata, njih negde oko 95 hiljada našlo se u sastavu nemačkih, mađarskih i hrvatskih vojnih snaga.¹⁷ Od tog broja, oko 80 hiljada jugoslovenskih folksdojčera neposredno je učestvovalo u ratnim operacijama i ofanzivama *Wermachta*, *Waffen-SS*, zloglasne 7. divizije „Prinz Eugen“, *Hilfspolizei* i „Nemačke omladine“. Zbog pomenutog angažmana, na pojedinim delovima okupirane jugoslovenske teritorije, „proverenim sunarodnicima“, Rajh je dodeljivao privilegovan status, pa čak i nemačko državljanstvo. Namera je bila da se krene sa ostvarivanjem plana o ponemčivanju oblasti naseljenim slovenskim stanovništvom. Sa pomenutom praksom najpre se započelo u Donjoj Štajerskoj i Koruškoj u kojima su folksdojčeri dobili „trajno“ ili „privremeno“ državljanstvo Rajha, već u zavisnosti od stepena lojalnosti koji su iskazivali prema nacističkoj Nemačkoj i ideji o „vođe nacije“ (*Führerprinzip*).¹⁸ „Nemačkoj narodnoj skupini“ u Nezavisnoj državi Hrvatskoj priznat je status pravne osobe javnog prava.¹⁹ Slične garancije dobilo je i oko 140 hiljada folksdojčera iz Banata koji su u prvim danima okupacije počeli da pripremaju teren za dugo iščekivani *Reichsdeutsche Süd-Ostgau*, autonomnu oblast unutar buduće podunavske države (*Prinz Eugen Staat*). Pošto je „Uredbom o unutrašnjoj upravi“ od 5. juna

17 Nemačko ministarstvo za prognane, izbeglice i žrtve rata objavilo je zvaničan izveštaj o broju pripadnika nemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji 1941. godine. Videti: „Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien“, *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleruopa*, Bundesministerium für Vertriebene Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte, Düsseldorf, 1961, vol V.

18 Tone Ferenc, *Nacistična raznorodovalna politika v Sloveniji 1941-1945*, Maribor, 1968, str. 762; „Le système d’occupation des nazis en Slovenie“, *Les systèmes d’occupation en Yougoslavie 1941-1945*, Belgrade, 1963, p. 72.

19 „Zakonska odredbe o privremenom pravnom položaju Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj državi Hrvatskoj“, *Narodne novine*, br. 2/1942. Na osnovu specijalnog sporazuma zaključenog sa Trećim Rajhom 21. septembra 1942. godine, folksdojčeri iz NDH stekli su nemačko državljanstvo stupanjem u *Waffen-SS*. U verbalnoj noti od 6. aprila 1943. godine, dat je pristanak za uključivanje pripadnika nemačke manjine u nemačku vojsku i policiju. Videti: „Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien“, *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleruopa*, Bundesministerium für Vertriebene Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte, Düsseldorf, 1961, vol V, p. 163.

1941. godine, Banat izdvojen iz administrativnog područja okupirane Srbije, privremena uprava je, 19. jula 1941. godine, usvojila „Naredbu o pravnom položaju nemačke narodne grupe“ (*Deutsche Volksgruppe*), kojom se folksdojčerima daje ekstrateritorijalan status.²⁰ I u oblastima Bačke i Baranje koje su se nalazile u mađarskoj okupacionoj zoni, pripadnici nemačke manjine dobili su znatna javnopravna ovlašćenja (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*).

Nakon što je mađarski parlament 16. decembra 1941. godine, doneo Zakon o ponovnom prisajedinjenju Južnih zemalja kruni Svetog Stefana, folksdojčeri su stekli pravo na mađarsko državljanstvo.²¹ Pitanje državljanstva folksdojčera na ovom delu okupirane jugoslovenske teritorije, kao i na području Nezavisne države Hrvatske odlučeno je Hitlerovim naredbama od 19. maja. i 17. jula i 1943. godine, po osnovu kojih su pripadnici nemačke manjine na službi u *Waffen SS*, *Wehrmachtu* i organizaciji *Todt* primljeni u nemačko državljanstvo.²² S obzirom da su mobilizacija i učešće u nemačkim oružanim snagama, kao i derelikcija od jugoslovenskog državljanstva bile u suprotnosti sa međunarodnim pravom, odnosno sa odredbama člana 42. do člana 56. Haškog pravilnika o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine, moglo se pretpostaviti da će takvo postupanje u periodu nakon rata biti protumačeno kao kolektivni čin izdaje i nelojalnosti prema državi čiji su državljani bili. Svakako da je takvo ponašanje moralo da dovede do veoma teških posledica po sudbinu nemačke manjine u poratnom periodu, kada se u uslovima „revolucionarnog“ uspostavljanja državne vlasti nije vodilo mnogo računa o stvarnom ratnom doprinosu svakog njenog pripadnika.²³

20 Šandor Veg, „Sistem nemačke okupacione vlasti u Banatu 1941-1944“, u: *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 1963, br. 35, str. 76; Videti: „Službeni list“, br. 66, 10. septembar 1943.

21 Zakonom o ponovnom prisjedinjenju Južnih zemalja kruni Svetog Stefana, na jednostranoj osnovi derogirano je važenje Trijanonskog ugovora o miru sa Kraljevinom SHS od 4. juna 1920. godine. Videti: Josip Mirnić, „The Enlistment of Volksdeutsche from the Bačka Region in the Waffen SS“, in: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Belgrade 1977, p. 630.

22 Milan D. Ristović, *Nemački „novi poredak“ i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45, Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991, str. 106; Zoran Janjetović, „O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca“, Društvo za srpsko-nemačku saradnju, Internet: <http://www.drustvosns.org> 29/11/2010

23 V.M. Radojković, *Rat i međunarodno pravo*, Beograd, 1947, str. 86; Milan Bartoš, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1954, knjiga prva, str. 432; V. G. Gučetić, „Propisi SR Nemačke o državljanstvu i međunarodno pravo“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1962, br. 3, str. 422. Gavro Perazić, *Međunarodno ratno pravo*,

RASELJAVANJA, EVAKUACIJE I DEPORTACIJE JUGOSLOVENSKIH FOLKSDOJČERA

Raseljavanje pripadnika nemačke nacionalne manjine postalo je aktuelno nakon okupacije i podele Kraljevine Jugoslavije. Takvo ponašanje bilo je u skladu sa jednom Hitlerovom izjavom datom u Rajhstagu 6. oktobra 1939. godine, kojom je obelodanio potrebu za uspostavljanjem „novog poretka etnografskih odnosa“ organizovanog na razmeni stanovništva radi postizanja bolje linije razdvajanja²⁴. Svi folksdojčeri iz susednih država Rajha pozvani su da se „vrate u svoju staru postojbinu“ (*Heim ins Reich*). Za folksdojčere naseljene u Sloveniji (ali i za folksdojčere iz drugih rubnih područja poput Bukovine, Besarabije, Dobrudže i Južnog Tirola), Hitlerova izjava značila je poziv za proširenjem južnih granica Rajha. Na osnovu naredbe rajhsfirera SS-a Hajnriha Himlera od 4. jula 1941. godine, a potom i nemačko-italijanskog ugovora od 31. avgusta 1941. godine, izvršeno je raseljavanje 12 hiljada folksdojčera iz Kočevja (*Gotschee Deutsch*) u Donju Štajersku i duž granice sa Nezavisnom državom Hrvatskom. Oko hiljadu folksdojčera iz područja Ljubljane i drugih slovenačkih oblasti raseljeno je u oblast Gorenjske i Koruške (*Kärnten*). Istovremeno je, na dobrovoljnoj osnovi, na rad u Treći Rajh otišlo oko 2 hiljade pripadnika nemačke manjine²⁵. Dobrovoljaca je bilo i na području Nezavisne države Hrvatske. Tako je, samo u okviru akcije *Einsatz im Reich*, tokom aprila 1941. godine, 4,5 hiljade folksdojčera otišlo na rad u Nemačku, preko organizacije *Todt*. Do kraja iste godine, još 2,9 hiljade folksdojčera iz Srbije preseljeno je u distrikt Lublina u Poljskoj. U jesen 1942.

Beograd, 1966, str. 214. Rasistički propisi iz doba nacizma o sticanju državljanstva po principu *ius sanguinis*, doneti za vreme Drugog svetskog rata ostali su na snazi u SR Nemačkoj. To je pravdano činjenicom da su države slobodne da uređuju državljanstvo isključivo na osnovu sopstvenih propisa, čime ne vrše povredu međunarodnog prava. Videti: L.J. Jovanović, „Državljanstvo i međunarodno pravo“, *Pravni život*, 1995, br. 12, str. 525; Fr. Massfeller, *Deutsches Staatsangehörigkeitsrechts*, Frankfurt, 1955. Pravu polemiku u zapadnoevropskoj javnosti izazvalo je dalje važenje nacističkih uredbi o oduzimanju državljanstva Jevrejima i drugim kategorijama lica u ratnom periodu za koje je većina smatrala da su ništavi *ab initio*. Videti: F. A. Mann, „The Present Validity of Nazi Nationality Laws“, *Law Quarterly Review*, 1973, n° 89, p. 194.

24 Alfred-Maurice de Zayas, „Population, expulsion and transfer“, in: R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam, 1997, vol. III, p. 1063.

25 Božo Repe, „Migrations and deportations of Slovenians, Germans and Italians during the Second World War and after the War“, in: *Zwangsmigrationen in Europa 1938-1950*, Prag, 2002, p. 1, etc; Dušan Biber, „Kočevski Nemci med obema vojnama“, *Zgodovinski časopis*, 1963.

godine, u sabirne logore u okolini Lođa preseljen je znatan broj folksdojčera iz Bosne. Naredne 1943. godine, došlo je do odlaganja preseljavanja nemačke folksgrupe u Treći Rajh. Odlaganje je direktno prouzrokovano pogoršanjem ratne situacije, ali i Hitlerovom odlukom da se sa iseljavanjem folksdojčera iz Jugoistočne Evrope zastane dok traju ratne operacije. Procena je bila da bi masovne migracije mogle negativno da se odraze na privrednu situaciju u zemlji, budući da su folksdojčeri s Jugoistoka davali značajan doprinos ratnim naporima Trećeg Rajha. Štetnost iseljavanja nemačke manjine s područja koja su bila značajna za nemačke strateške interese, obrazlagano je i negativnim efektima na psihološko stanje nacije.²⁶ Zbog iznetih razloga, nova akcija raseljavanja folksdojčera iz okupiranih jugoslovenskih područja pokrenuta je tek januara 1944. godine, i to pod uticajem sve nepovoljnijeg nemačkog položaja na istočnom i jugoistočnom frontu. S obzirom na sve veće slabljenje linije odbrane, tokom marta 1944. godine, iz ugroženih krajeva Slavonije u Nemačku je preseljeno oko 25 hiljada folksdojčera.

Razvoj ratnih događaja u septembru 1944. godine, ubrzao je evakuaciju približno 70 hiljada folksdojčera iz Bačke i nekih 10,5 hiljada iz Banata i Srbije.²⁷ Do oslobođenja Jugoslavije, oko 245 hiljada folksdojčera bilo je raseljeno i evakuisano u Nemačku.²⁸ Prema nemačkim posleratnim procenama, 30 hiljada folksdojčera deportovano je u SSSR na ime sovjetskih reparacionih zahteva.²⁹

26 Slobodan Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd, 1981, str. 204.

27 Akciju preseljavanja 254 hiljade folksdojčera sa Jugoistoka u područja Donje Saksonije, Salcburga, Donjeg Dunava, Bajrojta, Gornje Bavorske, Saksonije, Virmenberga, Švapske, Šleske i Brandenburga odobrio je lično Hitler. Videti: Milan D. Ristović, *Nemački „novi poredak” i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45, Planovi o budućnosti i praksa*, op. cit. str. 113; Ivan Poljaković, *Šjene prošlosti, bjeg i progon u poratnoj književnosti podunavskih Švaba*, Zagreb, 2009, str. 21; Ingomar Senz, *Die Donauschwaben im Südöstlichen Mitteleuropa, Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948*, München/Sindelfingen, 1992, vol. I, p. 229

28 Neki istraživači iznose broj od 215 hiljada evakuisanih jugoslovenskih folksdojčera u Nemačku, i to: 110 hiljada s područja NDH, 35 hiljada s područja Banata i oko 70 hiljada iz Bačke. Videti: Josip Mirić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Novi Sad, 1974, str. 327; Branko Pavlica, „Sudbina Nemaca u Jugoslaviji“, u: *Spoljnopolitičke studije – aktuelna prošlost, savremena međunarodna aktuelnost*, Beograd, 2007, str. 124.

29 “Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien”, *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittel Europa*, Bundesministerium für Vertriebene Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte, Düsseldorf, 1961, vol V, p. 93. Drugačije podatke u vezi iseljenih,

Kraj rata u Jugoslaviji dočekalo je oko 200 hiljada pripadnika nemačke manjine.³⁰

STATUS PRIPADNIKA NEMAČKE MANJINE POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Tokom Drugog svetskog rata došlo je do uspostavljanja novih pravila ponašanja u međunarodnoj zajednici. Političke odluke donete na Moskovskoj konferenciji 1943. godine, a potom i na Jalti 1945. godine, išle su u prilog saniranja posledica Drugog svetskog rata. Na Krimskoj konferenciji februara 1945. godine, Savezničke sile odlučile su da poratna Nemačka bude prisiljena da plati reparacije u naturi *inter alia*, „upotrebom nemačke radne snage“.

Posle nemačkog poraza i безусловne predaje, 8. maja 1945. godine, sile pobednice u ratu okupljene na konferenciji u Potsdamu (od 17. jula do 2. avgusta 1945. godine), iskoristile su pomenutu reparacionu klauzulu odlučivši da nemačka manjina u Poljskoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj bude preseljena u Nemačku „na humani način“.³¹ U toku održavanja konferencije o reparacijama u Parizu (od 9. novembra do 21. decembra 1945. godine), ustanovljen je princip kolektivne odgovornosti, po kome: „Nemačku treba prisiliti da kompenzira u što većoj meri gubitke i patnje izazvane ujedinjenim nacijama za koje je neposredno odgovoran i nemački narod“.³² Pomenuti princip trebalo je da doprinese demilitarizaciji, denacifikaciji i okupaciji posleratne Nemačke, ali i rešavanju zaostalih političkih pitanja koja su bila usko povezana sa oporavkom ratom razrušene privrede.³³ Iako su se velike sile relativno lako sporazumele o

evakuisanih i deportovanih folksdojčera iznosi se u: B. Kočović, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1990, str. 65.

30 Josip Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, op. cit., str. 332.

31 „Ujedinjene nacije”, *Zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd, 1948. str. 96.etc; “Foreign Relations of the United States, the Conference of Berlin”, FRUS, vol. 2, pp. 1495, etc.

32 ”Final Act of the Paris Conference on Reparation”, Command Paper 6721, 1947; Department of State, Bulletin, 1945, n°13.

33 Na konferenciji u Parizu osamnaest savezničkih država podnele su izveštaj o ljudskim žrtvama i materijalnoj šteti na osnovu kojih je sačinjen bilans ratne štete pričinjene u Drugom svetskom ratu od strane okupatora. Zbog političkog razilaženja između dojučerašnjih saveznika oko uređenja posleratnog svetskog poretka, došlo je do hladnog rata koji se manifestovao i kroz okupaciju nemačke teritorije koja je bila podeljena između na Demokratsku Republiku Nemačku povezanu sa SSSR-om, i na Saveznu Republiku Nemačku, povezanu sa zapadnim silama. Berlin je postao *corpus separatum*, izdvojen na

načinu naplate ratnih reparacija, sa praksom „humanog preseljavanja“ išlo je dosta teško jer je od planiranog broja pripadnika nemačke manjine mnogo veći broj njih već bio evakuisan i preseljen iz oblasti istočne i jugoistočne Evrope. Ti transferi često su bili praćeni nehumanim i nasilnim postupanjima država u kojima su do tada živeli.³⁴ U odnosu na Jugoslaviju koja je teško stradala usled nemačke agresije, donošenje odluke ministara velikih sila pobednica 17. marta 1947. godine, dovelo je do masovnog smeštanja preostalih folksdojčera u sabirne logore, a potom i do njihove ekspatrijacije, odnosno do repatrijacije u Nemačku, već u zavisnosti o pravnog statusa koji su imali nakon ratnih zbivanja.³⁵ Proklamovana nacionalna ravnopravnost ovim činom našla se na ozbiljnom ispitu.³⁶ Zbog masovnog učešća u ratu na strani neprijatelja, prema nemačkoj manjini primenjene su mere kolektivne odmazde.

U posleratnom periodu Jugoslavija je donela „revolucionarne zakone“ koji su doveli do abrogacija prava koja su pripadnici nemačke manjine uživali u periodu do 6. aprila 1941. godine i za vreme okupacije.³⁷ Navedena praksa

četiri sektora kojim su upravljale SSSR (istočnim sektorom), SAD, Velika Britanija i Francuska (zapadnim sektorom).

- 34 Računa se da je iz u periodu iza Drugog svetskog rata bilo preko 12 miliona pripadnika nemačke manjine koji su se našli pod udarom „humanog transfera“. Od tog broja procenjuje se da je preminulo oko 2,25 miliona ljudi neposredno zbog izvršenja kazni, zatočeništva u logorima i uopšte, zbog loših uslova života.
- 35 Prema nekim procenama, na teritoriji Jugoslavije od kraja 1944. do 1948. godine, bilo je oko 80 različitih vrsta sabirnih logora, od kojih su neki zatvoreni posle godinu dana. Svi logori zvanično su raspušteni 1948. godine. Lica pod istragom i osuđena lica koja su se zatekla u logorima upućivana su u zatvorske ustanove. Računa se da je kroz razne logore u Jugoslaviji do 1948. godine prošlo oko 300 hiljada lica, što nemačkih ratnih zarobljenika, što civila pripadnika nemačke nacionalne manjine. Videti: Slobodan Maričić, *Folksdojčeri u Jugoslaviji – Susedi, dželiti, žrtve*, op. cit, str. 85, 88. Valja uzeti u obzir da postoje potpuno različite procene koje se daju u vezi statusa lica u logorima, stvarnog broja logora, načina njihovog funkcionisanja i broja nastradalih u njima. O „bjeloj mrlji jugoslavenske istoriografije“ videti: Vladimir Geiger, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb, 1997, str. 38.
- 36 „Zakonom o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora“, od 29. 05. 1945. godine, u članu 1. zabranjuje se svako ograničenje građanskih prava kao i svako pružanje povlastica i prednosti građanima DFJ u zavisnosti od njihove nacionalne, rasne ili verske pripadnosti, kojom se narušava ravnopravnost naroda, građana i bratstva i jedinstva. Videti: „Službeni list DFJ“, br. 36/1945.
- 37 „Zakon o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije“, iz 1946. godine, predvideo je gubitak pravne snage predratnih i okupacijskih propisa, s tim da je ostavio mogućnost partikularne primene predratnih pravnih pravila koja nisu u suprotnosti sa konstitucionalnim normama. Njemu je

morala je povući za sobom i krajnje voluntaristička rešenja na planu zaštite osnovnih ljudskih prava. Jedan od ključnih propisa u tom smislu bio je *Zakon o biračkim spiskovima*, od 10. avgusta 1945. godine, kojim je oduzeto glasačko pravo pripadnicima nemačke manjine pre oduzimanja jugoslovenskog državljanstva.³⁸ Stupanjem na snagu *Zakona o državljanstvu Demokratske Federativne Jugoslavije*, 28. avgusta 1945. godine, jugoslovenskim državljanima smatrala su se samo lica koja su do tog datuma imala jugoslovensko državljanstvo.³⁹ Jugoslovensko državljanstvo oduzeto je svakom pripadniku onih naroda čije su države bile u ratu protiv Jugoslavije, a koji su se u vreme rata ili pre rata, svojim nelojalnim postupcima protiv narodnih i državnih interesa ogrešili o dužnosti jugoslovenskog državljanina. Uz navedeno, državljanstvo se moglo oduzeti svakom jugoslovenskom državljaninu koji je u inostranstvu svojim radom nanosio štetu narodnim i državnim interesima ili koji je odbio da vrši građanske dužnosti.

Gubljenje jugoslovenskog državljanstva bilo je moguće i za pripadnike nemačke manjine koji su stalno boravili u inostranstvu ako u toku prethodnih petnaest godina, po navršenom punoletstvu, nisu ispunjavali nikakve javne obaveze i dužnosti, a pored toga su i propustili da se u prethodnih pet godina evidentiraju kod nadležnih jugoslovenskih organa. Gubitak državljanstva protezao se i na njihovu decu u inostranstvu, ukoliko nisu ispunjavala obaveze prema Jugoslaviji. Važenje *Zakona o državljanstvu* prošireno je na širi krug lica usvajanjem *Zakona o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovesnke vojske, koji neće da se vrate u otadžbinu i pripadnicima vojnih formacija koji su služili okupatoru i odbegli u inostranstvo, kao i licima odbeglim posle oslobođenja*.⁴⁰ Ovaj legislativni akt donet je u svrhu oduzimanja državljanstva pripadnicima vojnih snaga Kraljevine Jugoslavije, potom pripadnicima raznih ilegalnih i protivnarodnih organizacija koje su bile

prethodila Odluka AVNOJ-a od 3. marta 1945. godine. Videti M. Konstantinović, „Stara pravna pravila i jedinstvo prava“, *Analiz Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 4/1957, str. 434; „Službeni list FNRJ“, br. 86/1946.

38 „Službeni list DFJ“, br. 59/1945. Za sagledavanje ljudskih prava bitan je i „Zakon o udruživanjima, zborovima i drugim javnim skupovima“. Videti: „Službeni list DFJ“, br. 51/1946; br. 29/1947.

39 Po članu 35. stav 2. *Zakona o državljanstvu*, izuzetak je bio moguć samo ako bi Ministarski savet DFJ doneo specijalne propise o sticanju državljanstva po ranijem Zakonu od 28. oktobra 1928 godine, i to za period od 6. aprila 1941. godine do stupanja na snagu ovog Zakona. Videti: „Službeni list DFJ“, br. 64/1945.

40 „Službeni list FNRJ“, br. 86/1946.

u službi okupatora, kao i pripadnicima nacističkih i fašističkih organizacija u kojima su folksdojčeri učestvovali tokom rata. Zakon je proširio važenje i na lica koja su zajedno sa neprijateljskim snagama, napustila državnu teritoriju za vreme rata, kao i na lica koja su pobjegli s područja Jugoslavije nakon oslobođenja. *Zakonom o vrstama kazni*, od 5. jula 1945. godine, propisano je oduzimanje državljanstva kao trajna sankcija koju izriču građanski i vojni sudovi.⁴¹ Zbog animoziteta koji je u posleratnoj Jugoslaviji postojao prema pripadnicima nemačke manjine, folksdojčeri su se našli u krajnje nezavidnom položaju. Najpre je sprečavan njihov povratak u zemlju.⁴² Potom je većini preostale nemačke populacije smeštene u logorima omogućen otpust iz državljanstva ako bi dokazali da poseduju državljanstvo neke strane države. Posle puštanja iz logora marta 1948. godine, folksdojčeri su bili primorani da prihvate trogodišnju radnu obavezu. Oni koji su se ranije našli u inostranstvu izgubili su državljanstvo noveliranim Zakonom o državljanstvu od 1. decembra 1948. godine.⁴³ U toku 1949. godine, izvršena je repatrijacija oko 75 hiljada nemačkih ratnih zarobljenika. Od preostalih hiljadu, najveći broj bio je amnestiran i repatriiran tokom 1951. godine.⁴⁴ Od 1952. godine, Jugoslavija je prihvatila slobodno iseljavanje pripadnika nemačke manjine u SR Nemačku. Iseljavanje je bilo praćeno otpustom iz jugoslovenskog državljanstva.⁴⁵

Verovatno pravno najdalekosežniji i najpogubniji akt po status pripadnika nemačke nacionalne manjine imala je *Odluka Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile*, od 21. novembra 1944. godine.⁴⁶

41 „Službeni list FNRJ, br. 64/1947; Po donošenju Krivičnog Zakonika koji je sankcionisao krivična dela protiv osnovnih prava i sloboda, donet je Zakon o izvršenju kazni, mera obezbeđenja i vaspitno-popravnih mera, Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 47/1951).

42 Nemci deportovani iz Jugoslavije u SSSR trebalo je da budu vraćeni nazad u Jugoslaviju u jesen 1949. godine, ali ih je Jugoslavija odbila primiti zbog čega su raseljeni na području DR Nemačke.

43 „Zakon o izmenama i dopunama zakona o državljanstvu FNRJ“, od 4. decembra 1948. godine, precizira da se navedeni član striktno interpretira u odnosu na „lica nemačke narodnosti“. Videti: „Službeni list FNRJ“, 105/48.

44 Branko Pavlica, „Sudbina Nemaca u Jugoslaviji“, op. cit., str. 127.

45 Protokolom zaključenim 1954. godine između SR Nemačke i FNRJ o uzajamnom obaveštavanju o naturalizaciji, definitivno je regulisano pitanje iseljavanja pripadnika nemačke manjine iz Jugoslavije. Videti: „Službeni list FNRJ, dodatak br. 5/1955.

46 „Službeni list DFJ“, br. 2/1945.

Uredbom od 6. februara. 1945. godine, navedena Odluka postala operativna tako da je u državnu svojinu prešla sva privatna i javna imovina nemačkog Rajha na teritoriji Jugoslavije, potom sva imovina lica nemačke narodnosti (uz pravljenje određenih izuzetaka), imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača bez obzira na državljanstvo i imovina lica osuđenih na oduzimanje imovine od strane građanskih i vojnih sudova bez obzira na njihovo državljanstvo. Odlukom je trebalo obuhvatiti imovinska dobra bez obzira da li se nalaze u zemlji ili u inostranstvu.⁴⁷ Prezidijum AVNOJ-a, dao je zvanično tumačenje njenog domašaja 8. juna 1945. godine. Po ovoj interpretaciji, svi jugoslovenski državljani nemačke nacionalnosti koji su se za vreme rata i okupacije izjasnili za Nemce došli su pod udar Odluke. Izuzetak se pravio samo u odnosu na državljane Jugoslavije, nemačke nacionalnosti, porekla ili prezimena: 1) koji su učestvovali kao partizani i vojnici u NOB-u ili su aktivno radili u narodnooslobodilačkom pokretu,⁴⁸ 2) koji su pre rata bili asimilirani kao Hrvati, Slovenci ili Srbi, a za vreme rata nisu pristupili *Kulturbundu* niti su istupali kao članovi nemačke narodnosne grupe, 3) koji su pod okupacijom odbili da se na zahtev okupatorskih ili kvislinških vlasti deklariraju kao pripadnici nemačke narodnosne grupe i, 4) koji su kao građani nemačke nacionalnosti stupili u mešovite brakove sa licima jedne od južnoslovenskih narodnosti ili sa licima jevrejske, slovačke, rusinske, mađarske, rumunske ili koje druge priznate narodnosti.⁴⁹

Konfiskacija imovine započeta tokom rata, nastavljena je *Zakonom o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije* od 9. juna 1945. godine.⁵⁰ Po ovom Zakonu,

47 Odluka je obuhvatila nepokretna i pokretna dobra i prava, i to: zemljište, kuće, nameštaj, šume, rudarska prava, preduzeća sa svim postrojenjima i zalihama, hartije od vrednosti, dragocenosti, udeli, akcije, društva, udruženja svake vrste, fondovi, prava uživanja, svakovrsna platežna sredstva, potraživanja, učešće u radnjama i preduzećima, autorska prava, prava industrijske svojine, kao i sva prava na napred pomenute predmete.

48 Uglavnom se to odnosilo na one koji su se javno opredelili kao anti-fašisti ili su direktno uzeli učešće u ratu na strani Titovih partizana (primera radi, u jedinici kao što je bila „Ernst Thälmann“ u Slavoniji, jednog austrijskog bataljona u Sloveniji, i dr.). Videti: Vladimir Geiger, „Nijemci u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas“, u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb, 1994, str. 120.

49 „Službeni list DFJ“, br. 39/1945; Odluka AVNOJ-a, potvrđena je 31. jula 1946. godine, „Zakonom o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine i o sekvstru nad imovinom odsutnih lica“. Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 63/1946.

50 „Službeni list DFJ“, br. 40/1945; Izmene: „Službeni list FNRJ“, br. 61/1946. Uporediti autentično tumačenje odredbi koje se odnosi na pripadnike nemačke narodnosti: „Službeni list DFJ“, br. 56/1945.

sprovođenje konfiskacije predstavlja kaznu prema osuđenom licu koja se sastoji u prinudnom oduzimanju ličnih imovinskih prava (u potpunosti ili u delu). Sprovođenje konfiskacije bilo je u nadležnosti specijalnih komisija pri Narodnim odborima. Analiza navedenih pravnih akata ukazuje da je komunistička Jugoslavija status nemačke imovine tretirala ne samo kao pravni, već i kao veoma osetljiv politički problem.⁵¹

Pošto su istorijska događanja pokazala da se revolucija ne može sprovesti bez značajnih promena u političkoj, socijalnoj i ekonomskoj sferi, u cilju uspostavljanja što dubljeg jaza između starog i novog poretka, konfiskacija imovine u posleratnoj Jugoslaviji poslužila je kao dobra osnova za sprovođenje agrarne reforme i kolonizacije. *Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, od 23. avgusta 1945. godine, privatni vlasnici, a među njima i znatan broj jugoslovenskih folksdojčera koji su proglašeni neprijateljima naroda Jugoslavije, bio je afektiran merama eksproprijacije.⁵² Eksproprijacija je

51 Postupci konfiskovanja nemačke imovine obustavljeni su aktom Ministarstva pravosuđa Pov. 230/1949 od 10. avgusta 1949. godine. Ubrzo potom, bili su nastavljani prema instrukcijama istog organa u pogledu imovine lica nemačke narodnosti koja se nalaze u inostranstvu. Kako za jedan deo njihove imovine nisu doneta rešenja o konfiskaciji, Savezno izvršno veće je u svom pismu broj 415 od 25. februara 1954. godine dalo uputstvo kojim je predviđeno da se konačna likvidacija izvrši zakonom u kome bi bio postavljen jedan kraći rok za uknjižbu nepokretne imovine, posle kojeg roka se konfiskacija više ne bi mogla vršiti. U Vojvodini je ovo pismo bilo shvaćeno kao poziv za nastavak konfiskacije. U tu svrhu pri narodnim odborima srezova i gradova osnovane su posebne komisije koje su nadležnim sudovima podnosile pojedinačne ili kolektivne predloge za izvršenje konfiskacije, a sudovi su ih bez daljeg ispitivanja sprovodili u zemljišne knjige. Pismom pov. br. 37/1954 od 19. februara 1956. godine, SIV je naredilo da se zastane sa daljim sprovođenjem konfiskacije imovine lica nemačke narodnosti. Nakon toga, Savezni sekretarijat za pravosudne poslove 6. avgusta 1958. godine, dao je dodatna objašnjenja gore navedenih zaključaka, usmeravajući organe da se drže sledećih rešenja: 1) ako je odluka o oduzimanju imovine doneta i sprovedena u zemljišnim knjigama, a imovinu još uživa bivši vlasnik – ne dirati u faktičko stanje poseda; 2) ako odluka o oduzimanju nije doneta – sprovesti postupak za prenos ove imovine na državnu i izvršiti uknjiženje, ali ne dirati u faktičko stanje poseda; 3) ako je odluka o oduzimanju doneta ali nije sprovedena u zemljišnim knjigama – izvršiti potreban upis, ali ne dirati u faktičko stanje poseda; i 4) ako je nepokretnost faktički odluzeta ali nije doneta odluka o prenosu imovine u državno vlasništvo – doneti o tome odluku i sprovesti je u zemljišne knjige. Na osnovu ovog objašnjenja zastalo se sa rešavanjem u svim predmetima konfiskacije imovine lica nemačke narodnosti. Videti: Vladimir Todorović, *Denacionalizacija između nacionalizacije i privatizacije*, Beograd, 2001, str. 26–27.

52 „Službeni list DFJ“, br.64/1945; Izmene: „Službeni list FNRJ“, br. 24/1946; br.107/1947; 105/1948; 21/1956; 55/1957. i „Službeni list SFRJ“, br. 10/1965. Na republičkom nivou donet je „Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji“, Videti: „Službeni glasnik Srbije“, br.

obuhvatala sve one koji su imali poljoprivredno ili šumsko zemljište iznad površine od 45 hektara, odnosno od 25 do 35 hektara obradivog zemljišta koje je korišćeno putem zakupa ili najma. Isto je važno i za nezemljoradnike koji su posedovali od 3 do 5 hektara zemljišta. Oduzimanje je vršeno i prema pravnim licima, pa čak i prema verskim zajednicama. Pod geslom da „zemlja pripada onima koji je obrađuju“, u državnu svojinu prešli su posedi religijskih ustanova i zadužbina od preko 10 hektara, sem u slučajevima gde se radilo o istorijski značajnijim posedom, kada je ustanovama ostavljano da koriste do 30 hektara obradivog i šumskog zemljišta. Starim vlasnicima zemljište je oduzeto bez nadoknade, dok je novim vlasnicima zemlja dodeljivana bez ranijih tereta.⁵³ Distribucija je vršena na osnovu odluka agrarnih komisija i Narodnih odbora, borcima bezemljašima ili pripadnicima Jugoslovenske armije, ratnoj sirotinji, invalidima, žrtvama fašističkog terora, internircima i ratnim zarobljenicima.⁵⁴

39/1945 i br. 4/1946. U pogledu šumskog zemljišta Srbija je donela „Zakon o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posedom“ 22. februara. 1947. godine. Član 18. saveznog Zakona propisuje da se od „zemljišta lica nemačke narodnosti“ konfiskovanih u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu izdvoji 500 hiljada katastarskih jutara za naseljavanje boraca Jugoslovenske armije, ratnih invalida, zemljoradnika bezemljaša, ratne siročadi, porodica žrtava fašističkog terora, zanatlija i radnika. Valja primetiti, da je ista zemlja dodeljivana posebnoj grupi kolonista sa Kosova i Metohije kojima je iz oportunističkih razloga zabranjen povratak odlukom NKOJ-a od 6. marta 1945. U tom pogledu donet je i „Zakon o postupanju sa napuštenom zemljom kolonista u AKMO“, čije je važenje prestalo tek 1990. Videti: „Službeni glasnik NR Srbije“, br. 9/1947.

53 Pored sporadičnih izuzetaka (član 6. i član 26. Zakona o agrarnoj reformi), naknada nije isplaćivana, jer nisu doneti propisi o njenoj realizaciji. „Zakonom o regulisanju tereta uknjiženih na nepokretnostima koje su prešle na državu na osnovu Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i osnovnog Zakona o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posedom“ formalno-pravno obaveza je bila regulisana, ali je njena primena ostala nedosledna. Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 105/1947.

54 Član 18. saveznog Zakona propisuje da se od „zemljišta lica nemačke narodnosti“ konfiskovanih u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu izdvoji 500 hiljada katastarskih jutara za naseljavanje boraca Jugoslovenske armije, ratnih invalida, zemljoradnika bezemljaša, ratne siročadi, porodica žrtava fašističkog terora, zanatlija i radnika. Valja primetiti, da je ista zemlja dodeljivana posebnoj grupi kolonista sa Kosova i Metohije kojima je iz oportunističkih razloga zabranjen povratak odlukom NKOJ-a od 6. marta 1945. U tom pogledu donet je i „Zakon o postupanju sa napuštenom zemljom kolonista u AKMO“, čije je važenje prestalo tek 1990. Videti: „Službeni glasnik NR Srbije“, br. 9/1947. Oduzimanje privatnog zemljišnog poseda u korist tzv.fonda opštenarodne imovine, izvršena je za vlasnike iznad 10, a izuzetno 15 hektara obradivog zemljišta na osnovu „Zakona o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama“, od 22. maja 1953. Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 22/1953.

U seriji legislativnih akata koji su pogodili imovinskopravni status pripadnika nemačke manjine u Jugoslaviji, specifičan položaj ima *Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorijama*, od 18. avgusta. 1945. godine, kojim se vršila raspodela „viška nepokretnosti“ na neodređeno vreme shodno „kontribucijama u ratu“, ali i prema kriterijumu „socijalne pravde“ na kojoj su počivale države „narodne demokratije“. ⁵⁵ Danom stupanja na snagu *Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća*, od 5. decembra 1946. godine, u državnu svojinu prešla su privatna imovinska prava pravnih lica iz 42 grane privrede. ⁵⁶ Nacionalizacijom su privatna preduzeća pretvarana u državna privredna preduzeća. Novi pravni subjekti preuzimali su na sebe sve dugove nacionalizovanog preduzeća do visine aktive. ⁵⁷ U samo retkim slučajevima bila je isplaćivana i adekvatna nadoknada. ⁵⁸ Izmenama Zakona o nacionalizaciji iz 1948. godine, pod udar podržavljenja došla je imovina stranaca. U državnu svojinu prešle su sve nepokretnosti u privatnom i javno-pravnom vlasništvu osim nepokretnosti stranih diplomatskih predstavništva. ⁵⁹ Konačno, *Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*, od 28. decembra 1958. godine, dovršen je postupak deprivacije u Jugoslaviji. ⁶⁰

55 Na oslobođenim teritorijama, revolucionarna vlast vršila je oduzimanje nepokretnosti, stanova i kuća. Nakon konsolidacije vlasti i donošenja Zakona, dat je legalitet preduzetim aktima. Videti: „Službeni glasnik NR Srbije“, br. 251/1945.

56 „Službeni list FNRJ“, br. 98/1948.

57 Formalno priznanje usledilo je sa „Uredbom o postupku za procenu vrednosti i utvrđivanju naknade za nacionalizovanu imovinu“. Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 98/1947.

58 Odlukom Savezne Vlade iz 1963. godine, bivšim vlasnicima preduzeća isplaćena je simbolična naknada ako su ostali bez osnovnih sredstava za život. Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 5/1963; Uporediti: „Uredba o postupku za procenu vrednosti i utvrđivanju naknade za nacionalizovanu imovinu“ „Službeni list FNRJ“, br. 98/1947; „Odluka o isplati akontacije ranijim vlasnicima nacionalizovanih preduzeća“, „Službeni list FNRJ“, br. 5/1963; „Uredba o reviziji dozvola za rad i likvidaciji privatnih kreditnih preduzeća“, „Službeni list FNRJ“, br. 51/1946; „Pravilnik o postupku likvidacije privatnih kreditnih preduzeća“, „Službeni list FNRJ“, br. 3/1948; „Uredba o otkupu akcija Narodne banke FNRJ, Industrijske banke Jugoslavije, Znanstvene banke FNRJ i Zadrugne i Poljoprivredne banke FNRJ“, „Službeni list FNRJ“, br. 78/1946.

59 Kolebanje je otklonjeno u praksi Vrhovnog suda. Tako u presudi br. 636/1983 stoji: „Ni u slučaju ponovnog sticanja državljanstva SFRJ bivši vlasnik ne može steći tu nepokretnost jer mu je primenom odredbe člana 3. Zakona o izmenama i dopunama zakona o nacionalizaciji imovina *ex lege*, i definitivno oduzeta“.

60 Zakon je za nacionalizovane nepokretnosti regulisao isplatu naknade u visini 10% od stanarine na dan stupanja na snagu zakona u jednakim mesečnim ratama za budućih 50

Iz iznete analize jasno je, da je Jugoslavija prihvativši saveznički koncept o kolektivnoj odgovornosti nemačkog naroda, još u toku ratnih dejstava, na revanšistički način i bez potrebnih obzira ograničila ljudska prava velikom broju „nepodobnih lica“.⁶¹ S obzirom na posledice pomenutih restriktivnih mera, sagledavanje mogućih rešenja obuhvata njihovo ponovno tumačenje u kontekstu novih međunarodnopravnih standarda, što predstavlja neophodan uslov za sve države naslednice SFR Jugoslavije koje u novim okolnostima traže priznanje svog demokratskog legitimiteta.

MOGUĆNOST RESTITUCIJE IMOVINE PRIPADNIKA BIVŠE NEMAČKE MANJINE U SRBIJI

Oduzimanje imovinskih prava pripadnicima nemačke manjine na području istočne i jugoistočne Evrope, bilo je dugo vremena tabu tema u svetskoj pravnoj literaturi. Međutim, problem je dosta rano aktuelizovan na nemačkoj i austrijskoj političkoj sceni posredstvom folksdojčerskih organizacija *Bund Donauschwäbischer Landmannschaften*, *Verein Haus der Donauschwaben*, *Landmannschaft der Donauschwaben aus Jugoslawien* i dr.⁶² Na području Srbije, tek u novije vreme, sa pokretanjem rada nemačkog Udruženja *Donau* iz Novog Sada, Nemačkog narodnog saveza, kao i niza manjih lokalnih udruženja pripadnika nemačke nacionalnosti (na primer, *Deutscher Verein Kula*, *Deutscher Verein Beckerek* i dr.), pitanje restitucije otvara se kao problem ostvarivanja ljudskih prava. Kako savremeno međunarodno pravo ne dozvoljava nasilno raseljavanje delova stanovništva, niti oduzimanje njegove imovine bez primerenog obeštećenja, analiza političko-istorijskih odluka iz

godina, što nikada nije učinjeno. Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 52/1958 i br. 3/1959; Uporedi „obavezno tumačenje“ u: „Službeni list FNRJ“, br. 24/1959 i 24/1961. „Uredbom o postupku za sprovođenje nacionalizacije najamnih zgrada i građevinskog zemljišta“ i „Uputstvom o zemljišnoknjižnom upisu nacionalizovanih najamnih zgrada i građevinskog zemljišta“, regulisan je postupak nacionalizacije. Videti: „Službeni list FNRJ“, br. 4/1959 i br. 49/1959.

61 Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd, 1969, str. 236.

62 Folksdojčerska udruženja uživala su veliku podršku poratne političke elite (Konrada Adenauera, Kurta Kisingera i Vilija Branta), koji su im obećavali pomoć u pogledu ostvarivanja ljudskih prava i povraćaja imovine. Federacija prognanika dugo vremena služila je kao promotor nemačke spoljne politike. Folksdojčerska udruženja bila su i ostala blisko povezana sa nemačkim konzervativnim partijama (CSU/CDU). Videti: Pertti Ahonen, *After the Expulsion: West Germany and Eastern Europe 1945-1990*, New York, p. 176.

doba revolucije i post-revolucionarne izgradnje vlasti u komunističkoj Jugoslaviji nameće se kao pravna i politička nužnost.⁶³ Suprotno postupanje vodilo bi brisanju štetnih efekata preduzetih radnji čime bi se problem mogao podvesti u okvire pravila o odgovornosti država za ilicitne akte. Štaviše, takvo ponašanje, pošto je bilo praćeno ogromnim brojem žrtava moglo bi biti tumačeno i kao povreda međunarodnog humanitarnog prava.

Interesantno je da se u konstelaciji novih standarda ponašanja za „ulaz u Evropu“, pretpostavlja poštovanje ljudskih prava.⁶⁴ Sa disolucijom SFR Jugoslavije, isticanje problema nepoštovanja ljudskih prava u odnosu na pripadnike nekadašnje nemačke manjine za vreme i nakon Drugog svetskog rata, ne bi smelo poslužiti kao mera pritiska na njene pravne sledbenike. Kako politički diskontinuitet sa Jugoslavijom ne povlači *ipso facto* i prekid na unutrašnjem pravnom planu, dalje održavanje „istorijskih zakona“ na snazi obavezuje Republiku Srbiju, kao jednu od država sukcesorki SFR Jugoslavije, da iste akte ispita u svetlu važećih standarda o zaštiti ljudskih prava. Ovo tim pre, jer kao potencijalni kandidat za prijem u Evropsku uniju, Srbija ima obavezu da donese zakon o restituciji kao jednu od mera na putu ka liberalizaciji tržišne privrede. S obzirom na sve učestalije pominjanje ovog pitanja u javnosti, rešenje problema mora se vezati za primenu intertemporalnog prava čija načela idu uporedo sa otklanjanjem negativnih posledica pravno zatečenih situacija (*facta praeterita et facta pendentia*).⁶⁵ U

63 „Humani transfer“ danas se posmatra kao jedan anahronizam nespojiv s osnovnim ljudskim pravima i slobodama, pre svega sa „pravom na domovinu“. Pravnu osnovu „prava na domovinu“ koje je „pravo u začetku“ čini pravo na samoopredeljenje. Videti: „Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law“, UN Doc. A/RES/60/147, 21 March 2006; „Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons“, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2005/17, 28 June 2005.

64 Protokolom I uz Evropsku Konvenciju o ljudskim pravima iz 1950. godine (član 1), u odnosu na protekciju prava svojine, postoji zabrana devastacije sem u slučajevima koji potpadaju pod poredak javnih interesa prema uslovima predviđenim adekvatnom zakonskom regulativom. U sudskoj praksi Evropskog Suda za ljudska prava, zauzet je stav da je međunarodnopravno nedozvoljeno oduzimanje individualne imovine od strane država. Videti: Broch, „The Protection of Property Right under the European Convention on Human Rights“, *Legal issues of European Integration*, 1986, p. 52. Naime, Konvencija uspostavlja opštu zaštitu imovinskih prava fizičkih i pravnih lica, bez obzira na državnu pripadnost. Više: A.H. Robertson, *European Institutions*, London, 1966, pp. 46-49.

65 Slobodan Perović, „Svojinsko pitanje“, u: *Pravno filozofske rasprave*, Beograd, 1995. str. 463-485.

tom pogledu ne bi trebalo da se Srbija mnogo razlikuje od drugih evropskih država koje su imale slične probleme na putu tranzicije.⁶⁶ Zaštita sopstvenih nacionalnih interesa i stečenih prava koja su u međuvremenu ustanovljena na predratnoj imovini folksdojčera, mora biti vrednovana u kontekstu regulisanja svih zaostalih pitanja iz prošlosti koja pored pitanja zakonskog regulisanja problema restitucije uključuje i međunarodnopravno regulisanje pitanja obeštećenja srpskih žrtava Drugog svetskog rata, kao i proces istorijskog pomirenja srpskog i nemačkog naroda.⁶⁷ Analiza državne prakse drugih država, pre svega Češke Republike koja je imala slične probleme prilikom pristupanja Evropskoj uniji, otuda može biti od dragocene pomoći za naše pravilno pozicioniranje prema ovom problemu.

ČEŠKA PRAKSA U VEZI SA ZAHTEVOM ZA RESTITUCIJU PRIPADNIKA NEMAČKE MANJINE

Češkoj Republici „revolucionarno nasleđe“ ostavilo je seriju „Beneševih dekreta“ ratifikovanih 28. marta 1946. godine.⁶⁸ Iako su „Beneševim dekretima“ po principu kolektivne odgovornosti kažnjeni pripadnici kolaborativnih manjina

66 Uporediti zakonodavna rešenja bivših jugoslovenskih republika: *Zakon o denacionalizaciji*, „Uradni list Republike Slovenije“, br. 27/1991; *Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslovenske komunističke vladavine*, „Narodne novine Republike Hrvatske“, br. 92/1996; *Zakon o denacionalizaciji*, „Službeni vesnik na Republika Makedonija“, br. 20/1998.

67 Budući da ujedinjenjem Nemačke nije postignut i konačni mirovni ugovor kojim bi se pitanje obeštećenja finalno rešilo, u slučaju internacionalizacije zahteva za restituciju imovine pripadnika nekadašnje nemačke manjine trebalo bi ispitati sva otvorena pitanja u vezi nadoknade ratne štete srpskom narodu, uključujući i pravni domašaj nemačko-jugoslovenskog sporazuma iz sedamdesetih godina o „Kapitalhilfe“, kojim su praktično dve države išle ka prevazilaženju problema obeštećenja svih žrtava rata posredstvom „viših oblika“ saradnje.

68 Našavši se u egzizlu u Velikoj Britaniji za vreme Drugog svetskog rata, čehoslovački predsednik Edvard Beneš, doneo je seriju od 143 dekreta. Dekreti su potvrđeni prvim posleratnim Ustavom iz 1946. godine. Grupa leglativnih akata koji su pogodili stečena imovinska prava nemačke nacionalne manjine obuhvatala je sledeće dekrete: „Dekret broj 5/1945 o nevažnosti određenih akata u vezi sa imovinom u periodu neslobode“, od 10. maja 1945; „Dekret broj 12/1945 o konfiskaciji i distribuciji zemljišta, Nemaca, Mađara, izdajnika i saradnika i određenih organizacija i ustanova“, od 21. juna 1945; „Dekret broj 28/1945“, od 20. jula 1945; „Dekret broj 108/1945 o konfiskaciji neprijateljske imovine i državnim fondovima za obnovu“, od 25. oktobra 1945. godine). Dekreti su potvrđeni prvim posleratnim Ustavom 28. marta 1946. godine. Videti: Edvard Benes, „Why did We Nationalise our Industries“, *Central European Observer*, 1947. p. 357.

na području Čehoslovačke (pre svih, nemačke i mađarske nacionalne manjine), ostaje nesporno da je Češka vrlo brzo posle „plišanog razvoda“ sa Slovačkom 1989. godine, uspjela da reguliše problem imovinskopravne restitucije. Nakon što je Čehoslovačka i zvanično prestala da postoji kao federativna zajednica 1. januara 1993. godine, Češka Republika, kao jedna od država sukcesorki, užurbala je aktivnosti na pristupanju Evropskoj uniji. Proces evropskih integracija pokrenuo je pitanja u vezi s potpunim stavljanjem van snage svih odluka sadržanih u „Beneševim dekretima“ sa čijom primenom je, odmah posle Drugog svetskog rata, poremećena nacionalna struktura stanovništva. U međudržavnim raspravama koje su vođene uz posredovanje evropskih zvaničnika često se ispuštalo iz vida da je iseljavanje nemačke manjine iz Čehoslovačke bilo deo međunarodno prihvaćene šeme nakon završetka Drugog svetskog rata. Podsećanja radi, sile pobednice u ratu okupljene na konferenciji u Potsdamu 1945. godine, izričito su zahtevale od Čehoslovačke da omogući što skoriji „humani transfer“ folksdojčerske populacije u Nemačku.⁶⁹ Oduzimanje imovine Sudetskih Nemaca bilo je u saglasnosti sa Sporazumom o naplati reparacija od Nemačke, o obrazovanju međusavezničke Reparacione agencije i o restituciji monetarnog zlata, od 14. januara 1946. godine.⁷⁰ Na osnovu pomenutih međunarodnih instrumenata, više od tri miliona Sudetskih Nemaca bilo je sistematski raseljeno, ekspatriirano i deprivirano u svojim imovinskim pravima.⁷¹

Nešto pre ulaska Češke u Evropsku uniju, među pojedinim članicama Evropske unije istaknuta je potreba preispitivanja svih čeških „istorijskih zakona“ koji nisu bili u skladu sa propisima Unije i to, „ne iz razloga da se

69 “The Potsdam Declaration: Tripartite Agreement by the United States, United Kingdom and Soviet Russia concerning Conquered Countries, August 2, 1945”, in: *Pillars of Peace: Documents Pertaining to American Interest in Establishing a Lasting World Peace, January 1941– February 1946*, Carlisle Barracks, PA: Army Information School, 1946, Article 13. “Protocol of the Proceedings”, article XII, 1 August 1945, The Berlin Conference, 17 July–2 August 1945.

70 Članom 6. Sporazuma o reparacijama predviđeno je mogućnost da svaka od ugovornih savezničkih strana po svom izboru zadrži ili upravlja nemačkom neprijateljskom imovinom koja je pod njenom jurisdikcijom na način kojim se sprečava njen povratak Nemačkoj bez obzira na činjenicu da li se nominalno kao vlasnik te imovine vodi neko drugo lice. Takva imovina imala je da posluži naplati ratne štete načinjene u Čehoslovačkoj. Videti: “Agreement on Reparation from Germany, on the Establishment of an Inter-allied Reparation Agency and on the Restitution of the Monetary Gold”, Paris, 14 January 1946.

71 Alfred-Maurice de Zayas, *A Terrible Revenge: The Ethnic Cleansing of the East European Germans, 1944–1950*, New York, 1994, p. 152.

ponovo piše istorija“, već iz realne potrebe da se ispravi jedna velika nepravda“. Stav Evropske unije i njenih članica (najglasnije u tom pogledu bile su Austrija, Nemačka i Mađarska), bio je motivisan potrebom da se države kandidati za prijem, obavežu na preispitivanje svih onih akata iz prošlosti kojima se išlo ka uspostavljanju negativne diskriminacije po osnovu nacionalnosti ili državljanstva.⁷² Pošto su navedenu političku poziciju pratili zahtevi za restituciju, smatralo se da zadovoljenje „tranzicione pravde“ nije po sebi dovoljno, već je potrebno da se radi rešavanja problema zadovolji i „međugeneracijska pravda“ koja zajedno sa „istorijskom pravdom“ ima sasvim odgovarajuće materijalno-finansijske efekte.⁷³ Međutim, protek vremena i nedostatak verodostojnih dokaza, potom stečena prava trećih lica na oduzetim imovinskim dobrima pripadnika nemačke manjine, te činjenica neprimenjivosti savremenog međunarodnog humanitarnog prava na događaje koji su prethodili njegovom usvajanju, omogućili su postizanje konsenzusa država članica Evropske unije, pan-evropskih i međunarodnih institucija i drugih političkih aktera za odbijanje restitucionih zahteva Sudetskih Nemaca. U daljem delu studije izneće i konkretni razlozi zašto je do toga došlo.

Potezanje zahteva Sudetskih Nemaca za restituciju imovine imalo je i dublje političko značenje pošto je prejudiciralo restauraciju predratne situacije i masovan povratak nemačkog stanovništva unutar postojećih granica Češke Republike.⁷⁴ Takvo pozicioniranje bilo je neprihvatljivo za češke vlasti, jer je

72 „Dekretom broj 33/1945 , o državljanstvu lica nemačke i mađarske nacionalnosti“, od 2. avgusta 1945. godine, retroaktivno je oduzeto čehoslovačko državljanstvo pripadnicima nemačke manjine koji su tokom rata i okupacije Čehoslovačke stekli državljanstvo Trećeg Rajha. Izuzetak je napravljen kod lica koja su tokom okupacije demonstrirala lojalnost prema Čehoslovačkoj i koja nisu počinila ratne zločine, odnosno koja su aktivno učestvovala u oslobađanju države od okupatora i stranih osvajača. Takođe, izuzetak je napravljen i kod lica koja su se u vremenu opasnom po državu izjašnjavali kao Česi ili Slovaci. Za njih je određen rok od 6 meseci u kome su imali pravo da povraćaj čehoslovačkog državljanstva. Predsednik Beneš nije potpisao Dekret sve dok nisu doneti zaključci na Potsdamskoj konferenciji avgusta 1945. godine. Videti: Charles A. Schiller, „Closing a Chapter of History: Germany's Right to Compensation for Sudetland“, *Case Western Reserve Journal of International Law*, no. 26, pp. 401, etc. Ugovorom zaključenim u Pragu 1973. godine, SR Nemačka je potvrdila nevažnost Minhenskog sporazuma i nemačko državljanstvo pripadnika nemačke manjine raseljene i ekspatriirane na područje Rajha.

73 Jonathan Steinberg, „Reflections on Intergenerational Justice“, in: *The Legacy of Abuse: Confronting the Past, Facing the Future*, The Aspen Institute, 2002, p. 71.

74 Elzar Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, New York, 2000, p. 134. Za razliku od Sudetskih Nemaca, iseljeni Nemci iz Poljske tražili su reviziju poljsko-nemačke granice uspostavljene nakon Drugog svetskog rata.

predstavljalo mogućnost obnavljanja etno-političkog konflikta prisutnog tokom Drugog svetskog rata. U nastojanju da ublaži posledice imovinskih i drugih nepravdi do kojih je došlo u posleratnom periodu, predsednik Češke Vaclav Havel u poznatom govoru iz 1995. godine, iznetom na Karlovom Univezritetu u Pragu, prihvatio je činjenicu da je iseljavanje Sudetskih Nemaca predstavljalo „istorijsku grešku“, ali je ujedno podržao i mišljenje da je učešće folksdojčera u ratu bilo usmereno protiv Čehoslovačke, čehoslovačkog naroda i humanosti uopšte. Podržavajući povratak Sudetskih Nemaca „kao gostiju na zemlji na kojoj su generacije njihovih dedova jednom živeli“, Havel je odbacio nemačke zahteve za restituciju imovine potvrđujući da se radi o „jednom nastojanju da se ponovo pokrene začarani krug plemenske odmazde“.⁷⁵ Izneti politički stav predsednika Havela prema restituciji bio je kasnije prihvaćen i u pravnom sagledavanju materije pred Ustavnim sudom Češke Republike.

Elaborirajući kolektivnu odgovornost Sudetskih Nemaca u pružanju široke podrške prisajedinjenju nacističkoj Nemačkoj, „uprkos njenom očiglednom totalitarnom karakteru“, u mišljenju broj 55/1995 od 8. marta 1995. godine, Ustavni sud je istakao da svi normativni akti češke vlade u egzilu, nakon ratifikacije 28. marta 1946. godine, predstavljaju izraz zakonodavne vlasti Čehoslovačke.⁷⁶ Nadovezujući se na izneto tumačenje, u mišljenju povodom „Dekreta broj 108/1945 o konfiskaciji neprijateljske imovine i državnim fondovima za obnovu“, od 25. oktobra 1945. godine, Ustavni sud je našao da je opravdanje za donošenje „izuzetih zakonodavnih mera“ kao što je iseljavanje pripadnika nemačke manjine preduzeto u cilju odbrane ljudskih prava. Po mišljenju Suda, mera je imala za cilj da, „osigura funkcionisanje ljudskih prava i sloboda, njihov konstruktivni doprinos u društvu i ulogu u produbljivanju smisla odgovornosti. Nakon okončanja nacističke okupacije, ograničavanje prava čehoslovačkih građana bilo je nužno, ne da bi građani time postigli različiti status, već pre zbog činjenice da je njihov odnos suštinski bio neprijateljski prema demokratskom sistemu vrednosti.“⁷⁷ U tom pogledu, Sud je zaključio da je Benešov dekret broj 108/1945, kao normativni akt odavno ostvario svoju svrhu. Preko četiri decenije, Dekret nije zadržao konstitutivni

75 Vaclav Havel, “Czechs and German on the Way to a Good Neighbourship”, Charles University, Prague, 17 February 1995.

76 Lord Kingsland Q.C., “The validity of the Benes Decree”, *Observations on the Benes Decrees and the Accession of the Czech Republic to the European Union*, European Parliament, Directorate-General for Research, 2002, para. 10.

77 Constitutional Court of the Czech Republic, “Beneš Decree no. 108”.

karakter niti je proizveo bilo kakve pravne posledice. U datoj situaciji sasvim je evidentno da ovaj legislativni akt nije ostao usaglašen sa ustavnim aktima i međunarodnim ugovorima na snazi. Pa ipak, principijelno ceneći događaje iz prošlosti u kontekstu sadašnje situacije, Ustavni sud je odbio mogućnost postavljanja zahteva za restituciju imovine pripadnika nemačke manjine. U tom pogledu bio je potpuno izričit kada je naveo da, „u pravnoj argumentaciji ne bi valjalo posezati za istorijskim analogijama koje su u prošlosti dovele do nacističke okupacije Čehoslovačke“.⁷⁸

Nakon internacionalizacije nemačkih zahteva za restituciju, na međunarodnom pravnom planu najpre se oglašio Evropski sud za ljudska prava povodom slučaja *Malhous v. Czech Republic*.⁷⁹ Odbacujući zahtev zbog procesnih nedostataka, Evropski sud za ljudska prava potvrdio je da nije nadležan *rationae temporis* za ispitivanje okolnosti slučaja koji se odnosi na eksproprijaciju i njene kontinuirane efekte. U obrazloženju presude Sud je naglasio da slučaj oduzimanja imovine predstavlja trenutni akt koji ne proizvodi trajnu situaciju oduzimanja prava. Uzimajući u obzir da je Češka pristupila Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, tek 1992. godine, Evropski sud je zaključio da nije moguće postaviti pitanje odgovornosti za restriktivne državne akte preduzete pre državnog razlaza 1989. godine. U jednom drugom veoma važnom slučaju povodom zahteva za restituciju imovine princa Hansa Adama Drugog od Lihtenštajna, eksproprijisane na osnovu „Beneševih dekreta“ u periodu od 1945. do 1946. godine, Evropski sud za ljudska prava ponovo je potvrdio odsustvo sopstvene nadležnosti. U obrazloženju odluke, Evropski sud je utvrdio da eksproprijacija ne može biti predmet spora na osnovu člana 6(1) Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda ili člana 1. Prvog protokola.⁸⁰

78 Neki analitičari ocenili su mišljenje Ustavnog suda Češke kao istorijski, politički, sociološki i etički motivisanu odluku. Videti: Mark Gillis, “Facing Up to the Past: The Czech Constitutional Court’s Decision on the Confiscation of Sudeten German Property”, *Parker School Journal of East European Law*, 1995, vol. 2, p. 709.

79 “Decision as to the Admissability of Application no. 33071/1996”, *Malhous against the Czech Republic*, Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 2000, pp. 13-14. Uporediti: “Application no.s 18890/1991, 19048/1991, 19342/1992, 19549/1992”, *Mayer & Others v. Germany*, Commission Decision of 4 March 1996, Decisions and Reports, vol. 85, pp. 5-20.

80 “Application no. 42527/1998”, *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*, ECHR, p. 85; Andrea Gattini, “A Trojan Horse for Sudeten Claims? On Some Implications of the Prince of Liechtenstein v. Germany”, *European Journal of International Law*, 2002, vol. 13, no. 2, pp. 513-544.

Povodom istog slučaja odlučivao je i Međunarodni sud pravde, ali je poput Evropskog suda za ljudska prava, ovo najviše pravosudno telo ostalo van merituma spora. Naime, Međunarodni sud pravde oglasio se nenadležnim *rationae temporis*, pošto je zaključio da je spor između Lihtenštajna i Nemačke usledio kao posledica primene „Beneševih dekreta“ i Konvencije o uređenju pitanja proizašlih iz rata i okupacije od 23. oktobra 1954. godine, dakle iz akata usvojenih pre stupanja na snagu Evropske konvencije o mirnom rešavanju sporova iz 1980. godine, na čijim odredbama je Lihtenštajn zasnivao svoj tužbeni zahtev.⁸¹ U slučaju *Des Fours Walderode v. Czech Republic*, Evropski sud za ljudska prava odbacio je žalbu porodice *Walderode* potvrdivši pre toga da ne može da ispituje činjenice na osnovu kojih je došlo do oduzimanja imovine s obzirom da se iste odnose na period pre pristupanja Čehoslovačke Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.⁸² Kako podnosilac predstavke u postupku pred Sudom nije uspeo demonstrirati „trajni posed“ ili „legitimna očekivanja“, koja prema Konvenciji predstavljaju razloge za vođenje postupka *ratione materiae*, Evropski sud se oglasio nenadležnim.⁸³ Pored sudskih instanci koje su se bavile pitanjem restitucije imovine Sudetskih Nemaca, i neka međunarodna kvazi-sudska tela imala su određene komentare po ovom pitanju. Tako je, Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava u nekoliko navrata razmatrao individualne pritužbe povodom restitucionih zahteva. Iako je u većini slučajeva potvrdio sopstvenu nenadležnost, Komitet je smatrao da ima pravo da daje mišljenja kada su određene kategorije lica po osnovu zahteva za restituciju imovine nejednako tretirana u pogledu pravne

81 “Case concerning Certain Property (Liechtenstein v. Germany)”, Preliminary Objections, 10 February 2005, International Court of Justice Reports, 2005. Zanimljivo da je Konvencijom o uređenju pitanja proizašlih iz rata i okupacije od 23. oktobra 1954. godine, SR Nemačka prihvatila obavezu da u budućnosti ne postavlja prigovore protiv mera koje su, ili koje će biti preduzete prema nemačkoj imovini u inostranstvu ili drugoj imovini oduzetoj u svrhu reparacije ili restitucije, ili koje su posledice ratnog stanja, koje su donete na osnovu zaključenih sporazuma ili sporazuma koji će tek biti zaključeni od strane tri sile (SAD, Francuske i Velike Britanije), sa savezničkim državama, neutralnim zemljama ili bivšim saveznicima Nemačke. Bilo kakav zahtev po ovoj Konvenciji nije dopušten prema licima koja će steći ili koja su prenela imovinu po osnovu navedenih mera, niti protiv međunarodnih organizacije, stranih vlada ili lica koja su preduzimala akte po nalogu tih vlada.

82 “Decision as to the Admissibility of Application no. 40057/1998”, *Des Fours Walderode v. Czech Republic*, 2003.

83 Timothy V. Waters, “On Legal Construction of Ethnic Cleansing”, *Bepress Legal Series*, Paper 951, 2006, p. 50.

zaštite na osnovu člana 26. Pakta o građanskim i političkim pravima.⁸⁴ S obzirom na činjenicu da je češki Ustav priznao isključivo Evropski sud za ljudska prava kao nadležnu „međunarodnu sudsku instancu“ čije odluke obavezuju državu, mišljenja Komiteta Ujedinjenih nacija za ljudska prava bila su u Češkoj tumačena kao neobavezna uputstva.⁸⁵

Nemogućnost primene opštih međunarodnih standarda o zaštiti ljudskih prava na činjenice i situacije koje su im prethodile (*facta praeterita*), omogućio je Češkoj Republici da na osnovu diskrecionih ovlašćenja odluči o restituciji imovine pripadnika nemačke nacionalne manjine. Naravno, to se nije kosilo sa njenom ustavnom obavezom da primenjuje potvrđene međunarodnopravne akte o ljudskim pravima, kao i željom da usagласi svoj unutrašnji pravni i politički poredak sa demokratskim principima utvrđenim u članu 6(1) Ugovora o Evropskoj uniji iz 1992. godine i kriterijumima iz Kopenhagena iz 1993. godine, koji određuju uslove za prijem država u ovu organizaciju.⁸⁶ Sposobnost preuzimanja obaveza koje proizilaze iz članstva u Evropskoj uniji, najbolje se očitovalo kod primene „Zakona o ublažavanju nekih imovinskih nepravdi“ iz 1990. godine (tzv. malog zakona o restituciji), potom „Zakona o vansudskoj rehabilitaciji“ (tzv. velikog zakona o restituciji) i „Zakona o zemljištu i zadrugama“ donetim 1991. godine.⁸⁷ Kod definisanja domašaja restitucije,

84 “Communication no. 945/2000”, *Marik against the Czech Republic*, UN Human Rights Committee, 4 August 2005; “Communication no. 669/1995”, *Malik against Czech Republic*, UN Human Rights Committee, 21 October 1998.

85 “Final Report on the Impact of Findings of the UN Human Rights Treaty Bodies”, International Law Association, Berlin, 2004, para. 39.

86 Na sastanku šefova država i vlada u Kopenhagenu 1993. godine, definisani su kriterijumi za prijem u članstvo EU. Isti uključuju stabilnost ustanova koje obezbeđuju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i prava manjina, postojanje delotvorne tržišne privrede, sposobnost domaćih preduzeća da izdrže konkurenciju prisutnu na zajedničkom tržištu EU i prihvatanje pravnih tekovina, uključujući sposobnost preuzimanja ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije. Na samitu u Madridu dve godine kasnije, dopunjeni su Kopenhagenski kriterijumi sa kriterijumom postojanja adekvatnih administrativnih struktura za doslednu primenu pravnih tekovina EU.

87 “Law of the Alleviation of Some Property Injuries”, Law no. 403/1990; “Law on Extrajudicial Rehabilitation”, Law no. 87/1991; “Law on Land and Agricultural Cooperatives”, Law no. 229/1991. U toku 1992. godine, češki parlament usvojio je i poseban Zakon o restituciji. Ovim Zakonom priznata je mogućnost povraćaja imovine licima nemačke nacionalnosti koja nisu bila ekspatriрана nakon Drugog svetskog rata. Videti: Cheryl Grey, “The Legal Framework for Private Sector Activity in the Czech Republic”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 1993/94, vol. 26, p. 277.

zakonima su propisani određeni limiti koji se odnose na utvrđivanje „prelomnog datuma“ od kojeg je moguće tražiti povraćaj imovine, a potom i na lični status podnosioca zahteva. Tako je propisan 25. februar 1948. godine, kao prelomni datum kada je komunistička vlast u Čehoslovačkoj zvanično uspostavljena. Svi zahtevi za restituciju imovine oduzete pre tog datuma bili su na ovaj način isključeni. To se pre svega odnosilo na zahteve Sudetskih Nemaca, ali i Jevreja koji su za vreme rata i okupacije bili deprivirani od nacističkih vlasti na osnovu rasnih zakona donetih u periodu od 1939. do 1945. godine.⁸⁸ Drugo ograničenje u vezi ličnog statusa odnosi se na kumulativni uslov da podnosioci zahteva za restituciju imovine moraju da poseduju češko državljanstvo i stalno mesto prebivališta u Češkoj Republici.⁸⁹ Pomenutim ograničenjem bila su iz restitucije isključena sva ekspatriрана i raseljena lica nemačke nacionalnosti čija je imovina konfiskovana do 25. februara 1948. godine.⁹⁰ Uprkos činjenici da je usvajanjem navedenih propisa Češka izostavila restitucione zahteve bivših pripadnika nemačke nacionalne manjine, ta činjenica nije sprečila njen dalji put ka Evropskoj uniji.

Češka i Nemačka potpisale su tokom 1997. godine, deklaraciju kojom su potvrdile da nepravde učinjene u Drugom svetskom ratu pripadaju prošlosti i da se njihovi odnosi moraju okrenuti ka budućnosti. Svesne tragičnih poglavlja iz zajedničke istorije, Češka i Nemačka izrazile su spremnost da daju prioritet

88 Tokom aprila 1994. godine, Češka je prihvatila mogućnost povraćaja imovine Jevrejima koji su bili žrtve nacističkih progona u periodu od 1939. do 1945. godine. Videti: Robert Hochstein: "Jewish Property Restitution in the Czech Republic", *Boston College International and Comparative Law Review*, 1996, vol. 19, pp. 443, etc.

89 S obzirom na dalekosežnost ograničenja u pogledu mesta prebivališta, Ustavni sud je, tokom 1994. godine, ukinuo ovaj uslov. Videti: "Judgment no. 164/1994", Constitutional Court of the Czech Republic, 12 July 1994. Povodom uslova da poverioci po osnovu restitucije moraju imati češko državljanstvo, Evropski sud za ljudska prava, iako procesno nenadležan, izneo je stanovište da Češka Republika mora opravdati taj uslov na mnogo eksplicitniji način. Videti: "Decision as to the Admissibility of Application no. 38645/1997", *Polacek and Polackova against the Czech Republic*, Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 2002, para. 43.

90 Tokom 1993. godine, Komitet Ujedinjenih nacija za ljudska prava podvukao je da su oba uslova, i državljanstvo i mesto prebivališta, nerazumni s obzirom da se kod izvornog osnova za potraživanje imovine nije postavljao. U slučaju *Simunek*, Komitet je izrazio mišljenje da, kada je država odgovorna za preseljenje lica, onda je nespojivo sa Paktom o građanskim i političkim pravima tražiti njihov povratak u zemlju kao preduslov za restituciju imovine ili pravično obeštećenje. Videti: Rhodri C. Williams, *The Contemporary Right to Property Restitution in the Context of Transitional Justice*, International Center for Transitional Justice, 2007, p. 21.

razumevanju i zajedničkom sporazumevanju u razvoji budućih odnosa, dok je svaka strana ostala pri svojim pravnim stanovištima. Obavezujući se da neće opterećivati svoje odnose političkim i pravnim pitanjima proizišlim iz prošlih vremena, strane su predvidele osnivanje nekoliko zajedničkih komisija i fondova radi istraživanja događaja iz Drugog svetskog rata. Iste godine, Evropska unije intenzivirala je pregovore o pristupanju. Kratkotrajna „desničarskih skretanja“ 2001. i 2002. godine, u Nemačkoj, Austriji i Mađarskoj nisu ugrozila raniji napredak.⁹¹ Pošto su Komisija i Savet Evropske unije odobrili, a potom i preispitali pristupno partnerstvo sa Češkom Republikom, Evropski parlament je, više opreza radi, u rezoluciji usvojenoj 5. septembra 2001. godine, sugerisao da je na Češkoj da utvrdi saglasnost njenog zakonodavstva sa pravom Evropske unije.⁹² Ubrzo potom, češki parlament je, u aprilu 2002. godine, usvojio rezoluciju kojom se „Benešovi dekreti“ proglašavaju posleratnim poravnanjem i delom državno-pravne istorije. Time je stavljena tačka u vezi pitanja pravne održivosti postojećih imovinskopravnih odnosa uspostavljenih u Češkoj nakon Drugog svetskog rata, ali i proces integracija u Evropsku uniju. Konačno, 1. maja 2004. godine, Češka Republika primljena je u njeno punopravno članstvo.⁹³

ZAKLJUČAK

Srbija kao jedna od država sukcesorki SFR Jugoslavije i kao potencijalni kandidat za prijem u Evropsku uniju, ima obavezu da ispita efekte primene „istorijskih zakona“ u kontekstu eventualnog nasleđivanja odgovornosti države prethodnice zbog kršenja ljudskih prava, *inter alia*, i „prava na imovinu“.⁹⁴

91 “Enlargment News in Brief – Bens Decrees should be Obstacle”, Europa –Enlargment Weekly, 18 March 2002, Internet: http://europa.eu.int/comm/enlargment/docs/newsletter/weekly_180302.htm

92 “Council Regulation No 622/98 of 16 March 1998 on assistance to the applicant States in the framework of the pre-accession strategy, and in particular on the establishment of Accession Partnerships”, *Official Journal L* 85, 20 March 1998; Revised 1999 and 2001.

93 Pitanje restitucije imovine Sudetskih Nemaca ponovo je aktuelizovano sa govorom predsednika Václava Klauza tokom 2009. godine, u kome je dao izjavu da Evropska povelja o osnovnim ljudskim pravima može postati potencijalna baza za poplavu utuženja koja mogu imati štetne diplomatske i fiskalne posledice. Pored ove konstatacije predsednik se nešto kasnije založio da Češka u bude izuzeta od primene Evropske povelje u odnosu na „Beneševe dekrete“. Inače, to je bio i jedan od uslova za ratifikaciju Lisabonskog ugovora.

94 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u članu 17. potvrđuje, da svako ima pravo da poseduje imovinu, sam i u zajednici sa drugima, te da niko ne sme biti samovoljno lišen

Imajući u vidu trenutne okolnosti, malo je verovatno da bi Srbija prihvatila odgovornost za posledice „istorijskih zakona“ bivše Jugoslavije koja je u međuvremenu nestala. Čak i kada bi, za razliku od Češke, Srbija prihvatila odgovornost države prethodnice, ona ne bi odgovarala po osnovu pravila o deliktnoj odgovornosti, već po osnovu principa o pravdi i pravičnosti (*ex equo et bono*), ili pak, po osnovu oportunog pravila o moralnoj obaveznosti (*ex gratis*).⁹⁵ Time bi Srbiji mogle da se pripisu posledice protivpravnih akata države prethodnice (*imputatio facti*), ali joj se ne bi dokazalo prisustvo međunarodnopravne odgovornosti (*imputatio juris*) u pogledu restriktivnih mera preduzetih prema pripadnicima nekadašnje nemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji na osnovu primene „istorijskih zakona“. Slučaj Srbije tako se ne bi mnogo razlikovao od Češke Republike, pa ni od drugih država koje su imale slične probleme, a koje su u svetlu važenja novih međunarodnih pravnih standarda o ljudskim pravima donele zakone o restituciji nepravedno oduzete imovine. Na kraju valja istaći da pitanje nesaglasnosti pojedinih odredbi „istorijskih zakona“ sa pravom Evropske unije, ne predstavlja *per se*, prepreku za pristupanje Srbije ovoj organizaciji. Pristupanjem Uniji, Srbija će preuzeti obavezu da primeni komunitarno pravo u celosti, bez obzira na postojeće unutrašnje pravo, a s obzirom da pravo Evropske unije ima prednost nad unutrašnjim pravom, dalje važenje posleratnih oneroznih akata bivše Jugoslavije, automatski se isključuje. Uzimajući u obzir ovu činjenicu, postoji jak politički argument da se spreči postavljanje zahteva pripadnika nemačke manjine u pogledu ukidanja „istorijskog zakonodavstva“ koje je proizašlo iz posebnih okolnosti Drugog svetskog rata i tada zaključenih i potvrđenih međunarodnih sporazuma. Države članice Evropske unije, ali i sve druge države i nedržavni akteri u tom smislu ne bi trebalo da koriste ova pitanja radi onemogućavanja drugih država da pristupe Evropskoj uniji. Konačno, takvo

svoje imovine. Međunarodnim Paktom o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine u sklopu prava na samoopredeljenje naroda, u članu 1. propisuje se, da ni jedan narod ne može biti lišen svojih sopstvenih sredstava za život, dok je u članu 26. zagarantovano da su sva lica jednaka pred zakonom i da imaju bez diskriminacije pravo na jednaku zakonsku zaštitu. Paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz iste godine u članu 4, predviđa se da prava čoveka, država može ograničiti zakonom u saglasnosti sa prirodom samog prava i u cilju blagostanja u demokratskom društvu. Videti: Milan Paunović, „Pravo na imovinu“, u: *Ljudska prava – pet decenija od usvajanja opšte deklaracije o pravima čoveka*, Beograd, 1998, str. 111–121.

95 Duško Dimitrijević, „Sukcesija država u odnosu na deliktnu odgovornost“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 2001, knjiga LVII, br. 2–3, str. 187–214.

postupanje smatralo bi se opstrukcijom pravnih temelja na kojima počiva Evropska unija.⁹⁶

LITERATURA

OPŠTA DELA I ČLANCI

1. Ahonen, Pertti, *After the Expulsion: West Germany and Eastern Europe 1945-1990*, New York, 2003.
2. Barkan, Elzar, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, New York, 2000.
3. Biber, Dušan, „Kočevski Nemci med obema vojnama“, *Zgodovinski časopis*, 1963.
4. Biber, Dušan, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*, Ljubljana, 1966.
5. Broch, „The Protection of Property Right under the European Convention on Human Rights“, *Legal issues of European Integration*, 1986.
6. Brown, MacAlister, „The Third Reichs mobilization of the German Fifth Column in Eastern Europe“, *Journal of Central European Affairs*, 1959, n° 19,
7. Constitutional Court of the Czech Republic, „Beneš Decree no. 108“.
8. Drucker, Alfred, „The Nationalisation of United Nations Property in Europe“, *Transactions of the Grotius Society*, 1951, n° 36.
9. Ferenc, Tone, *Nacistična raznorodovalna politika v Sloveniji 1941-1945*, Maribor, 1968.
10. Fr. Massfeller, *Deutsches Staatsangehörigkeitsrechts*, Frankfurt, 1955.
11. Gattini, Andrea, „A Trojan Horse for Sudeten Claims? On Some Implications of the Prince of Liechtenstein v. Germany“, *European Journal of International Law*, 2002, vol. 13, no. 2.
12. Geiger, Vladimir, „Nijemci u Hrvatskoj od kraja Drugog svjetskog rata do danas“, u: *Nijemci u Hrvatskoj jučer i danas*, Zagreb, 1994, str. 120.
13. Geiger, Vladimir, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb, 1997, str. 38
14. Gillis, Mark, „Facing Up to the Past: The Czech Constitutional Court's Decision on the Confiscation of Sudeten German Property“, *Parker School Journal of East European Law*, 1995, vol. 2.
15. Grey, Cheryl, „The Legal Framework for Private Sector Activity in the Czech Republic“, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 1993/94, vol. 26.

96 Lord Kingsland Q.C., „Conclusions“, *Observations on the Benes Decrees and the Accession of the Czech Republic to the European Union*, European Parliament, Directorate-General for Research, 2002, para. 75.

16. Havel, Vaclav, "Czechs and German on the Way to a Good Neighbourship", Charles University, Prague, 17 February 1995.
17. Hochstein, Robert, "Jewish Property Restitution in the Czech Republic", *Boston College International and Comparative Law Review*, 1996, vol. 19.
18. Lord Kingsland Q.C., "The validity of the Benes Decree", *Observations on the Benes Decrees and the Accession of the Czech Republic to the European Union*, European Parliament, Directorate-General for Research, 2002.
19. Mann, F. A., "The Present Validity of Nazi Nationality Laws", *Law Quarterly Review*, 1973, n° 89.
20. Mirnić, Josip, "The Enlistment of Volksdeutsche from the Bačka Region in the Waffen SS", in: *The Third Reich and Yugoslavia 1933-1945*, Belgrade 1977.
21. Norton, Donald H., "Karl Haushofer and the German Academy", in: *Central European History*, 1968.
22. Poljaković, Ivan, *Sjene prošlosti, bjeg i progon u poratnoj književnosti podunavskih Švaba*, Zagreb, 2009.
23. Repe, Božo, "Migrations and deportations of Slovenians, Germans and Italians during the Second World War and after the War", in: *Zwangsmigrationen in Europa 1938-1950*, Prag, 2002.
24. Robertson, A.H., *European Institutions*, London, 1966.
25. Schiller, Charles A., "Closing a Chapter of History: Germany's Right to Compensation for Sudetland", *Case Western Reserve Journal of International Law*, no. 26.
26. Senz, Ingomar, *Die Donauschwaben im Südöstlichen Mitteleuropa, Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948*, München/Sindelfingen, 1992, vol. I.
27. Steinberg, Jonathan, "Reflections on Intergenerational Justice", in: *The Legacy of Abuse: Confronting the Past, Facing the Future*, The Aspen Institute, 2002.
28. Waters Timothy V., "On Legal Construction of Ethnic Cleansing", *Bepress Legal Series*, Paper 951, 2006,
29. Williams, Rhodri C., *The Contemporary Right to Property Restitution in the Context of Transitional Justice*, International Center for Transitional Justice, 2007.
30. Zayas, Alfred-Maurice de, *A Terrible Revenge: The Ethnic Cleansing of the East European Germans, 1944-1950*, New York, 1994.
31. Zayas, Alfred-Maurice de, "Population, expulsion and transfer", in: R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam, 1997, vol. III.
32. Bartoš, Milan, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1954, knjiga prva.

33. Veg, Šandor, „Sistem nemačke okupacione vlasti u Banatu 1941-1944“, u: *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 1963, br. 35.
34. Gučetić, v.g., „Propisi SR Nemačke o državljanstvu i međunarodno pravo“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1962, br. 3.
35. Dimitrijević, Duško, „Sukcesija država u odnosu na deliktnu odgovornost“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 2001, knjiga LVII, br. 2-3.
36. Dimitrijević, Sergije, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd, 1952.
37. Đorđević, Stevan, *O kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodnopravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije i FNRJ*, Beograd, 1967.
38. *Zakon o denacionalizaciji*, „Službeni vesnik na Republika Makedonija“, br. 20/1998.
39. Zbirka zakona, Beograd, 1927, sveske br. 61 i 64.
40. Janjetović, Zoran, „O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca“, Društvo za srpsko-nemačku saradnju, Internet: <http://www.drustvosns.org> 29/11/2010
41. Jovanović, Lj, „Državljanstvo i međunarodno pravo“, *Pravni život*, 1995, br. 12.
42. Konstantinović, M., „Stara pravna pravila i jedinstvo prava“, *Analitički časopis fakulteta u Beogradu*, br. 4/1957.
43. Kočović, B., *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1990.
44. Maričić, Slobodan, *Folksojčeri u Jugoslaviji – Susedi, dželiti, žrtve*, Beograd, 1995.
45. Marković, Milan, *Zaštita manjina u sklopu međunarodne zaštite ljudskih prava*, Beograd, 1956, str. 161.
46. Milošević, Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd, 1981.
47. Mirnić, Josip, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Novi Sad, 1974.
48. Mitić, Miodrag, *Nacionalne manjine - Prava pripadnika manjina i zaštita teritorijalnog integriteta država*, Beograd, 1998.
49. Mitrović, Andrej, „Nemački privredni prostor i Jugoistočna Evropa“, *Istorijski časopis*, 1974, vol. 21.
50. Pavlica, Branko, *Jugoslavija i Nemačka 1951-1984*, Smederevo.
51. Pavlica, Branko, „Sudbina Nemaca u Jugoslaviji“, u: *Spoljnopolitičke studije – aktuelna prošlost, savremena međunarodna aktuelnost*, Beograd, 2007.
52. Paunović, Milan, „Pravo na imovinu“, u: *Ljudska prava – pet decenija od usvajanja opšte deklaracije o pravima čoveka*, Beograd, 1998.
52. Perazić, Gavro, *Međunarodno ratno pravo*, Beograd, 1966.
53. Perović, Slobodan, „Svojinsko pitanje“, u: *Pravno filozofske rasprave*, Beograd, 1995.
54. Petranović, Branko, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, Beograd, 1969.

55. Radojković, V.M., *Rat i međunarodno pravo*, Beograd, 1947.
56. Ristović, Milan, *Nemački „novi poredak” i jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45, Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991.
57. Stojković, Đ., Martić, M., *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*, Beograd, 1953.
58. Todorović, Vladimir, *Denacionalizacija između nacionalizacije i privatizacije*, Beograd, 2001.
59. Ugričić, Miodrag, *Novčani sistem Jugoslavije*, Beograd, 1967.
60. Čulinović, Ferdo, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd, 1970.

ODABRANI IZVORI IZ MEĐUNARODNE PRAKSE

1. Agreement on Reparation from Germany, on the Establishment of an Inter-allied Reparation
2. Agency and on the Restitution of the Monetary Gold”, Paris, 14 January 1946.
3. “Application no. 42527/1998”, *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*, ECHR.
4. “Application no.s 18890/1991, 19048/1991, 19342/1992, 19549/1992”, *Mayer & Others v. Germany*, Commission Decision of 4 March 1996, Decisions and Reports, vol. 85.
5. “Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law”, UN Doc. A/RES/60/147, 21. March 2006.
6. “Case concerning Certain Property (Liechtenstein v. Germany)”, Preliminary Objections, 10 February 2005, International Court of Justice Reports, 2005.
7. “Communication no. 669/1995”, *Malik against Czech Republic*, UN Human Rights Committee, 21 October 1998.
8. “Communication no. 945/2000”, *Marik against the Czech Republic*, UN Human Rights Committee, 4 August 2005.
9. “Council Regulation No 622/98 of 16 March 1998 on assistance to the applicant States in the framework of the pre-accession strategy, and in particular on the establishment of Accession Partnerships”, *Official Journal L* 85, 20 March 1998; Revised 1999 and 2001.
10. “Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien”, *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteluropa*, Bundesministerium für Vertriebene Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte, Düsseldorf, 1961, vol V.
11. “Decision as to the Admissibility of Application no. 33071/1996”, *Malhous against the Czech Republic*, Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 2000.

12. “Decision as to the Admissability of Application no. 40057/1998”, *Des Fours Walderode v. Czech Republic*, 2003.
13. “Decision as to the Admissibility of Application no. 38645/1997”, *Polacek and Polackova against the. Czech Republic*, Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 2002, para. 43.
14. “Enlargment News in Brief – Bens Decrees should be Obstacle”, Europa –Enlargment Weekly, 18 March 2002, Internet: http://europa.eu.int/comm/enlargment/docs/newsletter/weekly_180302.htm
15. “Final Act of the Paris Conference on Reparation”, Command Paper 6721, 1947; Department of State, Bulletin, 1945, n°13.
16. “Final Report on the Impact of Findings of the UN Human Rights Treaty Bodies”, International Law Association, Berlin, 2004, para. 39.
17. “Foreign Relations of the United States, the Conference of Berlin”, FRUS, vol. 2.
18. “Judgment no. 164/1994”, Constitutional Court of the Czech Republic, 12 July 1994.
19. “Law of the Alleviation of Some Property Injuries”, Law no. 403/1990.
20. “Law on Extrajudicial Rehabilitation”, Law no. 87/1991;
21. “Law on Land and Agricultural Cooperatives”, Law no. 229/1991.
22. “Le systeme d’occupation des nazis en Slovenie”, *Les systemes d’occupation en Yougoslavie 1941-1945*, Belgrade, 1963.
23. “Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons”, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2005/17, 28 June 2005.
24. “Protocol of the Proceedings”, article XII, 1 August 1945, The Berlin Conference, 17 July-2 August 1945.
25. “The Potsdam Declaration: Tripartite Agreement by the United States, United Kingdom and Soviet Russia concerning Conquered Countries, August 2, 1945”, in: *Pillars of Peace: Documents Pertaining to American Interest in Establishin a Lasting World Peace, January 1941 – February 1946*, Carlisle Barracks, PA: Army Information School, 1946, Article 13.
26. „Službeni list“, br. 66, 10. septembar 1943; „Službeni glasnik NR Srbije“, br. 251/1945; br. 39/1945 i br. 4/1946; br. 9/1947; „Službeni list DFJ“, br. 2/1945; br. 36/1945; br. 39/1945; br. 40/1945; br. 56/1945; br. 59/1945; br. 64/1945; br. 51/1946; br. 29/1947. „Službeni list FNRJ, br. 64/1947; dodatak br. 5/1955; br. 47/1951; 105/1948; br. 78/1946; br. 105/1947; br. 22/1953; br. 24/1946; br. 107/1947; 105/1948; 21/1956; 55/1957; 24/1959; 24/1961; br. 3/1948; br. 4/1959 i br. 49/1959; br. 5/1963; br. 5/1963; br. 51/1946; br. 52/1958; br. 3/1959; br. 61/1946; br. 63/1946; br. 86/1946; br. 86/1946; br. 98/1947; br. 98/1947; br. 98/1948; Službeni list SFRJ“, br. 10/1965;

27. „Ugovor o miru između savezničkih i udruženih sila i Nemačke“, 28. jun 1919, *Službene novine*, br. 119a/1920 i 224-XXX/1922.
28. „Ujedinjene nacije“, *Zbirka dokumenata 1941-1945*, Beograd, 1948.
29. *Zakonska odredbe o privremenom pravnom položaju Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*, „Narodne novine“, br. 2/1942.
30. *Zakon o denacionalizaciji*, „Uradni list Republike Slovenije“, br. 27/1991.
31. *Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslovenske komunističke vladavine*, „Narodne novine Republike Hrvatske“, br. 92/1996.

Dr. Duško DIMITRIJEVIĆ

DEMANDS FOR PROPERTY RESTITUTION OF THE FORMER GERMAN MINORITY IN SERBIA

ABSTRACT

The human rights and freedom corpus in contemporary international law has made topical property rights members of the German minority in Eastern and South-East European countries were deprived of during and after the end of World War II. The goal of dispossessing them of their property was to consolidate the demolished economy and plundered and destroyed national wealth on the part of the Axis powers and above all by, Nazi Germany and its satellites. Taking into account the fact that various categories of persons were dispossessed of their property and not only members of the German national minority that directly or indirectly participated in the occupation and the war of aggression against the states mentioned above, the demand for restitution of their property several decades after also opens the question of their legal and political rehabilitation and then revision of the legal and historical facts that could produce only limited institutional and legal effects within the changed socio-political circumstances. For the complexity of the restitution problem, an analysis should be done of the legal and historical heritage, which does not preclude examination of possible international implications, this also including negative effects that demands for restitution can have on the European integration process.

Key words: restitution, property, german minority, volksdeutschers, Yugoslavia, Serbia, Czech Republic, European Union.

UTICAJ ZADUŽIVANJA SRBIJE KOD MEĐUNARODNIH FINANSIJSKIH INSTITUCIJA NA STANJE NJENE PRIVREDE

APSTRAKT

Povećanje spoljnog zaduživanja je bio glavni pokretač privrednog rasta u Srbiji poslednjih godina. Istovremeno, sa privrednim rastom srpska privreda je postala opterećena spoljnotrgovinskim deficitom i problemima u otplati duga. Kao rezultat rastućeg zaduživanja spoljni dug je na kraju 2009. godine iznosio 22,7 mlrd evra. Srbija je bila oštro pogođena Svetskom ekonomskom krizom tako da je u uslovima pada privredne aktivnosti, priliva doznaka građana iz inostranstva i stranih direktnih investicija došlo do problema u servisiranju spoljnog duga. Zato je bila prinuđena da početkom 2009. godine dogovori *stand-by* aranžman sa MMF, za jačanje deviznih rezervi i podršku strukturnim reformama. Inače, Srbija konstruktivno i aktivno sarađuje sa najvažnijim međunarodnim finansijskim institucijama, koje imaju važnu ulogu u razvoju srpske privrede i u procesu ispunjavanja uslova za članstvo u EU.

Ključne reči: spoljni dug, ekonomski rast, deficit tekućeg računa, međunarodne finansijske organizacije

UVOD

Delimično zbog kasnijeg otpočinjanja, tranzicija Srbije ka defikasnijem privrednom sistemu u kome će dominirati privatni sektor značajno zaostaje u odnosu na zemlje u okruženju. Privredni rast udružen sa strukturnim reformama za poboljšanje poslovnog okruženja

1 Prof. dr Hasiba Hrustić, naučni savetnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E mail adresa: polinfay@yahoo.com. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, ev. br. 149002D, 2006–2010.

bio je zasnovan na visokoj tražnji povezanoj sa kreditnim bumom, ekspanzivnom fiskalnom politikom, povećanjem realnih zarada i porastom izvoza. Jak kreditni rast u prethodnim godinama bio je odraz relativno niske polazne baze. Ukupna ekonomska kretanja, ukazuju da srpska privreda i dalje ne može da postigne snažan rast i nisku inflaciju a da istovremeno zadrži spoljnotrgovinski deficit na održivom nivou. Taj deficit predstavlja razliku između onoga što građani Republike Srbije (u daljem tekstu: Srbija) troše na robu i usluge i onoga što zarade.

Dok su ekspanzivna fiskalna politika i kašnjenje u strukturnim reformama doprineli stvaranju spoljnih i finansijskih neravnoteža, one su bile podstaknute i nedovoljno opreznim zaduživanjem. Prekomerna potrošnja pokrivala se prilivima kapitala i povećanjem spoljnog duga privatnog sektora, što je uticalo na jačanje rizika od neuravnoteženog platnog bilansa. Svetska ekonomska kriza naročito je istakla problem niskog stepena valutne zaštice banaka, niske izvozne baze realnog sektora u uslovima nestabilnosti deviznog kursa i snažnih depresijacijskih pritisaka, što je predstavljalo glavnu pretnju u servisiranju spoljnih kredita. Zato je obim obezbeđivanja novih kredita u kratkom roku zavisio od zaduživanja u inostranstvu.

Srbija konstruktivno i aktivno sarađuje sa najvažnijim međunarodnim finansijskim institucijama, čiji cilj je da pomognu u procesu ispunjavanja uslova Srbije za članstvo u Evropskoj uniji (EU). Makroekonomska stabilnost i strukturne reforme ključne su pretpostavke približavanja Srbije ka EU. S tim u vezi reforma poslovnog okruženja i reforma finansijskog sektora su vitalne u postizanju privrednog rasta. U svojoj podršci razvoju, međunarodne finansijske institucije fokusirane su na privredni rast i stimulisanje stranih direktnih investicija i podizanje zaposlenosti u Srbiji. Integracija u EU zahteva značajan napor u harmonizaciji regulative i standarda, kao i u povećanju investicija. U Srbiji postoji najširi konsenzus da je makroekonomska stabilnost, koja uključuje unutrašnju i spoljnu stabilnost, od ključne važnosti za funkcionisanje tržišne privrede, što je preduslov za održiv privredni rast.

1. ULOGA SPOLJNOG ZADUŽIVANJA U OBEZBEĐIVANJU PRIVREDNOG RASTA

Kreditna aktivnost pozitivno deluje na ekonomska kretanja i pospešuje privredni rast ako je povezana sa rastom investicione tražnje i lične potrošnje. Na početku tranzicionog perioda kreditno tržište u Srbiji je bilo izuzetno neaktivno, a bilanse banaka u predtranzicionom periodu karakterisali su loši i

nenaplativi zajmovi odobreni javnim i društvenim preduzećima. Osnovni uzroci ovog stanja su bili u: niskom nivou štednje u bankarskom sektoru i niskom kreditnom potencijalu banaka; sporom restrukturiranju javnog sektora; nedostatku kvalitetnih investicionih projekata; nasleđenom lošem kreditnom portfoliju banaka; i, visokim aktivnim kamatnim stopama.

Zaduživanje u inostranstvu povećava akumulaciju privrede, s tim što je važno kako i u koje svrhe se ova sredstva koriste. Porast kreditne aktivnosti rezultirao je povećanjem agregatne tražnje, odnosno potrošačkim ili investicionim bumom, što je preko zavisnosti od prethodne platnobilansne pozicije i sklonosti uvozu izazvalo značajne platnobilansne probleme i pojavu valutne krize. Intenzivnija kreditna aktivnost ne predstavlja uvek signal potencijalne krize. Ukoliko je kreditni rast posledica potrebe obezbeđenja sredstava za finansiranje investicija i obrtnog kapitala, ovaj rast nije rizičan.

Rezultati u prvih osam godina tranzicije, od 2001. do 2008. godine, pokazali su pozitivna kretanja u pogledu rasta bruto društvenog proizvod (BDP), postepenog smanjenja visoke inflacije, rasta zaposlenosti i priliva stranog kapitala (tabela br. 1). U ovom periodu ostvaren je prosečan godišnji rast BDP od 5,4%, a BDP po glavi stanovnika (*per capita*) povećan je sa 1.708 evra u 2001. godini na 4.661 evra u 2008. godini. Privredni rast udružen sa strukturnim reformama za poboljšanje poslovnog okruženja bio je zasnovan na visokoj tražnji povezanoj i rastu spoljnog zaduživanja, ekspanzivnom fiskalnom politikom i povećanjem realnih zarada. Jak kreditni rast u prethodnim godinama bio je odraz relativno niske polazne baze.

U toku 2001. i 2002. godine Narodna banka Srbije (u daljem tekstu: NBS) sprovela je radikalnu reformu bankarskog sektora, zatvarajući 23 nelikvidne i nesolventne banke, tako da je izbrisano blizu 70% ukupne aktive bankarskog sektora. Restrukturiranje bankarskog sektora dovelo je i do smanjenja udela banaka u kojima je država većinski vlasnik i povećanja broja banaka sa stranim vlasništvom. Dolazak stranih banaka povećao je konkurenciju na tržištu ali i efikasnost bankarskog sektora.

Tokom nekoliko godina pre Svetske finansijske krize, krediti privatnom sektoru u Srbiji beležili su dinamičan rast, naročito od 2006. godine kada su se preduzeća počela sve više direktno da se zadužuju u inostranstvu. Osnovni izvor kreditne aktivnosti u Srbiji predstavljao je rastući depozitni potencijal, posebno stanovništva, zaduživanje banaka u inostranstvu i dokapitalizacija banaka. Visok rast kredita stanovništvu, delimično se može opravdati niskom polaznom osnovicom, budući da se pre 2003. godine krediti stanovništvu gotovo nisu ni odobravali. U strukturi kredita odobrenih stanovništvu dominiraju dugoročni

kreditni sa preko 80%, od čega najveće učešće imaju krediti za stambenu izgradnju. Veći kreditni rast posledica uvođenja tržišnih uslova privređivanja, strukturnih reformi, privatizacije bankarskog sistema i dolaska stranih strateških investitora na tržište koje ima neiskorišćen kreditni potencijal.

Spoljnotrgovinski deficit znatno je porastao tokom poslednjih godina, tako da je u 2009. godini bio blizu 15 odsto BDP, što je jedan od najvećih tekućih deficita u regionu. Povoljni globalni finansijski uslovi pre Svetske finansijske krize omogućavali su nesmetano finansiranje deficita tekućeg računa platnog bilansa korišćenjem inostranih izvora finansiranja. Istovremeno, spoljni dug privatnog sektora je takođe povećan, zbog čega je privreda postala osetljiva na iznenadna smanjenja priliva kapitala.

Tabela br. 1. Srbija: izabrani makroekonomski pokazatelji¹

Ekonomski pokazatelj	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Industrijska proizvodnja	0,1	1,8	-3,0	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-13,1
BDP	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,0
Stopa nezaposlenosti ²	13,4	13,3	14,6	19,5	21,8	21,6	18,8	14,7	16,9
Stopa inflacije (cene na malo)	40,7	19,5	11,7	10,1	16,5	12,7	11,0	8,6	6,6
Platni bilans (u % od BDP)	-7,6	-11,5	-9,6	-14,1	-10,1	-13,1	-16,2	-17,8	- 6,2
Spoljnotrgovinski bilans (u % od BDP)	-20,9	-22,3	-23,2	-29,5	-22,8	-21,7	-22,9	-23,8	-14,9
Spoljni dug (u % od BDP)	98,3	67,2	54,3	64,2	64,2	63,3	60,2	63,61	69,9
Strane direktne investicije (neto, u mil EUR)	184	502	1.205	776	1.244	3.492	1.820	1.812	1.372
BDP <i>per capita</i> , u EUR	1.708	2.137	2.328	2.555	2.736	3.173	4.002	4.661	4.304

Izvor: Podaci Ministarstva finansija Republike Srbije, Republičkog zavoda za statistiku, Narodne banke Srbije.

¹ Promena u odnosu na prethodnu godinu u %. Podaci isključuju Kosovo.

² U % od ukupnog broja radno sposobnog stanovništva.

Međutim, bez obzira na jak privredni rast u proteklim godinama i dalje su ostali nerešeni problemi, naročito sporiji rast industrijske proizvodnje i povećanje nezaposlenosti, što je ozbiljna pretnja za dalji društveni razvoj i stabilnost. Stopa nezaposlenosti je oscilirala, ali je u proseku ostala visoka, tako da je u 2009. godini bila 16,4%. Spoljni dug dostigao je učešće blizu 70% od BDP u 2009. godini. Srbija je bila oštro pogođena aktuelnom svetskom ekonomskom krizom tako da je krajem 2008. godine došlo do usporavanja privrednog rasta i pogoršanja makroekonomske stabilnosti, što se produžilo i u 2009. godini. Stopa inflacije je od 2001. godine znatno pala, ali je i dalje ostala visoka.

Vlada je početkom 2009. godine donela Program mera za ublažavanje posledica Svetske finansijske krize, usmeren na smanjenje javne potrošnje, podsticanje privredne aktivnosti i zaposlenosti i modernizaciju saobraćajne infrastrukture. Preduzetim merama ekonomske i monetarne politike sprečen je kolaps finansijskog i realnog sektora i ublažene su posledice krize. Kao odgovor na Svetsku finansijsku krizu zatražena je pomoć od MMF i EU uz obavezu sprovođenja fiskalnih mera radi smanjenja javne potrošnje. MMF je 16. januara 2009. godine odobrio Srbiji petnaestomesečni *stand-by* aranžman u vrednosti od 350,8 miliona specijalnih prava vučenja (oko 400 miliona evra, ili 530 USD) kao podršku programu za održanje makroekonomske i finansijske stabilnosti zemlje.² Ovaj aranžman je u maju iste godine produžen za godinu dana, a njegov iznos povećan na 2,62 mlrd specijalnih prava vučenja (oko 2,87 mlrd evra), u cilju podrške ekonomskom programu Vlade u uslovima snažnijeg uticaja Svetske finansijske krize nego što je to prvobitno očekivano. Cilj programa Vlade je prevazilaženje izazova izazvanih ekonomskom krizom i postizanje srednjoročne održivosti javnih finansija. Zaključen *stand-by* aranžman sa MMF podrazumeva smanjenje učešća javne potrošne u BDP i ograničavanje nivoa deficita konsolidovanih javnih finansija na 4,5% BDP u 2009. godini, i na 4% u 2010. godini. Usporavanje rasta zarada u javnom sektoru i rasta penzija, kao i druge mere štednje, trebalo bi da stvore prostor za investicije u infrastrukturu.

2. STANJE I KARAKTERISTIKE SPOLJNE ZADUŽENOSTI SRBIJE

Iza makroekonomskih neravnoteža u Srbiji stoje međusobno povezane karakteristike srpske privrede. Prvo, na ponudu je negativno uticao kasni početak tranzicije, sporo odvijanje procesa privatizacije, veliki javni sektor koji

2 Saopštenje br. 09/12, 16. januar 2009.

ima tendenciju da troši i preraspoređuje sredstva umesto da ih investira u budućnost zemlje. Ono što zabrinjava jeste činjenica da rastući spoljni deficit nije rezultat ekspanzije investicija u privatnom sektoru koje bi se vremenom isplatile kroz bolju ponudu i rast izvoza, već je posledica visokog nivoa potrošnje. Međutim, višegodišnje precejena vrednost dinara stimulisala je uvoz, povećavala spoljnotrgovinski deficit i spoljni dug, tako da je ostvarenje održivih odnosa sa inostranstvom (mereno stanjem platnog bilansa) bilo nezadovoljavajuće. Domaća proizvodnja i izvoz bili su nedovoljni da obezbede postojeći nivo potrošnje. Nizak stepen valutne zaštice izložili su preduzeća velikom valutnom riziku, tako da je depresijacija dinara u uslovima Svetske finansijske krize krajem 2008. i početkom 2009. godine dovela u pitanje sposobnost finansiranja pre svega inozaduživanja.

Ukupan spoljni dug Srbije na kraju 2009. godine iznosio je 69,9% BDP ili 23 mlrd evra, i činio je oko 194% ukupnog izvoza roba i usluga u toj godini uvećanog za doznake građana iz inostranstva. Razumljivo je zbog čega postoje strahovanja za makroekonomsku stabilnost zemlje u narednim godinama ukoliko se ne poveća izvoz i zaustavi ubrzano zaduživanje i domaća potrošnja. U periodu od 2000. do 2009. godine, spoljni dug izražen u evrima rastao je po prosečnoj godišnjoj stopi od 7,7%. Zabrinutost predstavlja visok nivo spoljnog duga privatnog sektora koji je u 2009. godini bio 15,5 mlrd evra, od čega 70%, odnosno oko 10,9 mlrd evra duguju preduzeća a ostatak banke.

Spoljni dug Srbije se u 2009. u odnosu na 2001. godinu povećao za 80% (tabela br. 2). Dug prema međunarodnim finansijskim organizacijama na kraju 2009. godine iznosio je 4,9 mlrd evra, ili 21,8% ukupnog duga. U dugu međunarodnih finansijskih institucija najveće učešće je Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) sa 22,3% i Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD) sa 24,8%. Bez sumnje, najveći je dug prema ostalim stranim kreditorima i kratkoročni dug u iznosu od 14,6 mlrd evra, ili 64,3% ukupnog duga. Oko 95% duga prema ovoj kategoriji inokreditora predstavlja dug banaka i preduzeća po kreditima zaključenim posle 20. decembra 2000. godine, koji je bio osnovni izvor finansiranja ekonomskog rasta. U 2009. godini, kod svih delatnosti zabeleženo je smanjeno korišćenje inostranih kredita, izuzev kod finansijskog posredovanja, rudarstva i saobraćaja.

Što se kamatne strukture duga tiče, veći deo duga ugovorenog po varijabilnim kamatnim stopama vezan je za kamatne stope EURIBOR i LIBOR na evro (79,5%), manji deo na LIBOR na američki dolar i švajcarski franak (13,1% i 3,5% respektivno), a ostatak za ostale kamatne stope (4%). To je uobičajena praksa, ali i dodatni faktor rizika, imajući u vidu da nas u narednom

Tabela br. 2. Spoljni dug Srbije prema kreditorima¹⁾, (u mil. evra)

Struktura duga po ročnosti	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 Juli
<i>A. SREDNJOROČNI I DUGOROČ. DUG</i>	<i>10.192</i>	<i>11.238</i>	<i>9.614</i>	<i>9.867</i>	<i>9.487</i>	<i>11.696</i>	<i>13.546</i>	<i>16.397</i>	<i>19.299</i>	<i>20.431</i>	<i>21.785</i>
Međunar. finansij. organizacije	2.374	2.737	3.217	3.626	3.738	3.988	3.626	3.634	3.931	4.977	5.625
MMF	163	308	541	730	706	732	185	0	0	1.110	1.414
IBRD	1.655	1.815	1.815	1.815	1.815	1.802	1.616	1.603	1.588	1.238	1.374
IFC	114	153	162	192	87	62	159	199	193	216	210
IDA	0	0	161	218	318	395	418	425	461	469	521
EBRD	0	2	42	105	205	295	382	418	584	676	707
EIB	275	55	103	156	207	275	387	518	592	742	874
EU	0	223	224	260	260	273	273	273	273	273	273
EUROFIMA	129	138	142	125	118	136	128	113	114	101	91
MIB ²⁾	10	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0
EUROFOND - CEB	25	27	26	24	21	18	25	22	52	60	58
EFSE	0	0	0	0	0	0	51	62	73	93	103
Vlade i vladine agencije	4.690	4.923	2.972	2.743	2.710	3.108	2.377	2.286	2.388	2.264	2.444
Pariski klub	4.184	4.297	2.413	2.247	2.215	2.488	1.785	1.728	1.769	1.766	1.868
Ostale vlade	506	626	560	496	494	620	592	559	618	499	576
Londonski klub	0	0	0	0	793	909	817	729	764	748	844
Londonski klub–NR ³⁾	2.440	2.606	2.342	2.190	61	74	55	51	56	60	0
Ostali kreditori	686	971	1.083	1.309	2.185	3.617	6.672	9.696	12.161	12.382	12.872
<i>B. KRATKOROČNI DUG</i>	<i>1.241</i>	<i>1.162</i>	<i>978</i>	<i>844</i>	<i>733</i>	<i>1.279</i>	<i>1.258</i>	<i>1.321</i>	<i>2.426</i>	<i>2.282</i>	<i>1.754</i>
<i>C. KLIRING⁴⁾</i>	<i>225</i>	<i>207</i>	<i>175</i>	<i>146</i>	<i>134</i>	<i>89</i>	<i>80</i>	<i>72</i>	<i>75</i>	<i>74</i>	<i>86</i>
UKUPAN DUG (A+B+C)	11.658	12.608	10.767	10.857	10.354	13.064	14.884	17.789	21.801	22.787	23.625

Izvor: Narodna banka Srbije, 2010.

- 1) Stanje duga Srbije uključuje dug Kosova zaključen pre dolaska misije KFOR.
- 2) Poverilac po ovom kreditu više nije Međunarodna investiciona banka Moskva već PFHC Establishment, Lihtenštajn, tako da se ovaj dug od 2002. vodi u kategoriji Ostali krediti.
- 3) Neregulisan dug. API – Alternative Participation Instruments – izlazne obveznice izdate 1988. godine poveriocima koji nisu želeli da učestvuju u refinansiranju duga u okviru Sporazuma o novom finansiranju (New Financing Aggrement – NFA).
- 4) Dug prema ovim poveriocima je neregulisan i u celosti je u docnji.

periodu očekuje rast kamatnih stopa na međunarodnom tržištu novca, a time i porast troškova servisiranja duga.

Odnos stanja i godišnjeg iznosa otplate duga prikazan je u tabeli br. 3. Mada prema kriterijumima MMF i Svetske banke Srbija nije visoko zadužena zemlja, s obzirom na to da se i dalje povećava tempo zaduživanja, u narednom periodu bi svakako trebalo voditi računa kako o nivou zaduženosti, tako i o mogućnosti da se preuzete obaveze uredno izmiruju.

Spoljni dug javnog sektora na dan 31. maja 2010. godine iznosio je 8,2 mlrd evra, što čini 34,7% ukupnog duga. Učešće duga javnog sektora u ukupnomugu je u odnosu na kraj 2000. godine smanjeno za 49%, kao rezultat redovnih otplata po regulisanim zajmovima, otpisa dela duga prema Pariskom i Londonskom klubu poverilaca i reprogramiranja obaveza prema Kini i Kuvajtu sa kojima su pregovori okončani 2009. godine. U okviru javnog sektora, po osnovu zaduživanja kod međunarodnih finansijskih organizacija u ukupnom iznosu od 2,8 mlrd, na MMF se odnosi 1,4 mlrd evra, na IBRD 1,3 mlrd, na Evropsku investicionu banku (EIB) 734 miliona evra, a 377 miliona evra na Evropsku banku za obnovu i razvoj (EBRD).

*Tabela br. 3. Struktura otplate spoljnog duga Srbije,
(u mil. evra), 31. maj 2010.*

Sektor / Kreditor	Glavnica	Dospela otplata po glavnici	Redovna kamata	Zatezna kamata	UKUPNO
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5=1+3+4</i>
UKUPAN SPOLJNI DUG	23.106,6	1.668,8	259,3	259,1	23.625,0
1. JAVNI SEKTOR¹	8.203,8	67,6	-	-	8.203,8
1.1. Srednjoročni i dugoročni dug	8.203,8	67,6	-	-	8.203,8
Međunarodne finans. organizacije	2.872,5	-	-	-	2.872,5
- MMF	1.413,8	-	-	-	1.413,8
- IBRD	1.374,1	-	-	-	1.374,1
- IDA	521,4	-	-	-	521,4
- EU	273,3	-	-	-	273,3
- EIB	734,3	-	-	-	734,3
- EUROFOND - CEB	34,6	-	-	-	34,6

*Hrustić H., Uticaj zaduživanja Srbije na stanje njene privrede, MP 1, 2011
(str. 160–181)*

Sektor / Kreditor	Glavnica	Dospela otplata po glavnici	Redovna kamata	Zatezna kamata	UKUPNO
- EBRD	377,4	-	-	-	377,4
- EUROFIMA	91,0	-	-	-	91,0
Vlade - Pariski klub	1.662,7	-	-	-	1.662,7
Ostale Vlade	545,1	42,6	-	-	545,1
Londonski klub - regulisani dug	844,3	-	-	-	844,3
Ostali krediti - posle 20.12.2000.	307,0	-	-	-	307,0
Kliring - Dug u nekonvertib. valuti	25,0	25,0	-	-	25,0
1.2. Kratkoročni dug	-	-	-	-	-
2. PRIVATNI SEKTOR²	14.902,8	1.601,2	259,3	259,1	15.421,2
2.1. Srednjoročni i dugoroč. krediti	13.156,1	1.205,1	252,3	259,1	13.667,5
2.1.1. Banke	3.210,5	53,5	11,3	51,7	3.273,5
Međunarodne finans. organizacije					
- EIB - novi zajmovi	128,5	-	0,1	-	128,6
- EBRD	105,6	0,0	0,6	-	106,2
- EFSE	102,5	-	0,4	-	02,9
- IFC	116,2	7,1	4,0	6,3	126,4
Pariski klub	171,8	-	0,2	-	172,0
Ostale Vlade	10,8	-	-	-	10,8
Ostali kreditori	2.575,2	46,4	6,0	45,4	2.626,6
- <i>od toga MIGA garancije</i>	<i>8,0</i>	-	<i>0,10</i>	-	<i>8,1</i>
2.1.2. Preduzeća	9.945,6	1.151,6	241,0	207,4	10.394,0
- EBRD	220,1	3,0	3,5	-	223,6
- IFC	83,3	0,0	0,0	-	83,3
- EIB	10,9	0,0	0,0	-	10,9
- EUROFOND - CEB	23,3	1,4	0,4	-	23,6
Pariski klub - posle 20.12.2000.	33,4	0,0	0,0	-	33,4
Ostale Vlade	20,0	-	0,16	-	20,2
Ostali kreditori	9.504,3	1.096,9	226,3	207,4	9.937,9

Sektor / Kreditor	Glavnica	Dospela otplata po glavnici	Redovna kamata	Zatezna kamata	UKUPNO
- od toga MIGA garancije	130,4	0,3	3,2	-	133,6
Kliring - Dug u nekonvertib. valuti	50,3	50,3	10,7	-	61,0
2.2. Kratkoročni dug	1.746,7	396,1	7,0	-	1.753,75
2.2.1. Banke	1.593,2	319,3	-	-	1.593,2
2.2.2. Preduzeća	153,6	76,8	7,0	-	160,6
Memo: Kapitalizovana kamata³⁾	103,7	-	-	-	103,7

Izvor: Narodna banka Srbije, 31. maj 2010.

¹ Docnje prikazane u javnom sektoru odnose se na neregulisani državni dug koji je nastao pre 20.12.2000. godine i to prema Libiji i nekonvertibilni dug prema bivšoj Čehoslovačkoj. Pregovori RS o reprogramu neregulisanog duga sa inokreditorima su u toku.

² Docnje privatnog sektora odnose se na dospele a neplaćene obaveze banaka i preduzeća prema inostranstvu, od čega se oko 55% odnosi na kredite koji su zaključeni posle 20.12.2000. Procenjuje se da su docnje po kreditima zaključenim posle 20.12.2000. precenjene usled neažurnosti u dostavljanju podataka u propisanom roku.

³ U skladu sa Memorandomom o razumevanju o reprogramu duga prema Pariskom klubu, u periodu od marta 2002. do decembra 2005. godine kapitalizovana je redovna kamata u iznosu od 60%, za koju je planirana otplata u periodu od 2007. do 2014. godine.

Spoljni dug privatnog sektora (banke i preduzeća) iznosio je 15,4 mlrd evra, što je 65,2% ukupnog spoljnog duga. Najveći je dug preduzeća sa 10,4 mlrd evra, kao rezultat njihove zaduženosti kod domaćih banaka. Što se tiče međunarodnih finansijskih organizacija, dugovanja prema njima su 3% u ukupnim spoljnim dugovima preduzeće, i to prema EBRD 223 miliona evra, IFC 83 miliona evra i EIB sa 10 miliona.

Dug bankarskog sektora je 4,8 mlrd evra, koji je u odnosu 2008. godinu povećan za 779 miliona evra kao rezultat je tzv. Bečke inicijative. Naime, na sastanku u Beču, koji je održan krajem marta 2009. godine u Joint Vienna Institute (JVI) pod pokroviteljstvom i predsedavanjem MMF, sa ciljem ublažavanja posledica Svetske finansijske krize i podrške sprovođenju strukturnih reformi u Srbiji, centrale 10 najvećih evropskih banaka (Intesa Sanpaolo, Raiffeisen International, Hypo Alpe-Adria, Eurobank EFG, National Bank of Greece, Unicredit, Société Générale, Alpha Bank, Volksbank International, Piraeus Bank), izrazile su rešenost da nastave da posluju u Srbiji i obavezale se da će u 2009. i u

2010. godini zadržati isti nivo odobrenih kredita koji su imale na kraju 2008. godine, a da NBS njihovim supsidijarima obezbedi pristup dodatnim izvorima dinarske i devizne likvidnosti.³ Na ovom sastanku učestovali su predstavnici NBS i Ministarstva finansija Srbije, Svetske banke, EBRD, EIB, Evropske komisije i ECB, i organi za nadzor poslovanja banaka matičnih zemalja (Austrija, Francuska, Grčka i Italija). U zajedničkom saopštenju banke su podržale ekonomske reforme Srbije, predviđene u okviru novog aranžmana sa MMF. Zadržavanje istog iznosa privatnog duga prema inostranstvu bio je jedan od uslova da Bord direktora MMF potvrdi novi aranžman sa Srbijom o povlačenju blizu tri milijarde evra kredita do aprila 2011. godine.⁴ U ukupnoj zaduženosti banaka dug prema međunarodnim finansijskim organizacijama je 463 miliona evra, odnosno njihovo učešće u ukupnom spoljnom dugu banaka je blizu 10%.

U valutnoj strukturi spoljnog duga evro ima najveće učešće sa 76,8%, zatim USD sa 12,1%, švajcarski franak 4,9%, japanski jen 0,5%, klirinški dolar 0,3%, dok je učešće ostalih valuta 5,1%. Visoko učešće kredita sa deviznom klauzulom može se objasniti visokim stepenom evroizacije u Srbiji i činjenice da se evro koristi kao mera vrednosti i sredstvo plaćanja.

Učešće spoljnog duga u odnosu na BDP

Spoljni dug obuhvata ukupan javni i privatni dug prema kreditorima iz inostranstva – privatnim komercijalnim bankama, vladama drugih država ili međunarodnim finansijskim organizacijama (MMF, Svetska banka, i dr.). Sudeći prema podacima MMF i EU, Srbija ne spada u red visoko zaduženih zemalja.⁵ Na nivou EU, učešće spoljnog duga u odnosu na BDP u 2009. godini je bilo 129%, dok je u Srbiji bilo 69,9% što je dakle gotovo za polovinu niže od proseka država članica EU. Samo pet država članica EU ima manje učešće spoljnog duga

3 Evropske banke zadržavaju nivo kredita u Srbiji, Internet, <http://www.poslednjavest.com/RTS-Ekonomija/Evropske-banke-zadrzavaju-nivo-kredita-u-Srbiji.html>; Zaključno saopštenje banaka učesnica na koordinacionom sastanku finansijskog sektora posvećen Srbiji, održanog na Joint Vienna Institute u Beču, Podrška bankama kćerkama u Srbiji, Internet, <http://www.nbs.yu/export/>, 27.03.2009; Podrška bankama kćerkama u Srbiji, Internet, <http://www.nbs.yu/export/>, 27.03.2009.

4 U januaru 2009. godine Srbija je zaključila sporazum sa MMF vredan 518 miliona USD, koji je u aprilu 2009. zamenjen *stand-by* aranžmanom vrednim blizu 3 mlrd evra.

5 Izvor: International Monetary Fund. Accessed on May 22, 2010; Eurostat, May 2010; The World Factbook, United States Central Intelligence Agency, World Economic Outlook Database, April 2010.

u BDP od Srbija, i to Poljska, Rumunija, Češka, Slovačka i Malta. Spoljni dug po stanovniku (*per capita*) na nivou EU je bio 75.726 USD, a u Srbiji 4.297 USD.

Međutim, spoljni dug Srbije uz jak priliv stranih direktnih investicija i doznaka građana iz inostranstva u prethodnim godinama korišćen je za podmirivanje spoljnotrgovinskog deficita. Upravo zbog problema u servisiranju spoljnog duga u 2009. godini u uslovima pada privredne aktivnosti, priliva doznaka građana iz inostranstva i stranih direktnih investicija usled Svetske finansijske krize, Srbija je bila prinuđena da početkom 2009. godine dogovori *stand-by* aranžman sa MMF, za jačanje deviznih rezervi i podršku strukturnim reformama. Dakle, Svetska finansijska kriza naročito je istakla problem niskog stepena valutne zaštice banaka, niske izvozne baze realnog sektora u uslovima nestabilnosti kursa i snažnih depresivacijskih pritisaka, što je predstavljalo glavnu pretnju u servisiranju bankarskih kredita. Zato je obim obezbeđivanja novih kredita u kratkom roku zavisio od zaduživanja u inostranstvu.

3. DUGOROČNI UTICAJ ZADUŽIVANJA KOD MEĐUNARODNIH FINANSIJSKIH INSTITUCIJA

Od 2001. godine pa nadalje međunarodne finansijske organizacije su odobrile Srbiji značajna sredstva namenjena sprovođenju programa ekonomske stabilizacije i reformi. Ta sredstva su odobrena u vidu zajmova i bespovratne pomoći. Njihovo povlačenje bilo je uslovljeno pozitivnom ocenom tih organizacija o ostvarenim rezultatima u sprovođenju ekonomskog programa podržanog finansijskim aranžmanom sa MMF.

Finansijska podrška međunarodnih institucija – EBRD, EIB, IBRD, MMF, bila je neophodna za sprovođenje dosadašnjih ekonomskih reformi u Srbiji i postizanje privrednog rasta. Krediti EBRD, EIB, IBRD i MMF korišćeni su za stvaranje mogućnosti za održanje i unapređenje privrednog rasta koji se ne može zamisliti bez ulaganja u saobraćajnu i energetska infrastrukturu, poljoprivredu, ekologiju; zdravstvenu zaštitu i socijalne usluge, regionalni razvoj, razvoj malih i srednjih preduzeća i lokalnu samoupravu. Upravo su projekti iz ovih oblasti najvećim delom finansirani odobrenim kreditima IBRD, EBRD i EIB.

Posle pada privredne aktivnosti u 2009. godini od 3,0%, u narednom periodu se očekuje da dođe do oporavka ekonomije.⁶ Ove smernice

6 Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu; Izmenjeni i dopunjeni Nacionalni program za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju, str. 80-84.

ekonomske politike u narednom srednjoročnom periodu definisane su Memorandumom o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu, usvojenim u novembru 2009.⁷ Procenjuje se da će se planirana inflacija od 6% za 2010. godinu, u 2012. godini smanjiti na 4%. Zatim, predviđa se smanjenje deficita platnog bilansa u odnosu na BDP na 12,6%, i deficita spoljnotrgovinskog salda na 17,1%. Ukupan (privatni i javni) spoljni dug u periodu 2009–2012. godine bi se povećao za oko 5,6 mlrd evra. Pri tome, privatni spoljni dug (dug preduzeća, banaka, NBS) biće povećan za oko 3,5 mlrd evra, dok će javni spoljni dug biti povećan za oko 2,1 mlrd evra. Privatni sektor bi trebalo da povuče nova sredstva iz ino-kredita kada dođe do oporavka finansijskog tržišta, što se predviđa u 2011. godini. Time bi u narednom trogodišnjem periodu ukupan spoljni dug Srbije dostigao učešće od 73% BDP, a racio spoljni dug/izvoz roba i usluga bi ostao na relativno visokom nivou od 260%.

Glavni cilj programa je održavanje makroekonomske i finansijske stabilnosti koji svojom finansijskom podrškom odobravaju međunarodne finansijske institucije: EBRD, EIB, IBRD i MMF. Ključne ekonomske politike i reforme koje bi trebalo da doprinesu učvršćivanju makroekonomske stabilnosti u 2011. i 2012. su:

- ubrzanje EU integracije;
- jačanje fiskalne konsolidacije smanjenjem javne potrošnje;
- monetarna politika usmerena je na stabilnost finansijskog sektora, nisku i stabilnu inflaciju;
- nastavljajanje privatizacije društvenih preduzeća, reforme tržišta rada i podsticanja zapošljavanja, reforme penzijskog sistema i sistema zdravstvenog osiguranja.
- unapređenje ljudskih resursa poboljšanjem mehanizma socijalne zaštite, kvaliteta i efikasnosti zdravstvenih usluga i sistema obrazovanja;
- kapitalni izdaci u budžetu u narednom periodu će biti usmereni na rashode za projekte vezane za infrastrukturu od društvenog značaja. Ključni prioritet je projekat izgradnje puta Koridor 10, čije je finansiranje već obezbeđeno od strane EBRD, EIB, Svetske banke i Grčke.

7 Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu.

Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD)

EBRD je u periodu od 2000–2007. godine odobrila kredite u ukupnom iznosu od 995 miliona evra za rekonstrukciju putne i železničke mreže, razvoj infrastrukture energetskog sektora i opština. Od tog iznosa do sada je povučeno i iskorišćeno oko 575 miliona evra. U februaru 2007. godine EBRD je usvojio strategiju za Srbiju prema kojoj ova banka planira da u narednom periodu nastavi blisku saradnju sa Vladom Srbije na brojnim infrastrukturnim projekatima koje su Vlada i EU identifikovale kao najvažnije prioritete (Panevropski koridor VII i Koridor 10).

EBRD je u 2009. godini Srbiji odobrila ukupno 218 miliona evra kredita, od čega je iskorišćeno 15,5 miliona. U Izveštaju o tranziciji za 2009. godinu (*Transition Report 2009*), koji EBRD priprema svake godine, ocenjeno je da je u Srbiji ostvaren izvestan napredak u procesu privatizacije, poboljšanju poslovnog okruženja, kao i u procesu pregovora o članstvu sa Svetskom trgovinskom organizacijom. Takođe se navodi da Srbija uživa snažnu podršku međunarodnih finansijskih institucija i stranih banaka koje posluju u Srbiji, kao i da bi dalji napredak u pravcu evropskih integracija trebalo da doprinese jačanju potencijala rasta privrede. EBRD će nastaviti da obezbeđuje finansiranje projekata vezanih za sprovođenje procesa privatizacije, razvoj privatnog sektora i podršku stabilnosti bankarkog sektora.

Evropska investiciona banka – EIB

EIB je započela saradnju sa Srbijom 2001. godine i od tada do kraja 2009. odobrila je kredite u iznosu od 1.969 miliona evra. Od tog iznosa, iskorišćeno je oko 775 miliona evra. EIB odobrila je 2002. i 2004. godine Srbiji dva Apeks globalna kredita, u ukupnom iznosu od 65 miliona evra, za finansiranje malih i srednjih preduzeća i lokalne samouprave. Treći Apeks zajam za mala i srednja preduzeća, u iznosu od 250 miliona evra, zaključen je u maju 2009. godine, za finansiranje projekata malih i srednjih preduzeća, infrastrukturnih projekata lokalne samouprave, industrijskih investicija, energetike, zaštite životne sredine, zdravstva i obrazovanja, turizma i drugim sektorima usluga. NBS kao agent Vlade Srbije, sredstva ovog kredita plasira krajnjim korisnicima preko deset posredničkih banaka: Unicredit Bank Srbija, Erste Bank, OTP Bank, Čačanska banka, Komercijalna banka, Privredna banka Beograd, Raiffeisen banka, Eurobank EFG, Hypo Alpe-Adria-Bank, Banca Intesa.

Do kraja 2009. godine, EIB je upućeno na odobrenje 78 projekata, u ukupnom iznosu od 63,85 miliona evra, a povučene su tri tranše zajma, u

ukupnom iznosu od 39,53 miliona evra. Sredstva kredita EIB koristilo je 79 malih i srednjih preduzeća i 12 lokalnih samouprava, čime su sredstva oba kredita u potpunosti iskorišćena.

EIB je odobrila Srbiji kredite za finansiranje projekata u oblasti elektroprivrede, transporta – obnavljanje putne mreže i za razvoj malih i srednjih preduzeća, u ukupnom iznosu od 1.049 miliona evra, od čega je iskorišćeno oko 493 miliona evra.

Međunarodna banka za obnovu i razvoj (IBRD)

Podrška prioriteta Vlade Srbije integrisana je kroz sve delove Grupe Svetske banke, tako da su intervencije IBRD (International Bank for Reconstruction and Development), IDA (International Development Association), IFC (International Finance Corporation) i MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency) blisko koordinirane. Saradnja Svetske banke sa Srbijom bazirana je na osnovama Strategije partnerstva zemlje (*Country Partnership Strategy*). Strategija partnerstva predviđa IBRD zajmove u iznosu od 600 miliona USD u periodu od 2008-2011. godine. Prema ovoj strategiji i dalje će se nastaviti aktivnosti koje bi trebalo da doprinesu jačanju privatnog sektora, stvaranju širih mogućnosti za privredni rast i kvalitetnijem upravljanju ekološkim i drugim rizicima izazvanim elementarnim nepogodama.

Zajmovi IBRD odobreni u toku 2009. godine imaju povoljnije uslove saglasno novoj politici Svetske banke, u okviru koje je započelo odobravanje tzv. fleksibilnih zajmova (IBRD Flexible Loans – FSL). Na osnovu Sporazuma o zajmu zaključenog između Srbije i IBRD i Sporazuma o finansiranju zaključenog između Srbije i Međunarodnog udruženja za razvoj, nastavljena je saradnja u vezi s realizacijom Projekta „Regionalni razvoj Bora“ – potkomponenta B2 – mikrofinansiranje u iznosu od 2,5 miliona evra. Prioritet Vlade Srbije je svakako i završetak Koridora 10 koji se finansira zajmovima IBRD.

Ulaganja su usmerena u sledeće oblasti: saobraćajnu i energetska infrastrukturu sa ciljem osposobljavanja putne mreže, kompletiranjem Koridora 10 i stvaranjem regionalne integracije; poljoprivredu, ekologiju i navodnjavanje radi unapređenja proizvodnje u saglasnosti sa EU standardima; reformu penzijskog sistema i sistema zdravstvene zaštite radi poboljšanja kvaliteta usluga i finansijske održivosti socijalnih usluga; uspostavljanje zemljišnog katastra; energetska efikasnost; regionalni razvoj; unapređenje lokalnih socijalnih usluga; i, smanjenje zagađenosti voda koje se ulivaju u Dunav.

U okviru Strategije partnerstva planirano je finansiranje programa reformi za poboljšanje poslovnog okruženja i jačanje konkurentnosti preduzeća. Radi se o ključnim privrednim sektorima kao što su saobraćajna infrastruktura (putevi i železnica) i energetika. Zatim, dodatno finansiranje sa 300 miliona USD će biti obezbeđeno za primarnu i sekundarnu zdravstvenu zaštitu.

IBRD, u kooperaciji sa IFC, sa svojim kapacitetom globalne ekspertize i analitičkim radom pruža podršku vladinoj inicijativi za ubrzanje procesa privatizacije i restrukturiranja preduzeća. Njihova uloga je ključna u unapređenju infrastrukture i u privatizaciji aerodroma, luka, u pružanju logistike, kao i u daljem razvoju finansijskog sektora.

Unapređenje infrastrukture će biti značajan faktor privrednog rasta i stimulisanja regionalne integracije. To se posebno odnosi na ulaganja u integrisanu železničku mrežu “balkanizacije” bivšeg jugoslovenskog železničkog sistema sa fragmentiranim uslugama, koji je do sada bio neefikasan i time uticao na pad konkurentnosti. Finansiranje investicija u primarne železničke koridore će doprineti racionalizaciji i potencijalnoj privatizaciji delova železničkog operativnog sistema i ohrabrenju regionalne kooperacije na Balkanu.

Srbija sa podrškom Svetske banke nastavlja sa restrukturiranjem Elektroprivrede Srbije. IBRD investira rehabilitaciju hidrocentrale Zvornik kroz povećanje proizvodnih kapaciteta.

Odnosi Srbije sa MMF

Odlukom MMF od 20. decembra 2000. godine regulisano je članstvo SR Jugoslavije (Press Release No. 00/75), sa retroaktivnim dejstvom od 14. decembra 1992. godine. U periodu od 2000. do 2006. godine, MMF je odobrio sredstava u okviru tri aranžmana: Hitne postkonfliktne pomoći, *stand-by* aranžmana i aranžmana za produženo finansiranje, u ukupnom iznosu od 966,9 miliona specijalnih prava vučenja (oko 1,532 mlrd USD), koji su značajno pomogli sprovođenju ekonomskih reformi u Srbiji i uspostavljanju makroekonomske ravnoteže i stabilnih stopa privrednog rasta. Sredstva prva dva aranžmana otplaćena su u redovnim rokovima.

Saradnja Srbije sa MMF odvija se u okviru redovnih konsultacija na osnovu kojih ova institucija donosi ocenu o privrednoj situaciji zemlje i adekvatnosti mera ekonomske politike koja se primenjuje. MMF je, na osnovu izveštaja misije od 18. oktobra 2006. godine (Press Release No. 06/120) zaključio da je Srbija poslednjih godina ostvarila značajan privredni rast i napredak na planu

makroekonomske stabilizacije, restrukturiranja bankarskog sektora i privatizacije. Međutim, imajući u vidu visok deficit tekućeg platnog bilansa, rast spoljnog duga zemlje i nedovoljan nivo fiksnih investicija, da bi se uspostavili stabilniji finansijski uslovi, preporuka MMF je, *inter alia*, bila da je neophodno dalje sprovođenje procesa privatizacije i stečajnih postupaka, jačanje kontrole banaka i nastavak restriktivne fiskalne politike.

Zatim, u izveštaju od 28. januara 2008. godine (PIN No. 08/11) MMF je pozitivno ocenio snažan privredni rast Srbije i umerenu inflaciju tokom 2007. godine. Takvi rezultati ostvareni su u velikoj meri zahvaljujući čvrstoj monetarnoj politici i napretku u oblasti strukturnih reformi i privatizacije. Ipak, izvozna baza je i dalje mala, spoljni privatni dug je u porastu uz deficit tekućeg računa platnog bilansa i veće osetljivosti privrede na promene u okruženju. Srbija u celini godišnje troši 500 mlrd dinara više nego što zaradi i zbog čega se zadužuje u inostranstvu. Zato je preporuka MMF bila vođenje čvršće fiskalne politike i veći napredak u oblasti strukturnih reformi.

Novi *stand-by* aranžman u iznosu od 350,8 miliona specijalnih prava vučenja (oko 420,6 miliona evra) odobren Srbiji 16. januara 2009. godine, 15. maja iste godine je produžen za godinu dana, a iznos sredstava povećan na 2,6 mlrd USD specijalnih prava vučenja sa ciljem pružanja podrške ekonomskom programu Vlade u uslovima uticaja Svetske finansijske krize. Pozicija Srbije u pogledu eksternog finansiranja je 2010. godine znatno poboljšana, stanje deviznih rezervi je stabilno, a inflacija je i dalje pod kontrolom. Srbija je ostala privržena strukturnim reformama, poboljšanju poslovnog okruženja, unapređenju privatnog investiranja i jačanju izvoznih kapaciteta. Zato je MMF 28. juna 2010. godine pozitivno ocenio sprovođenje ekonomskog programa Srbije u okviru aktuelnog *stand-by* aranžmana i odobrio povlačenje 472,9 miliona USD.

4. INDIKATORI SPOLJNE SOLVENTNOSTI

Svi indikatori spoljne solventnosti i likvidnosti Srbije, osim odnosa deviznih rezervi prema kratkoročnom dugu, zabeležili su pogoršanje u 2009. godini u odnosu na prethodnu godinu. Odnos ukupnog spoljnog duga prema BDP, izražen u procentima, povećan je na 69,9%, a odnos spoljnog duga i izvoza roba i usluga uvećanog za inostrane doznake je bio 194%.⁸ No, bez

8 U okviru indikatora eksterne likvidnosti, otplata duga posmatra se u odnosu na izvoz roba i usluga, u koji je uključen i priliv po osnovu inostranih doznaka s obzirom na to da je reč o stabilnom i značajnom prilivu. Isto se odnosi i na spoljni dug u okviru indikatora o eksternoj solventnosti zemlje.

obzira na pogoršanje tih indikatora, Srbija je i dalje u grupi srednje zaduženih zemalja prema metodologiji Svetske banke.

Tabela br 4. Kriterijum zaduženosti po metodologiji Svetske banke i pozicija Srbije (u %)

Pokazatelj	Visoko zadužena	Srednje zadužena	Manje zadužena	2008	2009
Dug/BDP	$x > 80\%$	$48\% < x \leq 80\%$	$x \leq 48\%$	65,2	69,9
Dug/Izvoz	$y > 220\%$	$132\% < y \leq 220\%$	$y \leq 132\%$	174	194

Izvor: The World Bank (IBRD), NBS, 2010.

Važan pokazatelj nivoa zaduženosti je učešće duga u odnosu na BDP, koji pokazuje u kojoj meri je teret otplate duga pokriven, i odnos visine kamatne stope i stope rasta BDP, koji pokazuje stanje zaduženosti u slučaju rasta (pada) BDP.

Učešće ukupnih otplata po spoljnom dugu u odnosu na BDP se u 2009. godini neznatno povećalo na 10,9%, dok se učešće ukupnih otplata po spoljnom dugu u izvozu roba i usluga povećano na 28,3% u odnosu sa 27,6% u prethodnoj godini.

Tabela br. 5. Indikatori eksterne solventnosti i likvidnosti (u %)

Pokazatelji	2006	2007	2008	2009	I - III kvartal 2010
Devizne rezerve/uvoz roba i usluga	9,0	7,4	5,5	9,6	9,9
Devizne rezerve/kratkoročni dug	717,3	729,8	336,4	464,5	475,5
Devizne rezerve/BDP	38,7	33,5	24,4	34,9	34,2
Otplata duga/BDP	7,0	10,0	10,3	10,9	12,5
Otplata duga/izvoz roba i usluga i doznake	17,2	25,4	27,6	28,3	33,3
Indikatori eksterne solventnosti (u %)					
Spoljni dug/BDP	63,9	61,8	65,2	69,9	76,2
Kratkoročni dug/BDP	5,4	4,6	7,3	7,5	7,2
Spoljni dug/izvoz roba i usluga	214,2	204,8	214,6	268,8	270,0
Spoljni dug/izvoz roba i usluga i doznake	156,5	156,8	174,4	194,3	196,7

Izvor: Narodna banka Srbije, 31. mart 2010.

Sudeći prema podacima iz prikazanih tabela, indikatori spoljne zaduženosti koji pokazuju eksternu solventnost zemlje, još uvek su ispod nivoa visoke zaduženosti, mada se odnos spoljnog duga i izvoza roba i usluga u prvom tromesečju povećao na 196,7%.

Struktura spoljnog duga po ročnosti može se smatrati relativno povoljnom ako se ima u vidu da dugoročni dug u ukupnom dugu učestvuje sa 90%. Prosečna ročnost ukupnog dugoročnog duga Srbije nastalog posle decembra 2000. godine iznosi deset godina. Dugoročni dug javnog sektora ima ugovorenu ročnost od 17 godina, dok je prosečno ugovoreni rok otplate po dugoročnim kreditima bankarskog sektora i sektora preduzeća šest godina.

Na prikazanoj tabeli br. 6 uočljiva je tendencija bržeg rasta spoljnog zaduživanja od rasta BDP počevši od 2005. godine. Ukoliko rast budućeg BDP premašuje kamatu na ime uzetog duga, taj dug ne predstavlja teret budućih generacija. Zaduzivanje u sadašnjosti nije ekonomski teret sada, pošto se prenosi u budućnost na način da će raspoloživi dohodak biti, usled duga, smanjen ukoliko bi rast BDP bio niži od kamatne stope duga, odnosno ako se uzeti krediti nisu koristili za povećanje proizvodnje i zaposlenosti.⁹

Tabela br. 6. Dinamika rasta BDP i spoljnog duga Srbije (u %)

Pokazatelji	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
BDP	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,0
Rast spoljnog duga	8,1	-14,7	0	-4,7	26,1	13,9	19,5	22,5	4,5

Ukupan dugoročni spoljni dug po kreditima zaključenim posle 20. decembra 2000. godine servisira se po prosečnoj ponderisanoj kamatnoj stopi od 3,8%. Dugoročni dug javnog sektora servisira se po prosečnoj ponderisanoj kamatnoj stopi od 3,6%, bankarskog sektora po stopi od 3,6%, a preduzeća po kamatnoj stopi od 4,9%.

Iskustva drugih zemalja u regionu, kao i dosadašnje iskustvo Srbije, pokazuju da sprovođenje strukturnih reformi neće biti lak zadatak. Efekti promenljivih političkih okolnosti, prisustva interesnih grupa i ograničeni administrativni kapaciteti mogli bi znatno otežati proces reformi.

9 Videti: Hasiba Hrutić, „Porast javnog duga”, u: Svetska finansijska kriza i državana intervencija u odabranim zemljama, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 134-140.

Rast kredita i privatnog spoljnog zaduživanja sa stalnim spoljnotrgovinskim deficitom i dalje ostaju rizik za uspostavljanje makroekonomske stabilnosti. Zato je važno da se osigura da rast kredita i povećanje spoljnog zaduženja privatnog sektora budu usmereni na produktivne investicije a ne u potrošnju. Visina razlike u pogledu efekata na budući privredni rast u odlučujućoj meri zavisi od pretpostavljene funkcije potrošnje i investicija.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu nisku polaznu osnovu na početku tranzicionog perioda u Srbiji, kao i činjenicu da je nizak nivo kreditne aktivnosti ograničavao investicije, sasvim je opravdano da je spoljni dug imao brži rast u odnosu na rast BDP. Kreditna ekspanzija koja je karakteristika i drugih tranzicionih privreda nije zaobišla ni Srbiju.

Počevši od 2001. godine Srbija je ostvarila napredak u ekonomskim reformama i zakonodavnom i institucionalnom okviru u skladu sa EU standardima. Naročito se to odnosi na industriju, energetiku i saobraćaj. Od 2001. godine pa nadalje međunarodne finansijske organizacije su odobrile Srbiji značajna sredstva namenjena sprovođenju programa ekonomske stabilizacije i reformi. Ta sredstva su odobrena u vidu zajmova i bespovratne pomoći. Njihovo povlačenje bilo je uslovljeno pozitivnom ocenom tih organizacija o ostvarenim rezultatima u sprovođenju ekonomskog programa podržanog finansijskim aranžmanom sa MMF.

Tekuća ulaganja finansirana kreditima međunarodnih finansijskih institucija – EBRD, EIB, IBRD, MMF – usmerena su na razvoj oblasti bez kojih je teško zamisliti dalji privredni rast, poput razvoja saobraćajne i energetske infrastrukture, poljoprivrede, ekologije, sprovođenja reforme penzijskog sistema i sistema zdravstvene zaštite radi poboljšanja kvaliteta usluga i finansijske održivosti socijalnih usluga, regionalnog razvoja i unapređenja lokalnih socijalnih usluga. Nastavak politike strukturnih reformi će uz dalje jačanje saradnje sa međunarodnim finansijskim organizacijama biti centralni zadatak u narednom periodu, što će svakako doprineti razvoju Srbije u svakom pogledu.

LITERATURA

1. Candidate and Pre-Accession Countries Economic Quarterly. European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs, January 6, 2010. Internet. http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/cpaceq/documents/cceq_2009_q4_en.pdf. 02.06.2010.

2. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2009-2010, COM(2009) 533, {SEC(2009) 1333}, {SEC(2009) 1334}, {SEC(2009) 1335}, {SEC(2009) 1336}, {SEC(2009) 1337}, {SEC(2009) 1338}, {SEC(2009) 1339}, {SEC(2009) 1340}, Commission of the European Communities, Brussels, 14.10.2009.
3. Evropske banke zadržavaju nivo kredita u Srbiji, Internet, <http://www.poslednja-vest.com/RTS-Ekonomija/Evropske-banke-zadravaju-nivo-kredita-u-Srbiji.html>;
4. Godišnji izveštaj 2009, Narodna banka Srbije, Beograd, 2010.
5. Hrustić, Hasiba, Svetska finansijska kriza i državna intervencija u odabranim zemljama, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.
6. International Bank for Reconstruction and Development, International Finance Corporation, Multilateral Investment Guarantee Agency, Country Partnership Strategy for the Republic of Serbia for the period fyo8-fyll, Document of The World Bank, Report No. 41310 – YF, South East Europe Country Unit, Europe and Central Asia Region-ECA, Southern Europe and Central Asia, International Finance Corporation-IFC, Multilateral Investment Guarantee Agency- MIGA, November 13, 2007.
7. Interim forecast, January 2009, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications, Brussels, 2009.
8. Izveštaj o stanju u finansijskom sistemu Narodna banka Srbije, Narodna banka Srbije, septembar 2008.
9. Memorandum Vlade Republike Srbije u vezi sa podnošenjem zahteva Republike Srbije za prijem u članstvo Evropske unije, Republika Srbija, Beograd, decembar 2009. godine.
10. Podaci narodne banke Srbije, Internet: www.nbs.rs
11. Podrška bankama i kćerkama u Srbiji, Internet, <http://www.nbs.yu/export/>, 27.03.2009.
12. Progress towards meeting the economic criteria for accession: the assessments of the 2009 Progress Reports, Directorate General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Occasional Papers, No. 57, November 2009. Internet. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary16140_en.htm. 21.03.2010.
13. Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu, Vlada Republike Srbije, decembar 2009.
14. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, *Službeni glasnik RS*, broj 83/2008.
15. Statistički bilten, Januar 2010, Narodna banka Srbije, Beograd, 2010.
16. The Western Balkans in Transition, EUROPEAN ECONOMY Occasional Papers No 46, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications, Brussels, 2009.

17. The World Factbook, United States Central Intelligence Agency,
18. World Economic Outlook Database, April 2010, International Monetary Fund. Accessed on May 22, 2010.
19. Zaključno saopštenje banaka učesnica na koordinacionom sastanku finansijskog sektora posvećen Srbiji, održanog na Joint Vienna Institute u Beču, Podrška bankama kćerkama u Srbiji, Internet, <http://www.nbs.yu/export/>, 27.03.2009.

Prof. dr. Hasiba HRUSTIĆ

THE IMPACT OF LOANS FROM INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS ON THE ECONOMY OF SERBIA

ABSTRACT

The rapid foreign credit growth has been one of the main drivers of growth in Serbia in recent years. As growth has accelerated, the Serbian economy has become burdened with considerable external imbalances and current account deficits. As a result of the growing debt financing of the external deficit, the foreign debt rose to 22.7 billion EUR in late December 2009. Since the gains from privatization in the 2008-2010 period are not means of servicing the loans that could be counted on in the long run, the issue of sustaining the existing dynamics of paying off the foreign loan has been brought into question. International financial organizations have an important role in Serbia's economic development and convergence with the European Union. Its resources have been mainly focused on spurring economic growth and promoting the policies that stimulate foreign direct investment and create employment, restructuring and ownership change in the enterprise sector.

Key words: foreign debt, economic growth, current account deficits, international financial organizations, structural reforms.

William Zartman and Saadia Touval (eds.), **INTERNATIONAL COOPERATION – THE EXTENTS AND LIMITS OF MULTILATERALISM**, Cambridge University Press 2010, pp. 274

Zbornik pod naslovom *Međunarodna saradnja*, rezultat je uredničkog zalaganja dvojice profesora Vilijama Cartmana i Sadije Tuvala, naučnih istraživača međunarodnog ugleda. Široj akademskoj javnosti professor Cartman poznat je po svom plodotvornom radu u oblastima kriznog menadžmenta, analize političkog rizika, pregovaranja, razvoja nacija i diplomatije, dok je professor Tuval svojom teorijom o pristrasnom medijatorstvu, ostao zapamćen kao naučnik koji je unapredio shvatanje prirode međunarodnih sukoba. Zbornik *Međunarodna saradnja* sadrži jedanaest radova, uključujući i radove urednika, u kojima se identifikuju metode i granice koncepcije saradnje u međunarodnim odnosima. Zbornik nastoji da razjasni odnos “saradnje” i politike “multilateralizma”, dajući doprinos njihovoj konceptualizaciji, koja je, za razliku od najrazličitijih teoretizacija fenomena konflikata, nezasluzeno, u mnogo manjoj meri zastupljena. I dok je prvi deo Zbornika posvećen razmatranju istorijskih korena i višeznačnog smisla pojma *saradnje*, drugi deo se bavi modernim razvojem datog pojma kao i strategijama njegove svrsishodnosti i ostvarenja.

Fenomen istorijskog trenutka, koji je zajednička nit svim autorima, ukazuje da i u XXI veku problem nedostižne saradnje,

kao i politike limitirane saradnje ili minilateralizma, ostaje neprevaziđena međunarodna realnost. Iako ovakva konstatacija teoriju o saradnji kao urođenom odnosu dovodi u pitanje, Zbornik *Međunarodna saradnja* svedoči da multilateralna saradnja, uz sve njene složenosti, ima svoju perspektivu. Tu složenost često oblikuju različiti interesi koji se uvek javljaju zajedno sa pokušajima da se saradnjom konflikti prevaziđu. Zato prvi korak ka razumevanju saradnje tiče se razumevanja fenomena konflikata i bezbednosne dileme kao njegovog uzroka. Takođe, tiče se i razumevanja kako domaćih tako i međunarodnih faktora koji međusobno funkcionišu u proizvodnji ne samo konflikata i saradnje, nego i u samom oblikovanju odnosa saradnje, multilateralnih ili bilateralnih pregovaračkih strategija. Države su vrlo svesne da na međunarodnoj sceni nisu same i da imaju potrebu za aktivnom ili pasivnom pomoći drugih radi postizanja sopstvenih ciljeva. Zašto države sarađuju, svodeći saradnju uglavnom na nivo koristi i forme reciprociteta. Pored pomenutih pitanja, autori ovog Zbornika pažljivo razmatraju i pitanja faktora ograničenja saradnje kao i najoptimalnijih teorijskih gledišta.

Prva grupa autorskih radova bavi se raznim nejasnoćama i implikacijama

koje je pruzrokovala višeznačnost pojma *saradnja*. Prvi u nizu tekstova Aleksisa Kelera polazi od istorijske osnove, sledeći na filozofski način argument koji je razvio Tejlor 1987. godine. Ovde se pokazuje kako je jedno alternativno razumevanje međudržavnih odnosa, suprotno postvestfalskom pogledu formalnih i hijerarhijskih pravnih odnosa, izraslo u definisani pojam saradnje. Pristup zamene modela međunarodne anarhije modelom tržišta, koji podrazumeva norme saradnje i konkretne akcije iznosi važnost viđenja novog tržišnog sistema gde se konkurencija javlja kao oblik saradnje.

Čarls Doran u narednom tekstu pod nazivom „Dve strane multilateralne saradnje” razmatra pitanje složenosti multilateralizma, kojeg nijedna velika država ne bi trebalo da bude lišena. Bez takvog pristupa, po Doranu, iracionalno je uopšte očekivati uspeh u delovanju međunarodne zajednice. Ako je svrha multilateralne saradnje da se zaustave veće države u potrazi za njihovim specifičnim politikama, takva forma saradnje je pogrešna. Multilateralna saradnja mora da poseduje pozitivne, međusobno atraktivne elemente. Konkretna aktivnost spoljne politike velikih država za autora je najbolji pokazatelj njihovog opredeljenja za multilateralizam. Međutim, aktivnost multilateralne saradnje često se vrednuje samo u retoričkoj politici, dok na delu je prisutna aktivnost unilateralizma i izolacionizma preko kojih se sprovodi privid multilateralizma.

U „Dekonstrukciji multilateralne saradnje” Fen Osler Hampson razvija datu temu tipologijom multilateralne saradnje, gde dekonstruiše različita značenja i

upotrebe multilateralizama u međunarodnim odnosima. Po tom pregledu multilateralizam se definiše na više načina: postojanjem neselektivnih pravila i načela ponašanja u međunarodnim odnosima koja funkcionišu na nivou reciprociteta, postojanjem formalnih međunarodnih institucija, kao i postojanjem širokog spektra različitih istorijskih i regionalnih pristupa međunarodnoj saradnji u kojima formalne institucije mogu ili i ne moraju da budu prisutne. Zaključak koji izvodi Hampson svodi se na postojanje razočaranja u vezi sa određenim formalnim, multilateralnim institucijama (npr. UN). Deficite legitimiteta i efikasnosti u multilateralnim institucijama potrebno je prevazići snagom odgovornosti, angažovanjem građana na mnogo većem stepenu procesa odlučivanja nego što je to do sada. Pored toga, neki bi takođe želeli da vide stvaranje novih institucija globalnog upravljanja koje će dovesti do radikalno nove vrste partnerstva između civilnog društva, biznisa i vlada, kao i posvećenost pripadnika ovih institucija unapređenju i promovisanju nove koncepcije ljudske bezbednosti.

Sadia Touval u tekstu „Pregovorana saradnja i njene alternative” ispituje simetrične i asimetrične karakteristike saradnje iz ugla multilateralnih pregovora. On smatra da multilateralna saradnja zahteva pregovore, jer neophodno je udružiti sve strane kako bi se došlo do uspostavljanja poštovanih normi i principa. Tuval razmatra vrednovanje opravdanosti multilateralizma na osnovu njegove efikasnosti i efektivnosti kao i moralne i političke vrednosti koje ograničavaju snagu država. U slučaju efektivnosti i politike efikasnosti opravdanost nije

zadovoljavajuća, a što se tiče moralne i političke svrhe multilateralizma, rezultati koje donosi Tuval su mešoviti. Osim toga, multilateralizam ne isključuje mogućnost konflikta i antagonizma između učesnika u multilateralnim procesima. Poboljšanja efikasnosti i efektivnosti koja se može postići kroz razne taktike mogu da izazovu trenja i neslogu, povećanje međunarodne napetosti. S druge strane, po Tuvalu, opredeljenje za manje efikasan i efektivan pregovarački proces, pak, može da omogući državama formiranje konsenzusa, a samim tim i smanjenje političkih trenja koja pregovarački procesi mogu da prouzrokuju.

Druga grupa radova se bavi strategijama saradnje i njihovim implikacijama, koji u radu Terensa Hopmana ispituje strukturne i motivacione faktore koji dovode do pregovaranja i saradnje, kao kooperativnog procesa koji kreira uslove za dugotrajnu saradnju. Fokusirajući se na proces saradnje pregovaranja, Hopman prevazilazi realističko-liberalne rasprave kako bi saradnju povezao sa konstruktivističkim pristupom kao i sa teorijom međunarodnih odnosa u još širem obimu. Alison Stanger, nastavljajući u smeru teorije, u tekstu „Senka prošlosti preko konflikta i saradnje“ počevši od Akselrodove studije iz 1984. godine o evoluciji saradnje, ispituje uticaj prošlog iskustva na saznanja o saradnji preko interaktivnosti. „Senkama budućnosti“ i „senkama prošlosti“ autorka dodaje „horizontalne senke“ trenutnih odnosa, držeći se Akselrodovog stava da „temelj saradnje nije vera, već trajnost odnosa“. Baveći se teorijskim slikama u tekstu „Čikenova dilema“, Jošua Goldštajn, kao treći po redu autor u drugom delu Zbornika, razvi-

ja nedovoljno jasnu stranu klasične dileme, koju je razmatrao Tejlor 1987. godine. Ova igra kao slika međudržavnih problema saradnje, više je sklona koordinaciji nego saradnji. „Čiken dilema“ prikazuje percepciju situacije koja „gura“ učesnike da kreiraju novu igru odražavajući sopstvenu strategiju. Ipak, preko pitanja suštinske oblasti međunarodnih odnosa, osnovni model „Čiken dileme“ je odgovarajuće sredstvo u određeno vreme i mesto. U drugim kontekstima, posebno tamo gde „racionalna iracionalnost“ ulazi u igru kao strategija za maksimiziranje dobitaka, uprkos visokim rizicima, Čiken teorija se dobro pokazala. Takvi primeri se ponavljaju i u međunarodno-bezbednosnim poslovima kao i u međunarodnoj političkoj ekonomiji.

Vilijam Cartman u tekstu „Konflikt menadžment kao saradnja“ ispituje odnos između saradnje i dva različita tipa konflikta - saradnje kao strategije za rešavanje konflikta i saradnje kao strategije za upravljanje konfliktima između trećih strana. Kada konfrontacija kao strategija konflikt menadžmenta postaje preskupa za predstavnike međunarodne zajednice, onda oni pritiskaju sukobljene države u cilju promene strategije. Kooperativno upravljanje konfliktima, ističe Cartman, je gotovo neefikasno jer broj različitih napora od strane pojedinih međunarodnih predstavnika da načine značajne ili istorijske saveze sa jednom ili sa drugom stranom u sukobu je nedovoljan. Jednostrane akcije u vezi sa konfliktima i problemima, iako su ponekad poželjne, ne mogu se nazvati podrazumevanom reakcijom, jer takav izbor nije uopšte rezervisan ni za kakve akcije. Odluku o jednostranim na-

suprot zajedničkim akcijama država razmatra i sa stanovišta isplativosti i koristi.

Na kraju, urednici su se odlučili za dva rada koja koriste specifične studije slučaja kako bi ispitali ulogu asimetrije u multilateralnoj saradnji. Autori prvog rada Debora Larson i Aleksej Ševčenko su koristili rezultate istraživanja socijalnih psihologa koji su posmatrali asimetričnu saradnju u hegemonističkom sistemu, ispitujući načine na koje SAD mogu da ubede države koje nisu njeni saveznici da sarađuju. Studija slučaja dinamike kinesko-ruskih odnosa sa SAD od kraja hladnog rata ukazuje da tretiranje problematike statusa obeju država vodi ka napretku i u njihovoj saradnji. Ako je ovaj pristup važio i za Rusiju i Kinu, koje predstavljaju posebno težak problem zbog ideoloških razlika i prošlosti neprijateljstva sa SAD, slična tehnika može da bude primenjena i za druge države. Konsultacije sa drugim državama i pozivanje da učestvuju u multilateralnim forumima može biti efikasno sredstvo uticaja. Štaviše, takvi naponi SAD su relativno bezbedni, jeftini i efikasni, naročito u poređenju sa globalnom promocijom demokratije. Podsticanje podele rada u kojoj se druge države mogu specijalizovati u pojedinim funkcijama ili deljenju uloge vođstva u međunarodnim institucijama su neki od potencijalno produktivnih načina da se prilagode želje velikih sila „za priznanje njihovih posebnih sposobnosti“. Drugu studiju slučaja u tekstu „Asimetrična saradnja u ekonomskoj

pomoći“ ispituje njen autor Žan-Klod Berthelemi preko bilateralnih odluka o raspodeli pomoći. Bilateralne varijable koje opisuju lične interese motiva su u vezi sa ekonomskim i političkim vezama između donatora i primaoca. U motivima samointeresne raspodele pomoći, trgovinske veze, zapravo, igraju glavnu ulogu. Bilateralni donatori imaju tendenciju da pruže više pomoći ne samo svojim političkim saveznicima, nego takođe, i još više, svojim trgovinskim partnerima. Fokusiranja na efikasnost raspodele pomoći preko multilateralnih agencija kao kriterijuma za saradnju će napustiti potencijalne primaoce stava da su isključeni iz svih izvora pomoći jer nisu značajni politički saveznici ili trgovinski partneri bilateralnih donatora.

Odgovor na početno pitanje zašto i kada države sarađuju, ovim Zbornikom se ne iscrpljuje, već naprotiv zahteva njegovo konceptualno i praktično produbljivanje. Diskusija koja je ovom prilikom otvorena teži razumevanju kompleksnosti saradnje. Iako autori imaju različite poglede po pitanju saradnje, koji se kreću od realizma i ideje da saradnja nije održiva, već da se javlja samo na trenutnom nivou, pa sve do liberalističkog verovanja da države sarađuju u očekivanju koristi od buduće saradnje, uredničkim darom i sposobnošću, datim tekstovima uspostavljena je zajednika nit značaja multilateralne saradnje kao osnove međunarodnih odnosa.

Petar PETKOVIĆ

Edwards Alice and Carla Ferstman (eds.), **HUMAN SECURITY AND NON-CITIZENS – LAW, POLICY AND INTERNATIONAL AFFAIRS**, Cambridge University Press, New York, 2010, pp. XXVI+614

Tradicionalno shvatanje bezbednosti stavlja u fokus svog interesovanja o bezbednosna pitanja država. To znači da su osnovna bezbednosna pitanja u vezi sa očuvanjem teritorije, granica, teritorijalnog integriteta, u vezi sa naoružanjem, vojnom silom kojom raspolaže država i sameravanjem tvrde moći sa drugim državama igračima u areni međunarodnih odnosa. Pramac je okrenut ka potencijalnoj spoljašnjoj pretnji, što nas stavlja u domen delovanja spoljne politike, kao i na očuvanju nacionalnog interesa koji može biti različito definisan ali i rezimiran u Aronovoj floskuli „moć, slava i ideja“. Godine 1994. Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) formuliše koncepciju ljudske bezbednosti u izveštaju o ljudskom razvoju, koji izlazi iz okvira tradicionalnog shvatanja bezbednosti. Nova koncepcija stavlja osobu, čoveka, ljudsko biće u centar pažnje bezbednosnih pitanja, izmeštajući na taj način fokus sa subjekta bez lica – države – na plan individualnog. Takav pristup podrazumeva da su glavni bezbednosni ciljevi zaštita osnovnih sloboda čoveka, zaštita od pretnji i nasilja, izgradnja sistema koji obezbeđuje opstanak, dostojanstvo, sigurnu životnu sredinu i okruženje, kao i uslove za ostvarivanje aspiracija i potreba ljudi. Dve osnovne strategije ljudske bezbednosti su zaštita i osnaživanje ljudi. To nam ukazuje na usku vezu koja se ostvaruje između koncepcije ljudske bezbednosti, ljudskih prava i ljudskog razvoja, kao međusobno podržavajućih ciljeva.

Ovako postavljeni okvir ljudske bezbednosti u teoriji dovodi do posmatranja bezbednosti u smislu ostvarivanja sigurnosti i bezbednosti individua kao pitanja koja nisu vezana za statusnu pripadnost nekoj određenoj državi. Ko je odgovoran za ostvarivanje zaštite i bezbednosti osoba koje ne spadaju u kategoriju građana, državljana zemlje u kojoj odsedaju, prebivaju, borave i da li postojeći međunarodno-pravni sistem prepoznaje obaveze država da se ovim pitanjem bave. Ovo su ključna pitanja koje ispituje knjiga „Ljudska bezbednost i ne-državljeni“.

Ovaj zbornik radova zalazi u ispitivanje primenljivosti koncepcije ljudske bezbednosti na one koji nemaju formalnu ili statusnu pripadnost određenoj državi, odnosno na one koji su ne-državljeni. Termin ne-državljeni obuhvata širok spektar osoba koje nemaju status državljana zemlje u kojoj se nalaze. U tu grupu autori koji su doprineli zborniku uvršćuju i stavljaju akcenat na grupe koje su posebno ugrožene, kao što su potražioc azila, izbeglice, apolidi (lica bez državljanstva), žrtve trgovine ljudima, osobe sa dvojnim državljanstvom, neregularni imigranti. Originalnost knjige leži u činjenici da je ona prvi doprinos izučavanju uticaja neposedovanja državljanstva ili drugog formalnog statusa u državi boravka na ljudsku bezbednost, kao i doprinos izučavanju izazova sa kojima se koncepcija ljudske bezbednosti mora suočiti u primeni na

specifične ugrožene ciljne grupe koje bi potencijalno trebalo da budu pokrivene koncepcijom ljudske bezbednosti. Druga karakteristika koja izdvaja ovu knjigu jeste kombinovanje pristupa u predstavljanju problematike. Prisutni su radovi teoretičara, uglednih profesora međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, ali i ekspertski uvidi i doprinosi aktivista, zaštitnika ljudskih prava, ljudi iz prakse, onih koji se bave zaštitom ne-državljana kroz rad u međunarodnim organizacijama (UNHCR), specijalizovanim agencijama (IOM) i u nevladinim organizacijama. Kombinovani pristup omogućuje čitaocu s jedne strane uvid u teorijsku analizu, a sa druge presek kroz prizmu prakse, pogled na načine na koje zakoni i politike utiču na živote i bezbednost onih kojima su namenjeni.

Knjiga je podeljena u četiri dela. Prvim delom „Ljudska bezbednost, ljudska prava i ljudsko dostojanstvo“ urednice Edwards i Ferstman postavljaju osnove za sve teme koje su pokrivene zbornikom radova, počevši od toga na koji način različite teorije međunarodnih odnosa stvaraju diskurs bezbednosti do toga na koji način je definisan okvir ljudske bezbednosti kroz sistem UN. One se bave i ključnim događajima na međunarodnoj sceni koji su odredili potrebu za izmenama u postavci bezbednosnih pitanja i identifikovanju bezbednosnih rizika posebno prema grupi ne-državljana, kao što je kraj Hladnog rata ili 11. septembar. Praveći pregled glavnih kritika i pohvala koncepcije ljudske bezbednosti, one ističu podeljenost mišljenja u naučnoj zajednici oko validnosti same koncepcije. Dok ga jedni smatraju nedovršenim teorijskim okvi-

rom u kome nema jasnog postavljanja prioriteta i valjanog analitičkog alata, drugi ga hvale za širinu obuhvata. Ističu ono što se do sada profilisalo kao glavne karakteristike ljudske bezbednosti: da je od univerzalnog interesa i relevantna za ljude svih nacija, da su teme bezbednosti međusobno povezane kao i opasnosti koje identifikuje, da stavlja akcenat na prevenciju umesto na intervenciju, i konačno, da pozicionira ljude u centar svog interesovanja. Takođe, ističu neophodne načine opštenja država u međunarodnim odnosima u cilju ostvarivanja principa ljudske bezbednosti: multilateralizam, međunarodna saradnja i međuzavisnost. Zaključuju da ljudska bezbednost nije u stanju da popuni sve praznine međunarodno-pravnog okvira u zaštiti ne-državljana, niti nudi potpune odgovore u zamenu za odbranu nacionalnih interesa koji nude realisti. Ipak, ova koncepcija uzima u obzir elemente iz liberalne, konstruktivističke, feminističke i misli kritičkih studija, kako bi pružio višeslojnu i nijansiranu viziju bezbednosnih pitanja i međunarodnih odnosa. Prema autorkama, ljudska bezbednost pruža validne osnove za prevazilaženje paradigme tradicionalne koncepcije bezbednosti koja se fokusira na državu, suverenost i teritorijalnu bezbednost, ka pozicioniranju osoba i zajednica kako građana tako i ne-državljana u osnovne objekte bezbednosti.

Drugi deo „Fizička i pravna bezbednost, oružani sukob i izbeglice“ razmatra izazove pred kojima se nalazi ljudska bezbednost u kontekstu međunarodne zaštite izbeglica, potražilaca azila i osoba bez državljanstva, posebno iz aspekta njihove fizičke i pravne bezbednosti. Ovaj

deo zbornika ulazi u srž pitanja ljudske bezbednosti u kontekstu ne-državljana. Naime, Mark Manly i Laura van Waas zagovaraju ideju da nemanje državljanstva treba posmatrati i kao pitanje ljudskih prava i kao pitanje ljudske bezbednosti. Frances Nicholson kroz primere razmatra kako primeniti ljudsku bezbednost na izbeglice. Ukazuje na to da ljudska bezbednost može predstavljati i više od analitičkog instrumenta, pružajući dvojni strategiju preventivnog delovanja i osnaživanja u cilju obezbeđivanja zaštite izbeglica na dugoročnoj osnovi. Edwin Odhiambo Abuya se bavi ljudskom bezbednošću i vremenski oduženim statusom izbeglica u Africi, ukazujući na međuzavisnost problema, odnosno kako problem izbeglica ne ostaje lokalizovan u određenom području zemlje u razvoju, već lako postaje pitanje od međunarodnog značaja migracijom individua u potrazi za sigurnim mestom. Robert Mugah pruža kritički osvrt na ljudsku bezbednost i militarizaciju u kampovima interno raseljenih lica i u izbegličkim kampovima. Barbara Miltner razmatra izazove ljudskoj bezbednosti u kontekstu ilegalnih migracionih tokova putem mora, počevši od percepcije ovih ne-državljana kao pretnje po nacionalnu bezbednost od strane zainteresovanih država u koje se slivaju izbeglički i ilegalni migracioni tokovi. Poslednja tri poglavlja drugog dela nas suočavaju sa ozbiljnim teškoćama primene koncepta ljudske bezbednosti u kontekstu oružanih sukoba.

Treći deo „Migracije, razvoj i životna sredina“ ispituje povezanost između ljudske bezbednosti i migracija, životne sredine i razvoja. Autori u ovom delu se bave izuzetno aktuelnim pitanjima, koja

se nalaze u samom vrhu političkih agenda mnogih zemalja u svetu, kao i mnogih međunarodnih organizacija, počevši od UN. Naime, prvo poglavlje se bavi osnaživanjem i pravima migranata (Pia Oberoi), drugo ekonomskim migracijama radne snage i pravima radnika migranata (Ryszard Cholewinski), treće se bavi pitanjem socijalnih i ekonomskih prava migranata kojima je migracija strategija preživljavanja i prelama teoriju da koncepcija ljudske bezbednosti pruža širi okvir zaštite ovih migranata od paradigme ljudskih prava kroz dva slučaja pristupa pitanju HIV/SIDA u Velikoj Britaniji koji su se našli pred Evropskim sudom za ljudska prava (Eve Lester). Jane McAdam i Ben Saul ispituju vezu između nesigurne životne sredine, migracije i ljudske bezbednosti, kao i odnos međunarodnog prava prema novoj vrsti migracija koje su uslovljene klimatskim promenama. Oni razmatraju koje bi prednosti unela primena ljudske bezbednosti u koncipiranju međunarodnih instrumenta zaštite ove nove kategorije migranata. Ryszard Piotrowicz razmatra značaj ljudske bezbednosti u kontekstu trgovine ljudima iz perspektive međunarodnog prava, i disonantno u odnosu na prethodne radove utvrđuje postojanje obimne građe propisa koja stavlja fokus na žrtve trgovine ljudima, mada prepoznaje nedostatke u primeni. Sva poglavlja detaljno obrađuju postojeći međunarodno-pravni sistem zaštite određenih kategorija ne-državljana i izvode slične zaključke u pogledu ljudske bezbednosti. U preseku sa postojećim sistemom zaštite ljudskih prava, ljudska bezbednost može predstavljati dodatnu vrednost, posebno u pogledu stvaranja političkog

diskursa koji je osetljiv na potrebe ne-državljana.

Četvrti deo „Nacionalna bezbednost i rat protiv terora“ se hvata u koštac sa ispitivanjem primenljivosti ljudske bezbednosti u ratu protiv terora i u anti-terorističkim merama. Međutim, većina poglavlja u ovom delu ostaje vezana za tradicionalno poimanje bezbednosti u kombinaciji sa diskursom ljudskih prava. Craig Forcese promatra odnos države prema ne-državljanima posle napada na „Bliznakinje“, militarizaciju anti-terorističkih mera, kao i neljudske uslove ispitivanja osumnjičenih u novonastalim uslovima. Daniel Moeckli se bavi sprovođenjem posebnih mera prema imigrantima nakon 11. septembra i pitanjem diskriminacije grupa ljudi po osnovu njihove nacionalne pripadnosti, dok Vesselina Vandova razmatra prisilne deportacije u istom kontekstu. Poglavlje Carle Ferstman najbliže se u ovom delu bavi ljudskom bezbednošću i to u kontekstu tzv. posebne predaje, tj. u situacijama u kojima se lica osumnjičena za terorizam prebacuju u treće zemlje sa

skromnim zatvorskim uslovima i u kojima je tortura uobičajena praksa. Lorna McGregor ispituje učinkovitost dve strategije koje su se profilisale u sudovima u SAD kako bi se povratila prava zatočenicima u Gvantanamu, kojima su bile uskraćene osnovne ljudske slobode pod parolom prioritizacije nacionalne bezbednosti.

Zbornik okuplja impresivni broj radova i pruža uvid u moguće implikacije koncepcije ljudske bezbednosti na živote različitih kategorija ne-državljana u čemu leži njegov veliki doprinos poimanju širine pojma. Opšti zaključak po pitanju dometa ljudske bezbednosti jeste da dok je god međunarodno-pravni i politički sistem ustrojen tako da su glavni akteri države, dominiraće tradicionalni pristup bezbednosnim pitanjima kroz prizmu nacionalne bezbednosti. Ljudska bezbednost ostaće potencijalni katalizator stvaranja političke volje da bezbednosna pitanja budu otvorena za uzimanje u obzir efekata na živote ljudi, posebno na određene višestruko ugrožene kategorije lica.

Vesna JARIĆ

**Boris KRIVOKAPIĆ, ENCIKLOPEDIJSKI REČNIK
MEĐUNARODNOG PRAVA I MEĐUNARODNIH ODNOSA,**
Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 1192

Prof. dr Boris Krivokapić objavio je Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa u izdanju Službenog glasnika 2010. godine. Ovaj autor je, dvanaest godina pre objavljivanja Enciklopedijskog rečnika, objavio *Leksikon međunarodnog prava* u izdanju Radničke štampe i Instituta za uporedno pravo, čiji je obim mnogo manji od obima Enciklopedijskog rečnika. Sadržina Enciklopedijskog rečnika je doživela izmene, imajući u vidu živost i promenljivost materije međunarodnog prava i međunarodnih odnosa. Rečnik obuhvata i pojedine odrednice *Leksikona*, koje su izmenjene, osavremenjene i dopunjene, ali njegovu sadržinu čini mnogo veći broj odrednica, kojih ima oko 5000, kao i 2000 uputnica koje su izložene abecednim redom.

Enciklopedijski rečnik obrađuje pojmove iz oblasti međunarodnog prava, međunarodnog privatnog prava, međunarodnih političkih odnosa, međunarodnih ekonomskih odnosa, prava ljudskih prava, prava međunarodnih organizacija, istorije diplomatije, bezbednosti, vojnih pitanja, zaštite životne sredine, kao i pitanja iz niza drugih oblasti. Prilikom pisanja odrednica koje obuhvataju navedene oblasti, autor je davao definicije za pojedine termine, zatim, je navodio i sve relevantne istorijske, statističke i druge podatke. U nekim slučajevima navodio je i pojedine zanimljivosti. Takođe, navođeni su i kritički pristupi i analize. Kod najvećeg broja obrađenih pojmova,

navodi se i poreklo termina, njegov ekvivalent na engleskom ili nekom od drugih jezika, kao i njihova uobičajena i posebna značenja. U okviru odrednice ili na njenom kraju date su i veb adrese koje upućuju čitaoca na detaljnije informacije o određenom pojmu. Isto tako, kod skoro svih odrednica date su i uputnice na srodne pojmove koji su obrađeni u rečniku.

Materija međunarodnog prava i međunarodnih odnosa je složena i sklona čestim promenama. Da je to tačno govore nam događaji u svetu koji su i različitog karaktera i različitog porekla. Delo, kao što je ovaj rečnik, u mnogome doprinosi shvatanju ne samo pojmova obuhvaćenih u navedenim odrednicama, već i shvatanju svih dešavanja u svetu, kao i odnosa među državama. Uopšte, materija međunarodnog javnog prava, u okviru koje možemo da govorimo o većini, napred navedenih, oblasti koje obuhvata rečnik, veoma je složena i praktično, u okviru nje, možemo razlikovati niz zasebnih celina, od kojih svaka može biti posebna naučna disciplina. U prilog tome govori i obim Enciklopedijskog rečnika. Osim toga, navedeno je i niz pojmova koji se odnose na Evropsku uniju i pravo Evropske unije.

Obim odrednica je u ovom delu dovoljan sa stanovišta potreba čitaoca. Pravu meru je teško naći, ali je autor naveo u svakoj odrednici ono što je najbitnije, što čitaoca „tera“ na dalje istraživanje i informisanje o svakom pojedini-

nom pojmu ove materije. Da bi mogao da definiše svaku odrednicu, na relativno malom prostoru, odnosno, na prostoru koji je i određen za delo ove vrste, autor je morao da koristi obimnu literaturu na različitim jezicima. Pored toga, autor je koristio i svoje ogromno iskustvo, kako u nauci, tako i u radu na fakultetu, kao i ogroman broj svojih radova, koji su mu, takođe, pomogli da stvori ovakvo kapitalno delo.

Enciklopedijski rečnik mogu koristiti, jednostavno, svi, ali će je, naravno, pre svega, koristiti stručnjaci iz ove oblasti, kao i svi oni stručnjaci koji se bave pravom, ali i drugim naukama, zatim, koristiće je diplomate, analitičari, stručnjaci za vojna pitanja, političari, zaposleni u državnim organima, članovi vladinih i nevladinih organizacija, novinari, kao i studenti osnovnih i posle diplomskih studija. Naveli smo samo deo onih koji mogu koristiti ovu knjigu. Kad kažemo koristiti, mislimo na jedan dug i stalan period.

Prof. dr Boris Krivokapić je dugo vremena radio (dve decenije) u Institutu za uporedno pravo. Napisao je do sada preko 30 knjiga i preko 130 radova u vodećim domaćim i stranim naučnim časopisima i zbornicima (u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Italiji, Južnoj Koreji, Kanadi, Mađarskoj, Poljskoj,

Španiji, Rusiji, Sloveniji). Pored ostalog, objavljivao radove u zbornicima, odnosno, časopisima 4 akademije nauka: Akademije nauka SSSR, Srpske akademije nauka, Poljske akademije nauka, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prof. dr Boris Krivokapić je bio učesnik i tridesetak naučnih projekata. Njegove knjige nalaze se u univerzitetskim, državnim i javnim bibliotekama u dvadesetak država. Između ostalog, 8 naslova se nalazi u Kongresnoj biblioteci SAD. Nebrojeno puta je citiran. Prof. dr Boris Krivokapić je nagrađivan više puta, a spomenućemo, samo, nagradu „Profesor Borislav T. Blagojević“, za najbolje delo u oblasti uporednog i evropskog prava objavljeno u Srbiji i Crnoj Gori u periodu 2004–2005. godine, koju je dobio 2006. godine. Prof. dr Boris Krivokapić je, do odlaska na Megatrend univerzitet, radio na više državnih i privatnih pravnih fakulteta. Ima zvanje i redovnog profesora i naučnog savetnika.

Slobodno možemo reći da Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa predstavlja kapitalno delo. Verujemo da će ovo delo predstavljati obaveznu literaturu za mnoge koji se bave ovom ili nekom srodnom oblašću istraživanja, te da će sa protekom vremena ono dobijati još veću vrednost.

Vladimir ČOLOVIĆ

PREGLED SADRŽAJA ČASOPISA “MEĐUNARODNI PROBLEMI” U 2010.

MEĐUNARODNI PROBLEMI, GODINA LXII, BROJ 1, 2010.

RASPRAVE I ČLANCI

<i>James LEIGH and Predrag VUKOVIĆ</i> , Potencijalna hegemonija Irana među islamskim zemljama proizvođačima nafte – implikacije za geopolitiku nafte (na engleskom)	7
<i>Tatjana MILIĆ</i> , Međunarodna konvencija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka (na engleskom)	37
<i>Aleksandar FATIĆ</i> , Uticaj tranzicionih i strukturnih reformi na stanje unutrašnjeg legitimiteta i strukture vrednosti	65
<i>Duško LOPANDIĆ</i> , Male i srednje zemlje u međunarodnim odnosima i u Evropskoj uniji	79
<i>Aleksandar JAZIĆ</i> , Teroristička propaganda i uloga medija	113
<i>Dobrica VESIĆ</i> , Uticaj globalizacije poslovanja i na privredni sistem Srbije	136
PRIKAZI KNJIGA	165
PREGLED SADRŽAJA ČASOPISA “MEĐUNARODNI PROBLEMI” U 2009.	176

MEĐUNARODNI PROBLEMI, GODINA LXII, BROJ 2, 2010.

RASPRAVE I ČLANCI

<i>György SIMON mlađi</i> , Faktori i problemi privrednog rasta u Mađarskoj, Rusiji i Srbiji (na engleskom)	135
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ</i> , Međunarodna uprava nad teritorijama	239
<i>Slobodanka BURSAC</i> , Pravo na samoopredeljenje naroda	276
<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , Usvajanje novih znanja kao faktor međunarodne konkurentnosti	314
<i>Goran NIKOLIĆ</i> , Da li je etnička i kulturološko-religiozna različitost prepreka ekonomskom razvoju	329
<i>Srđan KORAC</i> , Lobiranje u institucijama Evropske unije	348
PRIKAZI KNJIGA	385

MEĐUNARODNI PROBLEMI, GODINA LXII, BROJ 3, 2010.

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Žaklina NOVIČIĆ</i> , Novine u spoljnoj i bezbednosnoj politici Evropske unije posle Ugovora iz Lisabona	397
<i>Blagoje BABIĆ</i> , Odnosi Kine i Evropske unije: geoekonomska osovina u razvoju	418
<i>Vesna STANKOVIĆ-PEJNOVIĆ</i> , Prošlost i budućnost multikulturalizma na jugoistoku Evrope	463
<i>Bojana M. PEROVIĆ</i> , Ustavno ustrojstvo regionalne države u Španiji	489
<i>Edislav MANETOVIĆ i Brano MILJUŠ</i> , Sjedinjene Američke Države i problem Kosova i Metohije	531
PRIKAZI KNJIGA	565

MEĐUNARODNI PROBLEMI, GODINA LXII, BROJ 4, 2010.

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Pero PETROVIĆ i Aleksandar ŽIVKOVIĆ, Finansijska kriza i formiranje Evropskog monetarnog fonda – treba li menjati Evropski sporazum</i>	585
<i>Dijana JANKOVIĆ, Međunarodni standardi u borbi protiv terorizma</i>	602
<i>Senad GANIĆ, Osvrt na savetodavnu ulogu Međunarodnog suda pravde</i>	629
<i>Jelica Stefanović-Štambuk, Da li je diplomatija danas održiva?</i>	641
<i>Biljana SAVIĆ, Multilateralni trgovinski sistem i regionalne ekonomske integracije</i>	678
<i>Nevenka JEFTIĆ-ŠARČEVIĆ, Zapadni Balkan u „Turskoj strateškoj viziji“</i>	691
PRIKAZI KNJIGA	715

REVIEW OF CONTENTS OF “INTERNATIONAL PROBLEMS” IN 2010

INTERNATIONAL PROBLEMS, Vol. LXII, No. 1, 2010

ARTICLES

James LEIGH and Predrag VUKOVIĆ, Potential Iranian Hegemony in Oil Producing Islamic Countries – Implications for Oil Geopolitics (in English)

Tatjana MILIĆ, International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance (in English)

Aleksandar FATIĆ, The Influence of Structural Social Reforms on Internal Values and the Structure of Legitimacy of Policy

Duško Lopandić, Small and Medium Size States in International Relations and in European Union

Aleksandar JAZIĆ, Terrorist Propaganda and the Role of Media

Dobrica VESIĆ, Business Globalisation Process
and its Impact on Serbia's Economic System

BOOK REVIEWS

REVIEW OF CONTENTS OF “INTERNATIONAL PROBLEMS” IN 2009

INTERNATIONAL PROBLEMS, Vol. LXII, No. 2, 2010

RASPRAVE I ČLANCI

<i>György SIMON mlađi</i> , Faktori i problemi privrednog rasta u Mađarskoj, Rusiji i Srbiji (na engleskom)	195
<i>Duško DIMITRIJEVIĆ</i> , Međunarodna uprava nad teritorijama	239
<i>Slobodanka BURSAC</i> , Pravo na samoopredeljenje naroda	276
<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , Usvajanje novih znanja kao faktor međunarodne konkurentnosti	314
<i>Goran NIKOLIĆ</i> , Da li je etnička i kulturološko-religiozna različitost prepreka ekonomskom razvoju	329
<i>Srđan KORAC</i> , Lobiranje u institucijama Evropske unije	348
PRIKAZI KNJIGA	385

INTERNATIONAL PROBLEMS, Vol. LXII, No. 3, 2010

ARTICLES

<i>Žaklina NOVIČIĆ</i> , Innovations in the Foreign and Security Policy of the European Union after the Lisbon Treaty	397
<i>Blagoje BABIĆ</i> , China-European Union Relations: a Developing Geoeconomic Axis	418
<i>Vesna STANKOVIĆ-PEJNOVIĆ</i> , Past and Future of Multiculturalism in Southeast Europe	463
<i>Bojana M. PEROVIĆ</i> , Constitutional Organization of the Regional State in Spain	489
<i>Edislav MANETOVIĆ and Brano MILJUŠ</i> , United States of America and the Problem of Kosovo and Metohija	531
BOOK REVIEWS	565

INTERNATIONAL PROBLEMS, Vol. LXII, No. 4, 2010

ARTICLES

<i>Pero PETROVIĆ and Aleksandar ŽIVKOVIĆ</i> , Financial Crisis and Forming of the European Monetary Fund – Should the European Agreement be Changed	585
<i>Dijana JANKOVIĆ</i> , International Standards in the Fight against Terrorism	602
<i>Senad GANIĆ</i> , Review of the Advisory Role of the International Court of Justice	629
<i>Jelica STEFANOVIĆ-ŠTAMBUK</i> , Diplomacy: is it Still Sustainable?	641
<i>Biljana SAVIĆ</i> , Multilateral Trading System and Regional Economic Integration	678
<i>Nevenka JEFTIĆ-ŠARČEVIĆ</i> , Western Balkans in “Turkey’s Strategic Vision”	691
BOOK REVIEWS	715

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com, sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja, str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na stranom jeziku), pp. (ako se citira više strana izvora na stranom jeziku). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, "Međunarodni položaj Makedonije", u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda - (urs)

3 Videti: Ranko Petković, "Jugoslavija i NATO", *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, "Žrtve manipulacije", *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviatan", *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, "The Constitution of Wales", in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 "Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini", Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 "Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku, na CD-ROM-u ili disketi na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Objavljivanjem članka autorska prava prenose se na časopis *Međunarodni problemi*.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International problems: časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu / glavni i odgovorni urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1 (1949)-. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1949-. - 24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE, zbornik radova, Duško Dimitrijević i Brano Miljuš (priređivači), broširano 2010, 578 strana.

Vladimir Grečić, SRPSKA NAUČNA DIJASPORA, broširano, 2010, 416 strana.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Petrović-Popović, SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA, broširano, 2010, 360 strana.

Dragan Petrović, RUSIJA I EVROPA, tvrdi povez, 2010, 348 strana.

UNAPREĐENJE TURIZMA KAO FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE, zbornik radova, Pero Petrović i Vidoje Golubović (priređivači), broširano, 2010, 500 strana.

SRBIJA U SAVREMENOM GEOSTRATEŠKOM OKRUŽENJU, priređivač Nevenka Jevtić, broširano, 2010, 464 strane.

Srđan Korać, INTEGRITET NADNACIONALNOG SLUŽBENIKA EVROPSKE UNIJE, broširano, 2010, 206 strana.

Dragan Petrović, PREDASEDNIČKI IZBORI U UKRAJINI 2010, broširano, 2010, 190 strana.

Nevenka Jevtić, OSVAJANJE SLOBODE IZRAŽAVANJA I TRANSFORMACIJA KOMUNIKATIVNOG SUVERENITETA, broširano, 2010, 188 strana.

SRBIJA I REGIONALNA SARADNJA, zbornik radova, Dragan Đukanović i Sandro Knezović (priređivači), broširano, 2010, 340 strana.

Ivan Dujić, SRBIJA I PANAMSKI KANAL KAO KLJUČ ZA SVETSKI POREDAK OD 1850. DO 2000. GODINE, broširano, 2010, 204 strane.

Ivona Lađevac, Svetlana Đurđević-Lukić, Ana Jović Lazić, MEĐUNARODNO PRISUSTVO NA KOSOVU I METOHIJI OD 1999. DO 2009. GODINE, broširano, 2010, 308 strana.

Aleksandar Fatić, ULOGA KAZNE U SAVREMENOJ POLIARHIČNOJ DEMOKRATIJ, broširano, 2010, 260 strana.

SERBIA AND EUROPEAN UNION, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski, broširano, 2010, 248 strana.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA ZAKAVKAZJA, tvrdi povez, 2010, 393 strane.

PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE NA ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, broširano, 2009, 316 strana.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrdi povez, 2009, 400 strana.

Dragan Petrović i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA SAVREMENE UKRAJINE, tvrdi povez, 2009, 276 strana.

Hasiba Hrustić, SVETSKA FINANSIJSKA KRIZA I DRŽAVNA INTERVENCIJA U ODBRANIM ZEMLJAMA, broširano, 2009, 184 strane.

OČUVANJE I ZAŠTITA KULTURNOG NASLEĐA SRBIJE U INOSTRANSTVU, priređivač Vidoje Golubović, 2009, brošura sa CD-om.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrdi povez, 2009, 400 strana.

Žaklina Novčić, NEOREALIZAM KENETA VOLCA, broširano, 2009, 240 strana.

Dragan Petrović, FRANCUSKO-JUGOSLOVENSKI ODNOSI U VREME ALŽIRSKOG RATA 1952–1964, tvrdi povez, 2009, 452 strane.

Dobrica Vesić, SPECIFIČNI OBLICI UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA, broširano, 2009, 192 strane.

Branko Pavlica, ODNOSI SRBIJE SA REPUBLIKOM MAKEDONIJOM 1996–2008, broširano, 2009, 182 strane.

JAPAN AND SERBIA: CONTEMPORARY ISSUES, zbornik radova, priređivači Edita Stojić-Karanović, Đemal Hatibović i Ivona Lađevac, broširano, 2009, 244 strane.

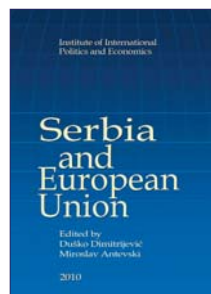
Aleksandar Fatić, FREEDOM AND HETERO-NOMY, broširano, 2009, 236 strana.

**PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE
NA ZAPADNI BALKAN**
zbornik radova, priređivači Duško
Dimitrijević i Ivona Lađevac

Vladimir Grečić
**SRPSKA NAUČNA
DIJASPORA**

**SERBIA AND
EUROPEAN UNION**
Editors Duško Dimitrijević
i Miroslav Antevski

**HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA
REPUBLIKE SRBIJE
SA PRAVOM EU**
zbornik radova, priređivači
Duško Dimitrijević i Brano Miljuš

*Predrag Bjelić,
Sanja Jelisavac-Trošić
i Ivana Petrović-Popović*
**SAVREMENA
MEĐUNARODNA
TRGOVINA**

**SERBIA
I REGIONALNA
SARADNJA,**
zbornik radova, priređivači
Dragan Đukanović
i Sandro Knežović

**SERBIA U SAVREMENOM
GEOSTRATEŠKOM
OKRUŽENJU**
zbornik radova,
priređivač Nevenka Jeftić

**UNAPREĐENJE TURIZMA KAO
FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE
REPUBLIKE SRBIJE**
zbornik radova, Pero Petrović
i Vidoje Golubović (priređivači)

*Ivona Lađevac,
Svetlana Đurđević-Lukić,
Ana Jović-Lazić*
**MEĐUNARODNO
PRISUSTVO NA KOSOVU
I METOHIJI OD 1999.
DO 2009. GODINE**

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs